

OPUS

2. évfolyam, 2. szám
 Felelős kiadó: Hodossy Gyula
 Főszerkesztő: H. Nagy Péter
 Szerkesztők: Csanda Gábor, Vida Gergely
 Grafikai és képszerkesztő: Juhász R. József
 Szerkesztőség: Dom podnikateľov, Kukučínová 459, 92901
 Dunajská Streda, www.szmit.sk, E-mail: szmit@mail.t-com.sk
 Nyomta: Text-Print Nyomdaipari Kft., Győr
 Egyes szám ára: 2,60 euro. Éves előfizetés: 14 euro
 Megrendelhető a kiadó címén
 Regisztrációs szám: EV 3714/09

Dvojmesačník, II. ročník, 2. číslo
 Vydavateľ: Spoločnosť maďarských spisovateľov na Slovensku
 Tel/fax: +421/315527964, +421/911239479
 Sídlo spoločnosti: Laurínska 2, 815 08 Bratislava, IČO 30806372
 Vydavateľ: Gyula Hodossy
 Šéfredaktor: Péter Nagy, H.
 Redaktor: Gábor Csanda, Gergely Vida
 Grafický a obrazový redaktor: József R. Juhász
 Redakcia: Dom podnikateľov, Kukučínová 459, 92901
 Dunajská Streda, www.szmit.sk, E-mail: szmit@mail.t-com.sk
 Tlač: Text-Print Nyomdaipari Kft., Győr
 Cena jedného čísla: 2,60 euro
 Celoročné predplatné: 14 euro
 Registračné číslo: EV 3714/09
 ISSN: 1338-0265

Realizované s finančnou podporou Ministerstva kultúry SR
 program Kultúra národnostných menšín 2010

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelenik meg.

S FINANČNOU PODPOROU
 MINISTERSTVA KULTÚRY
 SLOVENSKEJ REPUBLIKY

nka
 Nemzeti Kulturális Alap

szlovákiai magyar írók folyóirata

OPTUS

MEGJELENIK KÉTHAVONTA

Kiadja a Szlovákiai Magyar Írók Társasága, Pozsony
 Tel/fax: +421/315527964, +421/911239479

TARTALOM

Maszkok

- Barak László: ...halála bizonyítékai;
 ...mit kezdene a szépséggel [versek]2
 Kulcsár Ferenc: Önarckép, háttérben
 a huszadik századdal [vers].....6
 Vida Gergely: Horror-klasszikusok
 [versek]8
 Nillian Jegetar Cuain: Hajszőnyegszöveők
 – SF-monológ – [vers]10

Nyugatosok

- Vida Gergely: A Babits-olvasás aktuális
 kérdéseire [tanulmány].....11
 N. Tóth Anikó: Mindig hangfogóval,
 lassan muzsikáltam. Juhász Gyula
 zenélő költeményei [tanulmány].....19
 Benyovszky Krisztián: Némi nemi
 bizonytalanság. Női és férfi szerepek
 inverziója Móricz Zsigmond Árvalányok
 című kisregényében [tanulmány]28

Horizontok

- Zsávolya Zoltán: Macskadzsamping
 [regényrészlet]49
 Halmai Tamás: Aranykor; Kegyelem
 [versek]55

- T. Ágoston László: Matyi szeretője
 [novella]56
 Ardamica Zorán: bóbíta fél [vers]64
 Fehér László: Burkolat [novella].....65

Mozgóképek

- H. Nagy Péter: Korongok, entek,
 hobbitok, legendák [esszé]75
 N. Juhász Tamás: „A jövő nem végleges.”
 Időutazás a Terminator-univerzumban
 [esszé]79
 Kaszás Dávid: Dél-Afrika környezeti,
 új(-zélandi) adalék, amerikai
 matéria [filmportré].....84

Palimpszeszt

- Danyi Gábor: „Akarsz-e játszani?” Játékos
 kérdések a Kosztolányi-évforduló
 kapcsán Tözsér Árpádhoz86
 Poór Marianna: A sejtetés és az elhallgatás
 poétikája [előadásszöveg].....88
 L. Varga Péter: Szürreál élet és halál
 (Tim Burton: *Rímibörtön*) [recenzió].....91
 Lacza Tihamér: Orvoselődök nyomában.
 Dr. Kiss László két könyvéről
 [recenzió]94
 Hushegyi Gábor: BA = Besorolás Alatt
 [bemutatószöveg].....98

BARAK LÁSZLÓ

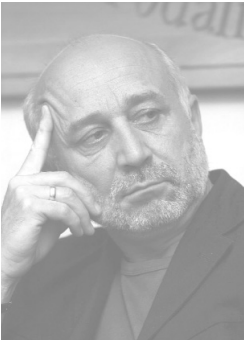
...halála bizonyítékai

Üzeneteim idősebbek nálam.
Ezért jelentősebbek,
mint az életem volt.
Halálom bizonyítékai.

Nem számolhatom a napokat.
Amikor megszólalok,
kések nélkül játszom.
Áldozatok nélküli anyanyelven.

Nem adhatom el a véretem.
Nem tudhatom,
milyen könnyű,
és kit terhel, amit ti igazságnak neveztek.

A törvényről lenne szó?
Az esküről?
A csalásról?

*

Semmire sem vittem.
Mégsem kell megtagadnom az anyámat,
magamat.
Hogy végre boldog legyen –
nem értem.
Miattam.

Egyszerűen lehetetlenség hazautaznom.
Hogyan gondolhatnék ilyesmire itt,
ahol nem csordogálnak utcák az éjszakában?
Ha haza is találnék,
ugyan minek feküdnék le otthon?
Hisz nem maradna meg a testem lenyomata a lepedőn!

*

Ahol falevél nem hull, hogy azt hazudja, ősz van,
nem morzsolhat össze az évszakok malomköve.
Sebből vér nem bugyog.
Nincsen szomjúság,
meg töviskoszorúval díszített föltámadás.

Mégsem a formát öltött nyugalom az, ami körülvesz.
Csak a bizonyítékok.

*

Nem vakultam meg azon a napon,
amely nélkülem folytatódott.
Csak újra halott lettem – máshol.
Mások életének halottja.

A fájdalom, magány, szorongás, a kétségbeesés helyett
túl sok mindenre emlékszem –
De nem fáradok el.
Nem alszom el.
Nem ébredek föl.
És nem üzenhetek,
hogy nem voltam benne a koporsóban.

...mit kezdene a szépséggel

Végeérhetetlen ami nincs.
Az emlékezetre hasonlít.
Ám nincsen ajtaja,
amit résnyire nyitva hagyhatnál,
hogy beléd szökhessen az idő.
Ezért nem szabadulhatsz attól a pillanattól,
amelyben végleg elhallgattál.
Az ember itt kevés a szeretetre.
Elég, ha hálás legbelül
ezért-azért; egyszóval mindenért.

*

Nem tudok pihenni:
Valójában két szó, mit ismerek,
bűn és imádság két szavát,
mert bennem laknak az élők.
Akiknek kijár az igazság, a rettenet,
vagyis a szépség.
De ugyanúgy nem tehetek értük semmit,
mint önmagamért odaát.
Miért is gyötörne,
hol lehetnék otthon?

Nem lehetek újra test,
nem is múlhatok hát el, mint az évszakok.
Hiszen nem egy rossz álom tart fogva,
ami lerázható,
hogy megszülethessen újra.

Mit is kezdhetnék az igazsággal, a rettenettel?
A szépséggel.

*

ki nyújtná fehér kezét
hol nincsen már mese
hol féreg motoz – mégsem emlékményét
és nem létezik otthonnak nyoma se
tarka szirmok helyett
a semmi nyílik neked
ahol halott a lelkiismeret
(aranyló alkony sincsen menyasszonyarcon)
nem jó boldog álom
nincsen pirkadat
nem oszlik el mint a hab
a végtelen

*

végtelen séta a halál
de nem távolodhatsz
hogyan közeledj

nincsen fény
nem láthatod a szépséget
nem láthatod bűnödöt:
istent
amint élted halottait sem

nincsen hang
hogyan is hallanád a levegőt
amely átjárja a testet
mit is hallanál
hisz nincsen tested

minek könyörögnél
hogyan ne kelljen újraszületned!

KULCSÁR FERENC

Önarckép, háttérben a huszadik századdal

Úgy pottyant R. C. a létbe, mint darázs a fortyogó szilvalekvárlébe: szárnyverdesve és repesve, pontosabban mint Pilátus a hitvalló hiszekegybe.
Atomeső szitált odakinn a virágot gyűjtő méhekre, a Golgotára, a völgyekre, s be akarták zabálni a világot az ezerfejű szörnyek, a Gulágok.
A hidegháború frizsiderében R. C. vacogott, miközben gyermekáldásra vártak a bombákat és harckocsikat vajúdo asszonyok. „Európa, kicsi ország, bomba vájta tölcsér két szemed, könnytelenül, kiszáradva mered a fegyverkező világmindenségbe, a síró holdra, a közömbös égre. Európa, Isten mostoha kliense, históriánk vérző páciense, fölötted s körötted kékség, fekete szívedben kétség örvénylik szakadatlan, mégis hazám, mégis halhatatlan” – írta R. C. normalizációs naplójába, az elközelgő történelmi szívrohamra várva.

Makacs volt R. C. s ihletett,
mint Bálám számara,
meg szomjazó is, akár a Szahara:
kétszázézer-billentyűs aranyorgonáján
játszadozott árván,
vagy kiállt a terekre pofozkodni a széllel,
s a zöld viharban együtt szállt
az öldöklő angyal énekével.
Füredőzött R. C. a kozmosz kardvirágszínében,
mustillatában az ősznek,
körötte múzsák kergetőztek,
nektárt ittak, ihletet nevettek:
kis zuga az Isten trónja volt –
verset írt az élő benne, s hegedült a holt.
Ám egy varjúfekete éjszaka
az elvakító jelen dzsungelében
vérszomjas vad ütötte fel fejét, s vastüdejével zihálva
földbe tiport minden vak reményt:
a föld morajló mélye pusztítást vajúdott,
s R. C. az ég szürrealizmusából
a pokol realizmusába jutott.
Mégis, mégis:
felemelte R. C.-t valaki, halk szavát ma is hallani,
s szemtől szembe állította Istennel,
a rettenetes Igennel és Nemmel.
E naptól kezdve R. C. sétálgat fel-alá,
 eget söprő jegenyefák gallyain hegedül,
s álmaiban néha a zúzmarás
csillagokig repül.
Ám többnyire csak hallgat, könyököl – a láncait csörgető
szabadsággal pöröl, panaszolgat Urának a magányról,
a zseniális és zsarnok halálról,
a terrorista mindenhatóságról.
S esténként, mikor elhervad
a vérvörös rózsza, a nap,
világra tárt ablakába állva
úgy érzi, a teremtésben egymagára maradt,
s az átölelő öröklétben szíve megszakad.

Horror-klasszikusok

Near Dark

A város elmarad mögöttem, a motor megjátszott igyekezettel bűg.

Alkony, ahogy kell. Erezett eperdzúszhártya a pohár falán,
a maradék. Sivatang, ahogy kell. Mindenütt.
A rádióból az éjszaka szól. Hallod az éjszakát?

Jócskán időzöm, ez azért nem szokványos. Fogadok, senki sem
gondol erre. Nem csoda, hogy a helyszínek tiszták maradnak,
már-már szeplőtelenek. Nincsenek titkaim.

Nem jegyzek fel semmit, hogy akadálytalan legyen a felejtés.

Megértem a rám vadászókat.
Valahányszor feltűnnek, csak azt sajnálom,
nem először látom őket megint.

Olyan pontosan áll össze. Minden égető problémám a múlté.

Doom

Maradjunk együtt, amíg lehet,
így a legbiztonságosabb.
Végszükség esetén váljunk csak szét,
hajszállal sem előbb.

Mert, ha eljön a pillanat, valaki majd mindenképp
fölveti, miért ne fésülnénk át a járatokat,
hogy mindenkinek jutna egy rész.
Megtakaríthatnánk némi időt, az most mindegy,

miből is, de felgyorsulhatnának *benne* az események,
mintha csak a karfát szorongatná az ember.
(Az egyedüllét fokozta rettegést majd máshova számoljuk el.)

A pakliban benne vannak a lények.
Az automatikusan záródó biztonsági kapuk. Az üresjárat.
Gyors átalakulás valami mássá, ami sehogy sem képes feledtetni téged.

Ez természetes dramaturgia.
Így élni persze nem lehet.
De addig se feledd találkozásunk megsaccolt helyét!

A szem

Amikor először pillantottalak meg,
azt hiszem, nem értél el az agyamig.
Ahogy jöttél szemben, át a zebrán.

Valahogy túl igényes voltál,
én meg szórakozott, túlságosan is.
Csak amikor átsétáltál rajtam,

akár egy japán szellemfilmben,
akkor jöttem rá, te vagy.
De ez mégsem olyan volt,

az effektek közül kilebbent
gombolatlan ballonkabátod,
mint két szárny, s majdnem elemelt.

A tömegeből senki sem látott,
pedig a túloldalon, ahonnan végül is jöttél,
már sokan állták körül testedet.

Szemet adtál nekem, hogy lássalak.
Igaz, sokáig csak a pergő vért néztem,
a kapkodó orvosokat,

életlen arcod egy kirakatüvegen.

Hajszőnyegszövők

– SF-monológ –

A remekművet alkotó mester
rászánja erre egész életét.
A szőnyege alapanyagául
feleségei haját használja.

Nos, ifjúságát annak szenteli,
hogy összevarrja az alapszöttest,
és megtervezze azt a főmintát,
melynek kiszövésére hivatott.

Majd a fővonalakat ölti ki,
s a színük főfeleségétől függ.
Később, amikor már sok a neje,
kezdi hozzáadni a többi színt.

Aztán, útja végén, hajlott háttal,
remegő kézzel, szinte már vakon,
csak egyetlen feladata marad:
el kell készíteni a szegélyét.

Ehhez csakis a feleségei
hónaljszörzetét használhatja fel.
Csomók. Strófái a feledésnek.
De ami marad, csak a punciszőr.

H. Nagy Péter gyűjtése

A Babits-olvasás aktuális kérdéseihöz

A jelenkori Babits-olvasást (még mindig) két múlt századi fejlemény határozza meg leginkább, ezek lezárulása után a Babits-korpusz amolyan légüres térben találta magát. Kanonizációs folyamatok két jól elkülöníthető, időben egymást követő, de egymással ellentétes irányú és intenciójú szakaszáról van szó: az első (nagyjából) a múlt század hatvanas–hetvenes éveinek fordulóján indul és a költő születésének századik évfordulója körül, értelmezői teljesítményeiben Németh G. Béla¹ tanulmányaiban és Rába György monográfiáiban² csúcsozódik ki, a második mindenekelőtt a '90-es éveket jelenti; közös nevezőjük, hogy erőteljes re- és dekanonizációs stratégiákat működtettek. De ahogy az lenni szokott, míg az érveléseik mögött álló diszkurzív rendek lehetővé tették a korpusz újraszituálását, ezzel egy időben el- és le is zárnak (zártak) bizonyos csatornákat, már csak annak okán is, hogy hatókörük csupán parciális. De nézzük meg közelebbről, miről is van szó.

A korábbi szakasz körébe vonható szövegek tétje a második világháború utáni időszakban megszilárdult Babits-kép korrekciója, a költő életművének a magyar irodalomtörténeti hagyományba és az irodalmi tudatba való integrációja volt.³ Számos ellenpélda dacára (pl. Németh G. Béla tanulmányai) elsősorban a fiatalkori korpusz bizonyult annak a területnek, melyen a rekanonizációban érdekelt szerzők a leghatékonyabban artikulálhatták a babitsi költészet specifikumait, vagy, sarkítottan fogalmazva: a fiatalkori költészet volt képes a legradikálisabban beavatkozni a magyar költészeti hagyomány folytonosságába.

Rába Györgynek erről a pályaszakaszról szóló, nagy hatású monográfiája is arról győzheti meg olvasóját, hogy Babits olyan beszéd-módokat pendített meg, melyek radikálisan eltértek a magyar költészeti hagyományban akkor uralkodó romantikus-népnemzeti paradigmától. Azonban éppen ez a „megszakítás” jelöli ki Babits helyét a '45 utáni irodalomtörténeti kánonban, amelynek központi figurája Ady Endre, Móricz Zsigmond és József Attila lett, akik a „népi-proletár” törekvések folytonosságát biztosították a hatalmi olvasatban. Rábáék a lehető leghatározottabban helyezték hatályon kívülre e kánon állításait és kapcsolták be Babits költészetét a magyar és a világ-irodalom áramába, többek között a modern irodalomelméletek segítségével hívásával, és azáltal, hogy aktualizálták a korábbi időszak(ok) „értő” olvasatait. A rekanonizáció így önálló kutatások és a Babits-

1 Főleg a *Kérdések és kétségek* Babits-tanulmányai; Balassi Kiadó, Budapest, 1995.

2 Rába György, *Babits Mihály költésze-te. 1903–1920*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1981; Rába György, *Babits Mihály*, Gondolat, Budapest, 1983.

3 Itt érdemes egy intézményi kérdésre is utalni: a rekanonizáció tekintetében Babits születésének centenáriuma is kapóra jött. Az ekörül kialakult értelmezői aktivitást és attitűdöt Balassa Péter jellemzi pontosan: „Az 1983-as Babits-évforduló, ellentétben a legtöbb ilyen ünnepléssel, tartalmi eredményeket hozott...”; a centenárium évében (1983) megjelent gyűjteményes kötetek kapcsán (*Mint különös hirmondó, Babits Mihály száz esztendeje*) pedig így ír: „Mindkettő igen fontos lehet azoknak, akik a költő megértés- és félreértés-történetével akarnak majd foglalkozni. Ide sorolhatók még érdemes kiadványok,

BA: *Sleep Today for Yesterday*, audiovizuális performansz, Budapest, 2009.

irodalom újraolvasása nyomán a nyolcvanas évekre új Babits-képet teremtett. (Mint ahogy a jelenkori Babits-olvasás egyik legfőbb tétje is az lehetne, miképpen tudja a Rába által is hivatkozott „szakirodalom” egy részét más nézőpontból faggatásra bírni).

Úgy tűnik, ebben az időszakban a Babits-szövegek újraszituálásában két alapvető, egymást kölcsönösen kiegészítő stratégia játszott főszerepet. Az egyik a magyar (irodalom)tudományos diskurzusba begyűrűző strukturalizmus szövegorientált elemző módszereinek alkalmazását jelentette. Ennek leglátványosabb példája az *Ősz és tavasz között* c. verset tárgyál választó *Formateremtő elvek a költői műalkotásban* c. konferencia és az anyagát összefoglaló kiadvány⁴ lehetne. A másik attitűd a hetvenes években meginduló Babits-szövegkiadások nyomán (és ezekkel egy időben) alakult ki: Babits levelezésének, esszéinek megjelentetéséről van szó és főleg ezek *metatextusként* való bevonásáról Babits szépirodalmi szövegeinek értelmezésébe. Ennek az olvasásmódnak egyik korai, de talán a legjellemzőbb példáját tárja elénk Rónay György Babits fiatalkori lírájának befogadását tekintve – Rába szerint is – úttörő cikke, *A lírikus epilógja*⁵ (1970). A szerző már a felütésben tematizálja ezen olvasási stratégiát, s az ezáltal belátható különbségtevéseket: „Amióta megjelent Babits – Juhász – Kosztolányi levelezése..., azóta tudjuk, hogy a fiatal Babits nem szerette a lírát. Legalábbis a korában szokványosat nem...”⁶ Rába György megkerülhetetlen munkái az említett két stratégia párhuzamos alkalmazásával jöttek létre, és fejthetik ki azt a hatásukat, melyet kifejtenek a mai napig is. Rába a „nagyobbik” monográfiában szinte példa nélküli filológiai apparátus bevonásával tárta fel a fiatal Babits költészetének addig ismeretlen, illetve az irodalompolitika által kitörölt vonatkozásait. Ezeket természetesen nem szükséges tételesen felsorolni, hiszen, ahogy egyrészt Rónay László már 1983-ban megállapította: e „nagyszabású mű új eredményei meglepő gyorsasággal felszívódtak az irodalmi köztudatba...”⁷ Fontosabbnak tűnik inkább néhány hatástörténeti kérdésre utalni.

A *Babits Mihály költészete. 1903–1920* a maga impozáns teljesítményével a legtöbb esetben a lezártság, a beteljesültség tapasztalásával szembesíti recenzensét. Jó példa erre Rónay László kijelentése, mely az előbb idézettek folytatása is egyben: „...a vele foglalkozó kritikái írásokból nyilvánvaló, hogy Rába a Babits-líra minden forrását – az egy Rilke kivételével – meggyőző mélységben tárta föl, s olyan poétikai iskolázottsággal, költői érzékenységgel elemezte lírája természetét és törekvéseit, hogy e korszakával kapcsolatban sok meglátását végérvényesen fogadhatjuk el...”⁸ Hasonló értelemben több recenzens nyilatkozott, s visszatekintve (az értelmezői közösségek eltérő kérdésfelvetéseit is figyelembe véve) úgy tűnik, a Babits-szakirodalom talán egyetlen konzenzusa éppen a Rába-könyv jelentőségének elismerésében jött létre. A konszenzus – ha egyáltalán helyén való e kifejezés – nem jelent(het)i azonban a dialógus hiányát, a polemiáról való megfélekedést.

folyóiratcikkek és előadások. *Közös nevezőjük*, mely szinte minden publikációból kiolvasható – némi *tragikomikum*, hiszen Babits *rehabilitációja jegyében fogantak.*” (Balassa Péter, *Az esszé meg a hegy*, in uő, *A látvány és a szavak*, Magvető Kiadó, Bp., 1987, 106.) De tegyük hozzá, mindebben nem kis szerepe volt annak, hogy – amint azt utóbb Kenyeres Zoltán írja – „az 1970-es évek vége felé a hatalmi diskurzus addigi nyelve egyre üresebbé vált”, s „a százéves évforduló 1983-ban véletlenül esett egybe evvel a korszakjelenséggel”, sőt, némileg finomítva a korábbiakat: „a Babits-kutatások hirtelen felíveléséhez nem a centenáriumi adott lökést”, hanem az ünneplés elgondoláshoz eleve a megváltozott feltételekre volt szükség. (Kenyeres Zoltán, *Babits és a metafizikai hagyomány*, in uő, *Étika és esztétizmus. Tanulmányok a Nyugat koráról*, Anonymus, 2001, 72–73.)

4 Hankiss Elemér (szerk.), *Formateremtő elvek a költői műalkotásban*. Babits: *Ősz és tavasz között*, *Kassák: A ló meghal*, *a madarak kirepülnek*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971. A kiadvány megjelenési ideje egyúttal a szóban forgó kanonizációs

időszak lehetséges kezdetét is kijelölheti.

5 Rónay György, *A lírikus epilógja*, in uő, *A nagy nemzedék*, Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1981.

6 Uo. 93. Babits líra-felfogásának „nem-szokványos”-sága válik a Babits-kanonizáció egy további fontos könyvének kiindulópontjává: a „legélesebb eltérés a szokásostól nem az, amikor környezettünkkel ellentétes véleményt állítunk, hanem amikor másról állítunk valamit. Amikor nem szegődünk az adott alternatívák egyik oldalára sem, hanem más problémásort ragadunk meg a világból” – írja a „meg-nem-értettség” lehetséges okairól Nemes Nagy Ágnes – *A hegyi költő*, Magvető Kiadó, Budapest, 1984, 12.

7 Rónay László, *Az írás erkölce*, in uő, *Társunk az irodalom*, Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1990, 44.

8 Uo. 45.

9 Balassa, i. m. 95.

10 Uo. Barta János a kisebb Rába-könyvvel (Babits *Mihály*, Gondolat, Budapest, 1983) kapcsolatos kritikája jóval nyíltabb, s a jelenségek tágabb körére vonatkozik (szóhasználat, szimbolizmus, életrajzi tények stb.). Ba-

A Rába-monográfiákkal kapcsolatban azonban nyíltabb kritikai hangok is megszólalnak, az elismerést természetesen egyidejűleg mindig hangsúlyozva. Csak néhány példát említve: Balassa Péter és Barta János főképpen a Rába-könyvek két alapvető, úgymond kánonformáló kategóriájával, a *tudatossággal* (illetve a tudatlírával) és a *filozofikummal*, pontosabban az ezekre épülő értelmezésmóddal kapcsolatban fogalmazza meg kételyeiket: „Kérdés számomra – írja Balassa –, hogy a vers jelentésének állandó filozófiai hatásokkal, illetve párhuzamokkal való megfejtése, szemben a vers *immanensebb, poétikai megközelítésével*, nem vezet-e időnként szükségképpen túlfeszítésekhez, túlkomplikálásokhoz?”⁹ (kiem.: V. G.), „annyira senki sem tudatos, mint ahogy Rába a fiatal Babitsot bemutatja”.¹⁰ De hasonló kritikának vethető alá a Babits-recepcióban Horváth János óta jelenlévő, az említetteknel általánosabb konszenzusnak örvendő koncepció, mely Babits költészetének *megismerő* funkcióját egyéb funkciók fölébe helyezi, s a megismerés kudarcát így egy, a többen eluralkodó tragikus modalitású hang létrejöttének feltételeként olvassa. A Babits-korpusz *centrumba-helyezése, kanonizálása* a szóban forgó időszakban ezeknek a fogalmaknak a hálójában történt meg, s így lehetőséget nyújtottak az *objektív* líraeszmény leírására. Ne feledjük, hogy az „objektív líra” megnevezés éppen Babitstól származik (már-mint „saját” költészetére vonatkozóan), ahogy az az oly sokszor idézett levelekből ismeretes, s ebben az értelemben a vallomásossággal szemben határozódik meg. A Babits-irodalom azonban nem egyértelmű abban a tekintetben, vajon mennyiben hagyta maga mögött a korai Babits-líra az említett vallomásosságot, mely élmény és kifejezés bensőségessége jegyében megőrizné így a romantikus eredetű szubjektum autoritását ebben a lírában. Ennek „ellenőrzése” kizárólag a szövegek „szoros olvasásával” történhet meg, de erre itt nincs mód. Elég most csupán arra utalni, hogy a jelzett szempontból aligha lenne megkerülhető az (elsősorban) Rába által kidolgozott objektivitás-fogalomra való reflexió, szem előtt tartva (például) Angyalosi Gergely mélyértelmű felvetését, mely szerint „van valami az objektív líra kategóriájában, annak minden erénye és gyümölcsözősége ellenére, ami gátat szab az egész problémahalmaz (személyesség-személytelenség) esetleges továbbgondolásának. Ez pedig az a tény, hogy végső soron fenntartja az önmagával azonos és teljes én koncepcióját”¹¹, elsősorban szubjektum és objektum szembeállítása által...

A kilencvenes években meginduló, a strukturalizmus utáni irodalomelméletek belátásait hasznosító irodalomtudományos diskurzus(ok) által kijelölt időszakban fokozatosan vált egyértelművé Babits helyzetének módosulása (módosításának igénye) a(z) uralkodó kánon(ok)ban, a korpusz *nagy részének* a magyar irodalmi kánon peremére való „áthelyezése”, „szorítása”, ami természetesen együtt járt a Rábáék által kanonizált Babits-kép átrajzolásával. A *de*-kanonizáció hatókörének kérdése azonban problematikussá válhat, ha meg-

gondoljuk, hogy az említett években a magyar irodalomtudomány inkább az egymástól eltérő, egymásnak gyakran homlokegyenest el-
lentmondó elméleti alapvetések, olvasásmódok mentén „szervező-
dő” (kánonképző) értelmezői közösségek (és több „egyes” irodalmár
által beszélt, kevésbé besorolható regiszter) összefoglaló neve in-
kább, aminek következtében nem könnyű valamelyik kánont uralko-
dóként elismerni; s amennyiben magától értetődőnek fogadjuk el Ba-
bits leértékelődését, nem helyezük-e akaratlan valamelyik beszéd-
módot hatalmi pozícióba. Ráadásul, igazságtalanok lennénk azokkal
a szerzőkkel (számuk nem is olyan kevés), akik az utóbbi szűk két év-
tizedben a továbbgondolás intenciójával fordultak e jelentős életmű
egy-egy szövegeihez.¹²

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül a következőt: Babits leértékelése
egy másik szerző, a kortárs Kosztolányi felértékelésével egy időben
zajlott. Jelenkori irodalomértésünk egészét figyelembe véve Koszto-
lányi szerepének felértékelése meglehetősen konszenzusnak örvend,
ellenvélemények inkább csak annak mértékéről és az (ez idő tájt már
csökkenő erejű) Kosztolányi-kultusz túlhajtottsága kapcsán fogalma-
zódnak meg. Babits pozícióvesztése nem minden irodalmár számára
folyt le szimmetrikusan Kosztolányi térnyerésével, sőt, némi túlzással
azt állíthatjuk, hogy ez az „arányosság” szinte kizárólag az argumen-
tumait a német hermeneutika és recepcióelmélet pozícióiból megfo-
galmazó irodalmárok írásaiban érhető tetten. Óvatosabban fogal-
mazva azt mondhatnánk, hogy a két név pozíciójának módosítását
éppen a hazai recepcióelmélet kezdeményezte és folytatta (le?) a
legkövetkezetesebben, miközben saját irodalomértése előfeltevései-
nek meghatározására tett kísérletet; illetve: ezeket az előfeltevéseket
éppen e módosulás körvonalainak felrajzolása tehette explicitté.

A folyamat kezdetben a kölcsönösség jegyében zajlott, mígnem
odáig jutott, hogy Kosztolányi és a nevének tulajdonított irodalom-
és nyelvszemlélet vált a Babits-olvasás számára (is) mértékadóvá,
viszonyítási alapzattá, ami természetes következménye annak, hogy a
kánonpozíciókat legerőteljesebben elmozdító kritika éppen Kosztolá-
nyi (és persze Szabó Lőrinc, József Attila) szövegein kondicionáló-
dott. Talán nem nélkülöz minden alapot a gyanú, miszerint Babits ez
idő tájt megint egy „kontrasztív”¹³ (nem összehasonlító, nem kompa-
ratív) megközelítésben találta magát, hasonlóan az irodalomtörténet
korábbi szakaszaihoz.

A dekanonizációs diskurzus Babits irodalomtörténeti helyét az
előző szakasszal való szakítás jegyében próbálja meghatározni, úgy,
hogy annak „eredményeit” a legritkább esetben „hasznosítja”, építi
be előfeltevései közé. Már ebből is jól látható a két időszak kanonizá-
ciós tétjeinek különbözősége. Az átrendeződés következményeként
a Babits-pálya későbbi szakasza(i) kerül(nek) az értelmezés homlokteré-
be: míg korábban a *fiatal Babits* poétikai kísérlete a hagyományos
lírafelfogással szemben, annak megújítójaként legitimálódott, addig a
befogadáselmélet érdeklődésének homlokterébe a húszas évek Ba-

bits költészetének –
Rába által túlhangsú-
lyozott – bölcséleti
indíttatásáról írja a
szerző: „Egyedi köl-
tői világ ez, amelybe
sok minden belefér,
de nem kívánja meg
okvetlen, hogy – fő-
ként minden ízében
– a filozófia mérlegé-
re tegyük.” A berg-
soni hatás kapcsán
kérdézi: „De vajon
csakugyan olyan
erős, egyedülálló
volt-e ez a hatás...?
[...] csak azt szabadi-
hatta föl benne, ami
már előzőleg lappan-
gott. Az estleges
kezdő indítás után az
érzékeny lélek, a köl-
tői alkat már a maga
lábára állva, önnön
mélyébe merülve
dolgozott tovább.”
Lásd Barta János, *A
sokarcú költő*, in *uő*,
A pálya végén,
Szépirodalmi Könyv-
kiadó, Bp., 1976,
365–366.

11 Angyalosi Ger-
gely, *A lírai személy-
telenség kérdéséhez*,
Literatura, 1997/2,
20.

12 Jelen pillanatban a
Babits kritikai kiadás-
nak, valamint a kivá-
ló elmzések már
eddig is felmutató
mediális irodalomtu-
dománynak van a
legnagyobb esé-
lye a babitsi ouvre
újabb megszólaltatá-
sára.

13 Kenyeres Zoltán
jellemzi e kifejezé-
sekkel a Babits-kuta-
tások jellemző mód-
szerét az 1950–60-as
években – i. m. 72.

14 Lásd e szakítás beható elemzését: Bónus Tibor, *Babits és Kosztolányi mint (egymást) olvasók (Kritikátörténeti kísérlet)*, in Kulcsár Szabó Ernő – Szegedy-Maszák Mihály (szerk.), *Tanulmányok Kosztolányi Dezsőről*, Anonymus, 1998, 291–325.

15 Úgy tűnik, a linearitás ezen csapdájába esik Bónus is idézett tanulmányában, amit éppen az tesz paradoxá, hogy saját értelmezői gyakorlatának körülhatárolásakor Gál István értelmezői tettet emiatt bírálja. Bónus értelmezésében Gál Babitsot egy 1906-os levél Ady-értelmezéséért próbálja védelmezni, éretlennek ítélve azt, s „Babits Adyról írott későbbi cikkei visszafelé érvényteleníthetők”. Ebből Bónus a következőket állapítja meg: „az időbeliség ilyenfajta érvényesítése viszont azt is eredményezheti, hogy annál autentikusabban gondolunk el egy kijelentést, minél közelebb van a halálhoz” (i. m. 296.). Kérdés, hogy maga a szerző ki tudja-e vonni szövegét e gyanú alól? Amikor ugyanis a két vizsgált író irodalomszemléletéről beszél, egy, a tanulmány minden pontján érvényesülő, kanonizált topológiát juttat érvényre, mely mögött, úgy tűnik, egy autentikus, a kései korszak Kosztolá-

bitsának irodalomszemlélete került, illetve vált illegitimmé. Ez az az időszak, amikor Babits és Kosztolányi irodalomszemlélete egyre inkább eltávolodik egymástól.¹⁴ Úgy tűnik azonban, mintha az így megkomponált Babits-kép az egész pályára kiterjesztette volna érvényét, s a korai pályaszakasz ebből a perspektívából egy lineáris folyamat kezdő lépéseként ítélődne meg.¹⁵ Kulcsár Szabó Ernő következő summás megfogalmazásával sok tekintetben egyetérthetünk, amíg a középső pályaszakasz kultúra-felfogására gondolunk, csakhogy az ítélete ellentmondást nem tűrve terjed ki a pálya egészére: Babits annak a schilleri hagyománynak a folytatója és alakítója a „magyar irodalomértés hagyományában”, amely a „...18. század végén és a 19. század elején mindenekelőtt azzal hatástalanítja az esztétikai hatásfunkciók egységének képzetét, hogy a történetiség vonzásába került irodalomértelmezést teljességgel kiszolgáltatja egy olyan szemantizációs folyamatnak, amelyben igaz–hamis oppozíciók analitikus törvényei, a különbségek klasszifikációs elvei, illetve a történelem során veszendőbe ment humán teljesség visszaszerzésének vágya határozzák meg az emberről való gondolkodás fundamentális kódjait”.¹⁶ Az esztétikum időn kívüli tételezése, a nyelv és az alkotás folyamatának a zseni által való uralhatóságának fenntartása, a kogníció és a gyönyörködtetés elvének szembeállítása csupán néhány (a főleg a kilencvenes években) elhangzott érvek közül, amelyek Babits munkáit kivonták a kritika egy részének érdeklődési köréből. Pontosabban: továbbra is gyakran hivatkozott szövegek ezek, de inkább mint az általuk is alakított lírai hagyomány egészen a jelenkorig tetten érhető „deformálódásainak”¹⁷ helyeiként kerülnek szóba.

A „kanonizáció” két diskurzusa között azonban első pillantásra nem könnyen észlelhető analógiák is találhatóak, például bizonyos szövegkezelési technikák tekintetében. Ahogy a Babits-korpusz korábbi presztízs-nyerése, ahogy azt fentebb láthattuk, éppen a *poétika* és *poézis* viszonyára való hivatkozások kontextusában bontakozott ki, úgy a presztízs-vesztés kialakulására is részben ez áll, nem mint ha ezen belül nem történtek volna jelentős módosulások. Szegedy-Maszák Mihály írja: „A XX. század sok példát szolgáltatott elméletírás és művészi gyakorlat kölcsönhatására. Hofmannstahl költeményei, drámái s szépprózája bajosan értelmezhetők, ha figyelmen kívül hagyjuk a Chandos-levél címen ismertté vált elmélkedést a nyelv válságáról... Kérdés, vajon nem hasonló-e a viszony Babits vagy akár Kosztolányi szépirodalminak s értekezőnek nevezett munkái között.”¹⁸ Ez a felvetés mintha nem venne tudomást arról, hogy – legalábbis ami Babitsot illeti – éppen a nem-szépirodalmi szövegek bevonása lendítette előre a hetvenes években a korpusz befogadását, s ekként az ilyen elemzésmód önkényességet magában rejtő voltáról sem. Természetesen Szegedy-Maszák instrukciója mindenekelőtt az értekező szövegeknek egy másik csoportjára vonatkozik: vagyis a korábbi szakaszban favorizált fiatalekori levelekkel és esszékkel szemben, melyek (a szó szoros értelmében véve) a versek köz-

vetlen szomszédságában születtek, itt már a tízes évek második felének és a húszas évek azon tanulmányai kerülnek a figyelem homlokterébe, melyek Babits értékörző világszemléletét, az új klasszicizmus kérdéskörét bontakoztatják ki. Az ilyen egybeolvasás a műfajok eltérő retorikai diszpozíciói miatt természetesen veszélyeket rejt magában. Németh G. Béla Babits irodalomtörténetéről szólva beszél a poézis és az értekező próza „direkt tartalmi” összevetésének problematikusságáról, amit véleménye szerint a „poétikai-műfaji közvetítettség” eltérő volta hív elő.¹⁹ (Tagadhatatlan természetesen, hogy a húszas évek költészete többször is alkalmat ad az ilyen összeolvasásra, aminek egyik legbeszédesebb példája az *Örökkék ég a felhők mögött* lehetne.) Az értekező prózára való hivatkozások természetesen azzal a hozadékkal járhatnak, hogy a világnézeti, nyelv- és irodalomfelfogás-beli kérdéseket explicitebb formában, a nyelv retorikai-figuratív működésétől kevésbé eltakartan érthetik tetten. Csakhogy felmerülhet a kérdés, nem válik-e az így kinyert szemlélet egy deduktív elemzési folyamat kezdőpontjává. A Babits pályájának második szakaszában született értekező művek, úgy vélem, csak nagy körültekintéssel „olvashatók össze” a korai versek poétikájával, sőt talán a korai esszék világával is. Mert ahogyan persze a direkt összeolvasás sem könnyen bizonyítható, úgy a párhuzamosság betartása is hatalmas feladatot ró az értelmezőre. Főképp akkor, ha olyan értekező művekkel állunk szemben, mint a *Játékfilozófia*, mely az irodalmi fikció terébe utalja a benne prezenzált kétféle világertelmezést, ezek lecserélhetőségét, parcialitását sugallva.

Közelebbről nézve a két Babitsról szóló diskurzust, az előbbinél fontosabb összefüggésre derülhet fény: úgy tűnik, a kettő közti törés csupán látszólagos, sokkal inkább egy *elhallgatott folytonosságról* lehetne beszélni. A dekanonizációs diskurzus ugyanis látenszen – teljesen érthető okokból – egyetért a beszélő szubjektum tudatköltészetből fakadó autonómiájának tételezésével, a klasszikus modernség szűkös keretei közé illetve a korpuszt, annak „szubjektumát” a romantikus szubjektivitás változatának fogja fel (Adyéval együtt).

A jelenkori Babits-olvasás egyik alapvető kérdése így az lehetne, hogy kimozdíthatók-e a Babits-irodalom által fenntartott metafizikai oppozíciók, vagyis hogy a versszubjektumok entitás volta nem csorbul-e. E lehetőég feltételezése korántsem légből kapott. Magánál Jamesnél is, akinek Babitsra tett hatását Rába behatóan bizonyította, akad olyan hely, ahol megkérdőjeleződik a tudat szubsztancialitása. (E kérdés Rábánál nem merül fel.) Szerinte a „tudat” szó nem entitást jelöl, hanem csupán *funkciót*: „Úgy gondolom, hogy semmiféle eredendő anyag vagy létminőség nem létezik, mely ellentétben állna azzal, amiből anyagi tárgyaink és a róluk szóló gondolataink vannak megalkotva”.²⁰ James a tudat megkérdőjelezésével együtt a dolgok *megismerhetőségét* is kétségbe vonja: „A tudatról szükségszerűen feltételezik, hogy arról világosít fel bennünket, hogy a dolgok nem csupán léteznek, hanem hogy *kifejezhetőek és megismerhetőek*”

nyíja áll. A Gál eljárásánál szóvá tett „nevelődési séma”, ill. „pontoszerűség” ép-penséggel Bónusnál is megtalálható, például az általa is előszeretettel használt „már” és a „még” szócskákkal kijelölt irány jelzéseként érhető tetten. Az elemzés folyamatában mindez a két író irodalomszemlélete konvergens, majd divergens elemeinek kimutatását jelenti: fiataalként egyaránt a lélek primátusát hirdették a nyelvvel szemben, míg a tízes-húszas évek fordulatától egyre nagyobb különbségek mutathatók ki közöttük: ez a szemlélet teljesen érvényteleníti Babits első alkotói korszakának poétikai eredményeit.

16 Lásd Kulcsár Szabó Ernő, *Hogyan s mivégre tanulmányozzuk az irodalomértés hagyományát*, in uő, *Irodalom és hermeneutika*, Akadémiai Kiadó, Bp., 2000, 33.

17 Uo. 37.

18 Szegedy-Maszák Mihály, *Az irodalom történeti s elméleti vizsgálata*, Irodalmi Szemle, 1993/ 5, 67–68.

19 Németh G. Béla, *Világkép és irodalomfölfogás Babits irodalomtörténetében*, Új Írás, 1983/11, 16.

20 Vö. James, William, *Existuje „vedomie“? (Does „Consciousness“ Exist?)*, in Emil Višňovský – František Mihina (szerk.), *Pragmatizmus. Malá antológia filozofie XX. storočia*, Iris, Bratislava, 1998, 206.

21 Uo. 207. Idézett tanulmányában Angyalosi is feltételezi a szubjektum autoritásának megkérdőjelezését, még hozzá a korai versek nyelvi heterogenitása felől. Véleménye szerint e versek „szubjektuma annyiban entitás, hogy helyet ad a különbözőségeknek és ellentmondásoknak is”. Angyalosi, i. m., 209.

(kiem.: V. G.). A megismerést mint funkciót fenntartja, aminek hordozója a szubjektum, de ennek statikusságát kétségbe vonja, amikor erről a „megismerő” szubjektumról próbálja bizonyítani, hogy végső soron nem más, mint „gondolatfolyam”.²¹

Mindez a fiatalkori Babits-szövegekre nézve annyit jelent, hogy (szoros) olvasásuk során gyakran ütközhetünk olyan szöveghelyekbe, melyek megtörik az egységesülni látszó szemioízist, s a jelentéslehetőségek közti eldönthetetlenséggel kell szembesülnünk. Ami azzal jár, hogy sokkal több alkalommal bukkanhatunk az irónia megnyilvánulásainak nyomaira, mint az várható lett volna, például a Babits-szakirodalom ismert ítéletei alapján. Tehát a Babits-szövegek olyan rétegei válhatnak láthatóvá, melyek a nyelvi játékosságnak kedveznek, szemben a kiszámíthatósággal. Csak konkrét elemzések tudnák igazolni természetesen, hogy Babits fiatalkori szövegei sokat bíznak a mozgás lezáratlanságának kedvező trópusokra, mint a kiazmus; a költői hang fikcionalitását hangsúlyozó aposztrophéra; a szemioízist állandóan módosító és újraszituáló ismétléses alakzatokra, a verszárlat adta retorikai lehetőségeire. Miközben a babitsi versbeszéd – korában példa nélküli módon – veti vizsgálat alá az irodalom és kultúra elhasznált toposzain (közhelyein) konstruálódó versbeszéd jelentésalkotó potenciálját, de úgy, hogy e „kiürültséget” saját szemioízisa részévé képes avatni...

BA: *Sleep Today for Yesterday*, audiovizuális performansz, Budapest, 2009.

N. TÓTH ANIKÓ

Mindig hangfogóval, lassan muzsikáltam

Juhász Gyula zenélő költeményei

én más zenére vártam

Juhász Gyula hangja a modern magyar irodalom karában kísérőszólamnak tűnik. Ez már életében is így volt: a pesti pezsgő egyetemi évek, a Négyesy-szemináriumok lázas szervezőmunkája, a Babitscsal, Kosztolányival, Zalai Bélával rendszeresen folytatott filozófiai és poétikai baráti eszmefuttatások, a nagyvárad *Holnap* antológia szerkesztése és zajos fogadtatása után különböző vidéki városok gimnáziumának tanáraként, majd újságíróként is kissé a periférián érzi magát, depresszióra hajlamos lelki alkatából kifolyólag is egyre inkább bezárkózik. Kortársai visszajelzései, melyek folyamatosan és udvarias sajnálkozással hívják fel a figyelmet költészetének disszonáns elemeire¹, fokozatosan elbizonytalanítják, az avantgárddal való találkozás után pedig még inkább korszerűtlennek tartja saját versírói gyakorlatát.² Versnyelve azonban nemigen módosul a pálya későbbi szakaszaiban, követendő-követhető utakat nem mutat az újabb nemzedékeknek.³ Költészetének recepciója elsősorban impresszionista tájverseire és melankolikus Anna-verseire irányul.

Verseit újraolvasva a feltűnően sok képzőművészeti utaláson és irodalmi allúzióon túl számos zenei utalás, motívum bukkan fel. Ezek *jegyzékének* összeállítására vállalkozik az alábbi dolgozat.

minden zenél most ég és föld határán

A zene az emberi lélek szenzációinak legárnyaltabb kifejezése, a teljesség közvetítője. Egyszerre felszabadító és fegyelmező hatású művészeti ág, hiszen a „zene kelti a menádok táncát, ő szól Pán ígéző sípján, de ugyancsak ő zeng Orpheusz lantján, amelynek hallatán lecsillapodnak, odasereglenek a szertelen vágy köréje gyűlt alakjai”.⁴ A zenével nemcsak a vadállatok, hanem az istenek is megszelídíthetők. Sőt megszólíthatóvá válik általa az örökkévalóság.

egy lant idegén álmodozva babrál

Köztudott, hogy a költészet és a zene az antikvitástól kezdve szorosan összefonódik. A líra – az érzelmek, életérzések, hangulatok, el-

1 „Ő is ír szonettek, festő, franciás, herédiás szonettek; s izgatja a Zarathusztra morál-kontasztja. De éles vonások választják el társaitól. A külső világ hatásait jobban fel fogja, több oldalról megéri Ady Endrénél; de hangulatában inkább fölolvastja s tompítja, mint Kosztolányi Dezső. S hátán az egyiknél kevésbé eredeti és a másiknál színtelembb: viszont az elsónél gazdagabb s az utóbbinál közvetlenebb.” Babits Mihály: Juhász Gyula versei. Szeged és Vidéke, 1907. október 20. In: *Juhász Gyula: Milyen volt.* In memoriam sorozat. Válogatta, szerkesztette, összeállította Lengyel

András. Nap Kiadó, Budapest, 2009. 58. „Ne tévessen meg a nyugodtság és a csiszolt simaság, a márvány alatt itt csakugyan tűz forrong. Néhol még habozik Juhász, még sokszor többet lát a külvilágban, mint saját magában, még nagyon húz a parnasszusiak felé, de azért az idegen tárgyakban, amiket megírt, és átérez, az ő szenvedő lelke forrong. [...] Előtte új világ, létező valóság lesz a könyvtárak gondolköre, a poéták érzésszférája, és hat is rá. Azok a sugarak azonban, amelyek lelkének opálján áthaladnak, új pompában, opalizáló rezgéssel, meleg villódzással érkeznek hozzánk. Néha ugyan bánt ez a könyvtárszag, a túl erős irodalmi íz... Juhász azonban mindenkor poeta marad, még akkor is, ha nem a saját forró és vérző mélységeibe markol.” Kosztolányi Dezső: *Juhász Gyula versei*. Magyar Szó, 1907. november 9. In: *Juhász Gyula: Milyen volt*. In memoriam sorozat. Válogatta, szerkesztette, összeállította Lengyel András. Nap Kiadó, Budapest, 2009. 61. p.

2 „Azt akarta A Tett, hogy a művészet ne csak passzívan szemléljen, mint a fakír a köldökét és a habituét az operát, hogy a művészet ne

vont gondolatok tartománya – egy lantféle húros hangszer nevével jelölt műnem, képi megjelenítése a mai hárfára emlékeztető, járomszerű, hordozható vagy álló kithara. A költők attribútuma ugyanez a húros hangszer vagy ennek egy nyakkal ellátott, ugyancsak pengetős változata, illetve a fuvola. Apollónt, a művészetek istenét szintén lanttal ábrázolják. Egyik kísérője, Euterpé múzsa fuvolát tart a kezében, mely az elégia kísérőhangszere, ezzel is a költészet és a zene összetartozását hangsúlyozza, csakúgy, mint nővére, Polühümnia, aki a himnusz és a kardal múzsája. A költeményeket az ókorban hangszeres kísérettel adták elő. Szó és zene együtt hangzott tehát, a ketős akusztikai hatást az emberi hang és a hangszer által megszólaltatott hangok váltották ki sajátos tónusokat és ritmusokat eredményezve minden egyes előadásban. Ez az előadói gyakorlat korról korra – bár változó közegben és céllal – áthagyományozódott. Ám ha a költemények szövege csupán írott formájában vált a befogadás tárgyává, akkor is érvényesült zeneiségük, elsősorban a ritmus mentén, az ismétlés alakzatai révén.

Az esztéta modernség költői különösen fontosnak tartották a zenét, a megnevezhetetlen belső tartalmak és a megragadhatatlannak tűnő végtelen kifejezésének lehetőségét látva benne. A zenébe oldott költészet eszményének jegyében nem véletlenül kiált fel Verlainé *Költészettanában*:

*Zenét minékünk, muzsikát!
Legyen a vers egy meg nem álló
Lélek, mindig új vágyba szálló,
Mely új egekbe ugrik át.*⁵

Az impresszionista és a szimbolista költők a vers zenei hatását sejtelmes hangszimbolikával, rafináltan játékos rímtechnikával, az ismétlés alakzatainak gyakori alkalmazásával, a kötött formájú szövegekben a metrum szigorú, következetes betartásával fokozták.

zengjen körül dalok varázsa

Mind a költészetnek, mind a zenének egyik alapvető műfaja a dal. Juhász Gyula szívesen és gyakorta műveli, s emeli versei címébe a *dal* műfaji jelölést vagy annak szinonimáit: az *ének*, *nóta* kifejezéseket, hasonlóképpen, mint jeles kortársai, gondoljunk pl. Ady *Dalok tüzes szekeren*, Magyar jakobinus dala, Zilahi ember nótája, Krónikás ének 1918-ból, vagy Babits Teozofikus énekek, Cigánydal, Dal az esztergomi bazilikáról, esetleg Kosztolányi Boldog, szomorú dal, Ének a semmiről, Esti Kornél éneke c. opusára. Juhász a műfaj mellett olykor a témát is megadja a címben: pl. *Dal a rózsákról*, *Ének a toll katonáiról*, *Ének Arany Jánosról*, *Ének Kőrösi Csomáról*. Vagy éppen a dal előadásának körülményeire céloz: *Táncdal*, *Szerenád*, *Nászdal*, *Haláltánc-ének* (ezek többször is felbukkanó címek), *Tápai nóta*, vagy évszakra,

(vallási) ünnepre utal: *Tavaszi dal*, *Nyári sanzon*, *Karácsonyi ének*. Dalaiban előszeretettel vállalkozik szerepjátékra; akár természeti jelenségek nevében szól (*A nyárfák dala*, *A földgolyó dala*), akár költött vagy valódi személyek álarcát ölti magára (*Építőmester éneke*, *Vándordal*, *A csavargó dala*, *Idegen zsoldos éneke*, *Juhásznóta*, *Sámson dala*, *Mercutio dala*), a másságban mindig a sajátot próbálja tettenérni. Különösen érvényes ez a költői azonosulások esetében, pl. az újra és újra felbukkanó *Anakreoni dalban*, vagy éppen *Ovid tavaszdalában*.

egy dalt idéz a lelkem mámorosan

Juhász Gyula dalaiban a vitalitás, az életöröm utáni vágy és a mindenről (szinte eleve) lemondás reménytelen beletörődése feszül egymásnak. Ez a kettősség érzékelhető már a korai *Óda Dionüszoszhoz* c. szonettjében (1905) is. Érdemes figyelmet szentelni a vers műfaji utalásainak, *áthangolódásának*: a címben szereplő óda és a második versszakban olvasható himnusz Dionüszosz öröm- és máorkultuszát idézi, csodálja, dicséri a hajnal, a fény, a tűz természeti (jel)képek alkalmazásával, miközben a születő dal elégikusra hangszerelődik a *bánatok sápasztó alkonyán*, a *szürkén szívbe szállongó köd* és ború panasszal, sírással ellenpontozza a szilaj ujjongást. Úgy tűnik, Juhász Gyula számára a költészet kevésbé az önfelelt feloldódást (ezt távolból, sóvárogva képzeli), mint inkább a fegyelmezett, megfeszített munkát és a megfelelés kényszerét jelenti. Ritkábban örömforrásként buzog, gyakrabban bánatot enyhít, vigaszt nyújt.

és daloltam száz árva dalt

A dal műfaja nemcsak egy érzelmi-hangulati állapotról, életérzésről vagy egy gondolati problémáról tájékoztat, hanem a költői konvencióban, melyet Juhász Gyula is kedvvel átvesz és alkalmaz, az alkotás metaforája is; *létre hozása*, megszólaltatása, a dalolás: művészi tevékenység, létrehozója (alkotója és előadója): a dalnok, esetenként *igric* (a középkori lantos énekmondók kései leszármazottja, pl. *A váradai püspök lánya* c. balladaszerű költemény 1907-ből: *igricnóta*), sőt *regös* (a táltos emlékét sejdíti fel az ősi múltból: *Regös az udvarban*, 1921). Egy korai költeményében elhatárolja magát a fásultán daloló, céda vágyakat hajszoló, kávéházi, életunt poétáktól, és a magyar költészeti hagyományhoz hűen a haza és a szerelem harcos költőjének vallja magát (*Daloljatok csak*, 1903).

egy ezeréves dal sír a lelkeemben

A költészet (dalolás) a személyiség integritásának biztosítója, valamint személyes és nemzeti identitásának fontos rétege: „*Magyarnak szült a bús végzetszerűség, / Mert általam legszebben így dalol, /*

csak meddön siránkozzék vagy ujjongjon a dolgok láttán, de maga is aktív részt vegyen a világ megformálásában, maga is alakítsa a dolgokat, teremtő legyen a művészet, és irányító, az új világnak, amely jön és támad, ne csak bámulója, de építőmestere is!” –

mondta Juhász Gyula 1918. december 29-én, a Ma szegedi matinéjának bevezető előadásában. Idézi Csaplár Ferenc Juhász Gyula és Kassák c. írásában. Tiszatáj, 1983/4, újraközlése: In: *Juhász Gyula: Milyen volt*. In memoriam sorozat. Válogatta, szerkesztette, összeállította Lengyel András. Nap Kiadó, Budapest, 2009. 153. p.

3 „Formai és nyelvi tekintetben nem mutatott feltűnő újításokat, tartalmilag még kevesebb izgalmat váltott ki. Nem értetem, mi jogon sorozzák a líra forradalmárai közé, és gyermekfejvel elsősorban azt a kevés modernizmust élveztem, ami itt-ott mégis található bennük... Mint embernek, több derű, mint írónak több és erősebb hivatástudat jutott volna osztályrészéül, ha már indulásakor vagy legalább munkásságának derekán létezett volna a magyar lírának egy olyan népi-újklaszikus frontja, amely egyenrangú a mo-

dernekével.” Szabó Lőrinc: *Találkozások Juhász Gyulával*. Válasz, 1937. 257–265. Újraközlése: In: *Juhász Gyula: Milyen volt*. In memoriam sorozat. Válogatta, szerkesztette, összeállította Lengyel András. Nap Kiadó, Budapest, 2009. 358–359. p.

4 Theodor W. Adorno: *Fétis-karakter a zenében és a zenehallgatás regressziója*. In: *Zene, filozófia, társadalom*. Ford. Horváth Henrik. Gondolat, Budapest, 1970. 227. p.

5 Paul Verlaine: *Költészet*. Kosztolányi Dezső fordítása.

6 Étsy Emíliának, 1921. Étsy Emília (1884–1964) színésznő, naiva és jellem szerepekben láthatta Juhász Szegeден 1918 és 1933 között, valamint gyakorta lépett fel pódiumon verses műsorokkal. József Attila-verseket pl. ő mondott először. (Később annak a Rapaport Samunak lett a felesége, aki József Attilát is, Juhász Gyulát is kezelte.)

Meddő kelethez köt a puszta hűség, / S termő jövődöt várok e föld alól” (*Áldott végzetem*, 1909). Nemzeti identitásának vállalása történelmi és irodalmi utalásokban bontakozik ki. A magát Európában még mindig idegennek, magányosnak találó magyarságért felelősséget vállaló, a nemzet függetlenségéért küzdő és fennmaradásáért aggodó költő két dicső történelmi eseményt emleget fel több alkalommal is: a kuruc kort (pl. *Kurucosan*, 1908, *Új kurucnóta*, 1924) és a negyvennyolcas szabadságharcot (pl. *Kossuth-nóta* 1907, *Március idusára*, 1909). A nemzethalál víziójával terhelt romantikus irodalmi hagyomány Kölcsey-, Tompa- és főleg Vörösmarty-allúziókban jelentkezik. Kortársai közül legnagyobb példaképe Ady, így a kuruc hagyományhoz fordulása valószínűleg nem véletlenül történik; Juhász kurucos versei nemcsak témájukkal, hanem poétikai megformáltságukkal is közeli rokonai Ady kuruc verseinek. A (nemzethez való) hűtlenséggel, árulással gyakran vádolt Ady radikális, ostorozó, harcias magatartásáig Juhász nemzeti költői minőségében nem jut el, (magyarság)verseiben a visszarévedő, borongó emlékezés, a háborút követően pedig a gyász fájdalommal telített hangján szólal meg, melyből néha a remény rövid akkordjai csendülnek ki (pl. *Magyar...*, 1921, *Az utolsó magyar*, 1923, *Magyar meztlábás* 1924, *Ballada a honi tájakról* 1924); polémia, követelés, átkozódás, fenyegetőzés szinte soha. (Ezeket a verseket ennek ellenére vagy éppen emiatt általában irredentának minősítik.)

s bánat hangolja rég a húrokat

A hangszerek kedves tárgyai Juhász Gyula költészetének. Hangjuk olykor aláfestő-hangulatkeltő elem, mint a távol harmonikaszó a *Tiszai csönd* (1910) c. sokat idézett versben, vagy az általuk megszólaltatott melódia a szavakkal elmondhatatlan tartalmakat helyettesíti, mint a klavírok sírása egy 1909-es Anna-versben. Legkedvesebb hangszerén, a hegedűn időről időre a vágyak, álmok bús, keserves, kísértetes, epekedő, sejtelmes dallamai sírnak, zokognak fel (pl. *Epiológus* 1908, *Borús szonettek* 1917). A hegedű lehet a szív (vagyis az érzelmek) metaforája, mint a (Juhász költészetében egyébként viszonylag ritka) hangsúlyos verselésű *G-dúr* c. költeményben (1908), vagy éppen egy színésznőé egy 1921-es szonettben: „*Emília, ki magyar vers zenéjét / Úgy eltaláltad – szőke hegedű, / Gyönyörű bánat, méléző derű!*”⁶, sőt magának a lírai ének is metaforája a *Hegedű* c. 1913-ban keletkezett versben: „*Ha meghalok – a csönd oly nagyszerű –, / Elhallgat e világi tájakon / Egy fájó hegedű.*” Előfordul, hogy a hegedűt a verssel azonosítja, mely szociális érzékenységét, a társadalom peremére szorult tömegek iránti szolidaritását dalolja ki (*Hegedűszó*, 1920).

A másik sokszor megszólaltatott hangszer a hárfa, melynek húrjai a hegedűéhez hasonlóan testmetaforákként zengenek (*Végtelenség*, 1911). Lehet a múlt közvetítője, mely jegenyék hárfáján dalol

(*Oroszlámos táján*, 1925), és lehet személyazonosító metafora: Anna a tünde múlt örök hárfája (*Azért szeretlek, Anna...* 1913). Említésre méltó, érdekes tény, hogy Kosztolányi Juhász Gyula első kötetéről írott kritikájában hárfaléleknek nevezi a költőt.⁷

7 Kosztolányi i. m. 60.

Antik idillt idéz a *Pán sípján* (1907) megszólaló dal, két évvel később azonban a szatír sípja egy emlék felidézése miatt mélán sír (*Anára gondolkok*).

Hangszer lehet egy történelmi korszak jelölője is; erre példa a tárogató, mely a fent említett kuruc korszak (és versek) tartozéka.

Juhász Gyula költői műhelyében megteremtődött két titokzatos, szimbolikus figura, akiknek attribútuma egy-egy zeneszerszám: ilyen a varázsfuvolás és a nagy élethárfás. A *varázsfuvolás* (1907) elsősre Mozart Tamino hercegét juttat(hat)ja eszünkbe, aki az Éjkirálynő udvarhölgyeitől egy olyan csodafuvolát kap, melynek segítségével minden emberi szenvedést megszüntethet, kiolthatja a gyűlöletet, boldogságot hozhat. Juhász Gyula varázsfuvolása azonban teljesen más: ismeretlen vidékre csábítja az ifjakat, akik mindent hátrahagyva követik, akár az ingoványos területig is elmerészkednek, ahonnan nincs visszatérés. A csodafuvolás dala tehát végzetes, pusztító erőt jelent (önpusztításba hajszoló művészet?). A *nagy élethárfás* (1910) félelmetes, nagyhatalmú, transzcendens lény, aki *különös, gyönyörű bánatokat ver ki óriás kezével* a borzongó ideghúrokon, ám ennek a zenének futamai csak a művészlélek húrjain szólalnak meg. E költemény kései rokona az *Egy hangszer voltam...* (1934) c. epigramma:

BA: *Térben osztva*, audiovizuális performansz, +3dB Kortárs hangművészeti előadás-sorozat és fesztivál, Epreskert, MKE, Budapest, 2009.

8 Szegedy-Maszák
Mihály: *A művésze-
tek tudományközi
kutatása*. In: uő: *Szó,
kép, zene. A művé-
szetek összehasonlí-
tó vizsgálata*.
Kalligram, Pozsony,
2007. 40. p.

*Egy hangszer voltam az Isten kezében,
Ki játszott rajtam néhány dallamot,
Ábrándjait a boldog szenvedésnek,
Azután összetört és elhagyott.
Most az enyészet kezében vagyok.
De fölöttem égnek a csillagok.*

E sírfeliratszerű szöveg egyúttal a költői létformával való szembené-
zés, a számvetés verse is.

rímek csellója csendül

A zene nemcsak a művészeti ágra vonatkozó általános kifejezésekben,
műfaji jelölésekben, a hangszerek gyakori megnevezésében van jelen
Juhász költészetében, hanem az esztéta modernség intenciói szerint
számos alkalommal felhasználja a hangszimbolika elemeit („...*És a ha-
tárban a halál kaszál*”), az ismétlés alakzatai közül pedig szívesen él az
alliteráció ritmusfokozó erejével („...*ócska dal dadog...*”, „*Nagy tenge-
rek szabad zenéje / Száll szívembe mélyen...*”, „...*míg végsőt vonag-
lott a vad zene...*”). Az egyik legismertebb Juhász-versben, a *Tápai
lagziban* (1923) erőteljes zenei hatást vált ki a *brummog a bőgő* vers-
tagmondat háromszori anaforás ismétlődése, az alliteráció, a zöngés
mássalhangzók sűrűsége, a két hangutánzó szó. Az állathangok (med-
vebrummogás, kutyavonítás, varjúkárogás) és a repedt harang kondu-
lása az r-ek kattogásával alátámasztva olyan baljós jelek, melyek egy-
általán nem a derűre, a boldogságra, a termékenységre utalnak, hanem
az ember elállatiasodását és az elmúlást jelentik be, ami feszültségben
áll a címből eredő várakozással. A verselési technikát illetően Juhász
nyugatos kollégáihoz hasonlóan a jambikus lejtést preferálja, ritkábban,
de azért találkozunk a klasszikus időmértékes verselés sorfajtaival, pl. a
disztichonnal (*Magyar...*, 1921), vagy a szokatlan hémiepesz kólonnal
(*Ovid tavaszdala*, 1911).

és fölsírtak sovárgón, lágyan, tompán / A nagy Chopin holdfényes dalai

Juhász Gyula számos versében utal zeneszerzőkre (Wagnerre, Puccini-
ra, Offenbachra), teljes költeményt pedig három komponistának szentel:
Beethovennek, Lisztnek és Bartóknak. „*A legtöbb zenére hivatko-
zó költői szöveg inkább csak ürügyként szerepelteti e másik művésze-
tet*”⁸, hogy saját költői gyakorlatára vonatkoztassa a zenében felfede-
zett motívumokat, eljárásokat, gondolatokat, a zeneszerző figurájában
észlelt emberi és művészi magatartásformákat. Gyakran a mesterrel va-
ló személyes találkozás, egy-egy felkavaró zenemű meghallgatása ih-
leti ezeket a költeményeket, vagy felkérésre születnek valamilyen év-
forduló alkalmából. Ilyenekre találunk példát Juhásznál is.

1911-ben írja meg *Liszt Ferenc emlékezete* c. versét a mester születésének centenáriumára. A vers klasszikus óda, melyben Liszt zeneszerzői erényeit magasztalja. Hivatkozik a szintén csodált nagy költő-előd, Vörösmarty Liszt Ferenchez szóló költeményére is, s mintegy követendő mintát állítva a maga számára, a romantika eszköztárából válogat saját ódájának komponálásakor. Juhász Lisztben a magyar származását vállaló világhírű művészt látja, aki a magyarság hírét viszi szét a nagyvilágba virtuóz zongorajátéka és a magyar rapszodiák melódiái révén. A hála jele a dicséreten, a versemlékmű megírásán túl az új magyar művészet fellendülésének (fellendítésének) ígérete, melyben – ki nem mondottan – Juhász is némi szerepet vállal.

Juhász Gyula sógora, Király-König Péter 1904-től a szegedi zeneiskola igazgatója volt 37 éven keresztül. Valószínűleg az ő kérésére, unszolására születtek a költő tollából a zeneiskola különböző rendezvényeire alkalmi versek. Ilyennek számít a Beethovent megörökítő két költemény is. Az első *Beethovenhez* címmel 1920-ban a zeneszerző születésének 150. évfordulója tiszteletére íródott. A zeneiskolai ünnepség közönségének elvárásait kielégítendő erős érzelmi hatást kiváltó szöveget kellett kerekíteni, ezért a Liszt-vershez hasonlóan ismét a romantika kellékeit használta fel a költő. A *magyar muzsika ministránsai* kifejezéssel utal a koncerten fellépő zeneiskolai növendékekre, valamint az aktuális történelmi-politikai vonatkozást sem hagyja ki, mikor az *emberi jogok, szabadságok, remények nemis zenészének* nevezi Beethovent, akire rajongva néz fel egy *csonka ország rab népe*. Hasonló a hangütése, de fegyelmezettebb a formája a 7 évvel későbbi *Óda Beethovenhez (magyar változatokkal)* c. versnek, mely a zeneszerző halálának 150. évfordulójára íródott. Ebben a versben új mozzanat a magyar táj és magyar parasztzene ihlette *6. Pastorale* szimfónia beidézése⁹. A költemény egy Vörösmarty-allúzióval zárul, *A vén cigány* szállóigévé vált mondatát parafrázeálja a remény retorikájával.

Bartók Bélának is ajánlott Juhász Gyula egy verset, mégpedig Bartók 1921. november 26-i szegedi önálló zongoraestje hatására, melyen többek között a komponista *Székely dalok* c. műve is elhangzott K. Thuray Emma énekművésznő közreműködésével. Ez a vers jellegzetesen juhászos: borongó tájak, magányérzet, a múlt szilajbús nosztalgiai találkoznak Bartók rokonnak hitt zenéjében. Bartókot egyébként már korábban ismerte, hiszen a zeneszerző számos alkalommal járt Szegeden Balázs Béláék vendégeként, népdalgyűjtő utakra is innen indult. Juhász Gyula paraszti kultúra iránti érdeklődése is megerősítést kapott Bartók útmutatása nyomán, sőt Bartók révén, akiben a magyar aktivisták partnerre találtak, könnyebben elfogadta az avantgárd létjogosultságát. Juhász Gyula verse az első Bartók-vers, melyet Illyés, Nagy László, Fodor András, Orbán Ottó és mások Bartók-versei követnek.

A zenei tárgyú alkalmi versek között említésre méltó a Koessler Jánosnak ajánlott költemény. Koessler egy ugyancsak Vörösmartytól

9 Ismert tény Beethoven szoros kapcsolata a martonvásári Brunszvik családdal; Brunszvik Ferenc közeli barátjának számított, Brunszvik Jozefint pedig a mester titkos szerelmével, a legendás halhatatlan kedvessel azonosítják. A Brunszvik-testvérek egyébként Beethoven első magyarországi népszerűsítői és tolmácsolói voltak.

10 Borbély Sándor:
Juhász Gyula. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983. 207. p.

11 Sonkoly István:
Megzenésített Juhász Gyula-versek. A Móra Ferenc Könyvtár Évkönyve 197-73/1. Szeged, 1974. 214. p.

kölcsönvett félsorral a hangok nagy tanárjának nevezi, akinek keze alól valóban nagy tanítványok kerültek ki a pesti Zeneakadémián: Bartók, Dohnányi, Kodály, Kálmán Imre, Weiner Leó (egyébként Juhász Gyula sógora is a növendéke volt).

hangodban minden bús vágy, édes emlék fölcseng

Juhász Gyula nagyon szerette a színházat, az irodalom és zene összecsendülésének sajátos helyszínét. Verseinek életre szóló témáját, a reménytelen szerelem élményét is színházban szerezte. Számos versben örökítette meg színésznők és énekesnők alakját (pl. *Nefelejcs Blaha Lujzának* 1926-ban, halála évében, *Medgyaszay Vilmának* 1925). Nagyváradon színpadi szerzőként is bemutatkozott: az *Atalanta* című daljáték librettóját ő írta Pierre Louis francia író *Aphrodite* c. regénye nyomán, mely a századfordulón magyar fordításban nagyon népszerű volt. A daljátékot, melyet Deésy Alfréd színész, rendező és műkedvelő zeneszerző, valamint Lehel Károly karmester zenésített meg, 1909-ben mutatták be Nagyváradon, majd Szegeden, Sopronban és Debrecenben is játszották. A siker hatására Juhász több színpadi műre is készült, de aztán feladta terveit. Szegedi éveiben Juhász Gyula a zeneiskolai ténykedésén túl szülővárosa kulturális életének rendkívül tevékeny, meghatározó figurája volt. Nemcsak újságíróként volt közvéleményformáló pozícióban, hanem pl. művészetnépszerűsítő előadásokat is tartott. A tanácsköztársaság alatt a sze-

BA: *Térben osztva*, audiovizuális performansz, +3dB Kortárs hangművészeti előadás-sorozat és fesztivál, Epreskert, MKE, Budapest, 2009.

gedi színház direktóriumának tagjaként fontosnak érezte, hogy a színház a munkásrétegeket is megszólítsa, a munkások művelésének érdekében pedig különböző előadásokat ő vezetett fel, így pl. Puccini *Bohémélet* c. operáját.¹⁰

dallamokba törtem a vágyakat

A századelőn divatossá váltak a zenés szórakozóhelyek, a kabarék, az orfeumok, melyekben fontos műfajnak számított a sanzon, illetve a kuplé. A sanzonszövegírók között nem jelentéktelen költőket találunk csupán, hanem pl. Adyt, Kosztolányit, Heltai Jenőt, Szép Ernőt és Tóth Árpádot is. Juhász Gyula számos költeményéről is kiderült, hogy alkalmasak a megzenésítésre. Elsőként Buday Dénes és Kósa György *sanzonosította* a költő szövegeit. Sonkoly István kutatásai bizonyítják, hogy nemcsak a szórakoztató zene használta fel Juhász Gyula verseit, hanem voltaképpen az ő „*líráján csiszolódott az új magyar énekkari irodalom jelentős része*”.¹¹ Király-König Péter ebben úttörőnek számít, hiszen nemcsak rendezvényeinek bevezető verseire serkentette sógorát, hanem olyan szövegeket is rendelt tőle, amelyeket ő maga zenésített meg. A *Kórus a Naphoz* c. mű pl. 1927-ben a szegedi dalosverseny egyik kötelező száma lett. Ugyanezt a szöveget Bárdos Lajos is megzenésítette. Az egyik legemlékezetesebb feldolgozásnak számít Farkas Ferenc *Tavaszcélzás* c. 18 perces kantátája, melyet három Juhász-vers szövegére komponált. A mű először 1968-ban csendült fel a Zeneakadémián, a Magyar Rádió és Televízió Énekkara és Szimfonikus Zenekara előadásában Ferencsik János vezényletével. Farkas két hárfát is szerepeltet a zenedarabban, ami a mű grandiozitását emeli ki. Említésre érdemes még pl. az *Új Kőműves Kelemen* c. vers Kocsár Miklós által jegyzett férfikari, illetve a *Magyar nyár* vegyes kari feldolgozása.

Juhász Gyula költeményei az utóbbi évtizedekben egészen előkelő helyen szerepelnek a verséneklő együttesek repertoárján is, így a ma már klasszikusnak számító Sebő együttesén, de szívesen műsorára tűzi a Misztrál vagy a Kicsi Hang is, az Osztváta együttes pedig nemrégiben egy teljes albumot adott ki a költő megzenésített verseiből.

s tört hangszerén egy hang sír elhalón

A zene, a zenei műfajok, a hangszerek, a zeneszerzők Juhász Gyula költészetének sűrűn visszatérő, meghatározó elemei, motívumai, leginkább az alkotás szimbólumai. A zene végül életmetafora is: az életmű fináléjában, a *Zene* c. költeményben Haydn *Búcsúszimfóniája* mintájára fokozatosan elhallgatnak és elhagyják a pódiumot a zeneszek, elfogynak a szólamok, a dallamok, a ritmusok, a rímek, ahogy lelassul, elhalkul, majd végképp elnémul a költői élet.

az örök múlás szele hegedül

Némi nemi bizonytalanság

Női és férfi szerepek inverziója Móricz Zsigmond *Árvalányok* című kisregényében*

„Az *Árvalányok* kis mestermű, de nem szolgálja speciálisan a tömegek érdekeit.”

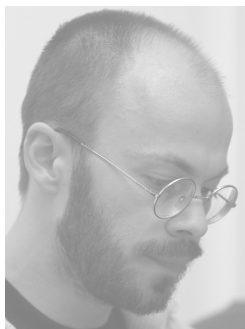
Fenyő Miksa

* A szerző Kalligram Kiadónál hamarosan megjelenő Móricz-könyvének egyik fejezete.

1 NÉMETH László:
Móricz Zsigmond.
In: uő: Két nemzedék. Budapest, Magvető és Szépirodalmi Kiadó 1970, 95.

2 KOSZTOLÁNYI
Dezső: *Árvalányok*.
Nyugat, 1924. február 16. Idézett forrás: uő: Egy ég alatt. Réz Pál szerk. Budapest, Szépirodalmi Kiadó 1977, 270.

3 CZINE Mihály:
Móricz Zsigmond.
Budapest, Gondolat 1968, 95.

Az *Árvalányok*, mely először folytatásokban jelent meg a *Nyugatban* 1911-ben, majd később 1917-ben könyv alakban, nem tartozik Móricz Zsigmond szélesebb körben ismert és kritikailag méltatott művei közé. Pedig néhány, az életművet behatóan ismerő irodalomtörténész és író a szerző legsikerültebb regényeként nyilatkozott róla, kiemelve a szöveg szerkezeti zártságát és merész szerelemábrázolását.

Németh László 1926-ban elég egyértelműen fogalmazott: „Az *Árvalányok* a legtökéletesebb. A hullámzó ösztönélet szellemi átsurgárzását festi feszültségtől villódzó ihletettséggel. Ami ritkaság: megkomponált regény.”¹ Kosztolányi Dezső szintén nagyra értékelte: főként az atmoszférateremtés, a panteisztikus életérzés megelevenítése és a női főhős lélekrajza szempontjából tartja „tökéletesnek” és „hibátlannak” az *Árvalányokat*.² Czine Mihály Móricz „egyik legszebb kisregénye”-ként emlegeti³ monográfiájában, anélkül, hogy ezt a meglehetősen szubjektív és sokértelmű állítást bővebben kifejtené. A kisregény erényeit még a marxista ideológia korlátozó szempontrendszeréhez ragaszkodó Nagy Péter sem vitatja el. Kesereg ugyan azon, hogy a „hormonális ösztönéletre redukált jellemábrázolás” kiszorítja a mű – véleménye szerint – kulcsfontosságú mondanóját („a szerelem, a házasság elüzleteseződését, a nő szükségyszerű prostituálódását a kapitalista társadalomban”), értékelését viszont azal kezd, hogy kiemeli „a nemi kielégületlenség viharainak rendkívüli átéléssel” való ábrázolását.⁴ Bori Imre ugyancsak elismerően szól a műről Móricz-könyvének első fejezetében, melyben a szerző modernizmusát a test újszerű ábrázolásával, közelebről pedig az érzékiség, a nemiség merész, olykor már a szexuálpatológia felé hajló megjelenítésével kapcsolta össze. Mint írja, a „testiség látványa előtt a maga korában a magyar írók közül senki sem áll rajta kívül ennyire megbűvölten”.⁵

A fent idézett nyilatkozatok azonban túl rövidek voltak ahhoz, hogy érdemi poétikai bizonyítékokat sorakoztassanak fel az elisme-

rő kijelentések indokoltságát illetően. Tudomásom szerint a Móricz-filológiában mind ez ideig nem született a regényt narrato-poétikai és irodalomstilisztikai szempontok szerint vizsgáló szoros elemzés, mint ahogy elmaradt a feminista szempontok applikációja is. Az érdeemi (elemző, kontextualizáló) kritikai recepció elmaradása, illetve a művet övező hallgatás egyik, ha nem is kizárólagos oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy Móricz zavarba ejtő nyíltsággal beszél a női szexualitás olyan megnyilvánulási formáiról és azok lélektani mozgatórugóiról, amire nincs igazán példa az erotikus tapasztalatok kendőzetlen tematizálásában felettébb szegényes magyar irodalomban. Ebből adódóan aztán nem alakulhatott ki a hazai (értsd: magyar nyelvű) irodalomkritikai beszédmódok egyes szövegeiben sem olyan szókinccs és erre épülő nyelvi úzus, amely lehetővé tette volna a műben ábrázolt jelenetekhez hasonlók szakszerű reflexióját.⁶ A Móricz kanonizálásában fontos szerepet játszó marxista kritika pedig a társadalmi és politikai kérdések (túl)hangsúlyozásával lehetetlenítette el a szexuális élmények irodalmi vetületeinek nyíltabb és szakszerűbb tárgyalását.

Szándékosan kerülgettem eddig a forró kását. Azzal ugyanis, hogy megnevezzük, mit is ábrázol Móricz Miskolczyné alakján keresztül, már a jelenség egy bizonyos értelmezése mellett kötelezzük el magunkat, tehát egyfajta állásfoglalást is közvetítünk. Én azonban korántsem vagyok biztos a dolgomban, félrevezető volna tehát (s úgy gondolom, ez nem is feladatomban), ha pszichológiai vagy szexológiai szempontból minősíteném a szereplők magatartását. A legáltalánosabban fogalmazva azt mondhatjuk, hogy az *Árvalányok* az azonos neműek, konkrétan nők közötti szexuális vonzalom fellobbanását mutatja be. Az már az értelmező egyéni vélekedésének vagy meggyőződésének függvénye, hogy ezt csupán pillanatnyi érzelmi, illetve érzéki „kilengésnek” vagy egy genetikailag meghatározott, de addig elfojtott nemi orientáció felszínre kerülésének fogja fel. A szöveg ugyan – az elbeszélő és a szereplői szövegek szintjén – az előbbi lehetőséget valószínűsíti, nem képes azonban teljes mértékben felszámolni az ábrázolt nemi szerepek és viselkedésformák terén tapasztalható eldöntetlenséget.

Egyébként némi bizonytalanság tapasztalható azokban a kritikai szövegekben is, ahol ez a kérdés szóba kerül (nem mindegyikben). Kosztolányi ekképpen jellemzi a papné viselkedését: „Egy lánnyal ábrándozik, kezét-derekeit fogdosva, a testiség veszedelmes mezsgyéjén, anélkül, hogy félreértésre adna alkalmat” (271.). Ez a mondat legalább kétféleképpen érthető: 1. félreérthetetlenül leszbikus vonzódás kinyilvánításáról van szó; 2. félreérthetetlen, hogy nem leszbikus vonzódásról van szó, csupán a kielégületlenségből adódóan felgyülemlett szexuális energiák kényszeres levezetéséről. A kontextus alapján nem dönthető el egyértelműen, mire gondolt a cikk szerzője. Féja Géza, aki az „ösztönök lélektaná”-t tematizáló művek közé sorolja az *Árvalányokat*, szintén tartózkodik attól, hogy a két (később-

4 NAGY Péter: *Móricz Zsigmond*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1979, 114.

5 BORI Imre: *Móricz Zsigmond prózája*. Újvidék, Fórum Könyvkiadó 1982, 13.

6 A legközelebb ehhez a pszichoanalízis belátásai mentén olvasó vagy azokat bizonyos mértékben hasznosító (rosszabb esetben vulgarizáló) kritika került. Ennek az irányzatnak az elemzési gyakorlatában azonban az irodalmi szöveg gyakran vagy pusztán szerzői köresette, vagy az ösztönök működését (vissza)igazoló szemléltető példává degradálódott; a pszichológia nemegyszer a poétika rovására érvényesült.

7 BORI Imre: *Móricz Zsigmond prózája...* 13.

8 A leszbikusság megítélésével a százelő orvosi és pszichiatrai szakirodalmában BORGOS Anna foglalkozik: *Az Amor lesbicus a háború előtti orvosi irodalom tükrében.* Kalligram 2007/7–8, 51–62.

biekben még részletes elemzésre kerülő) jelenetet egyértelműen lesbikusként jellemezze. Helyette inkább úgy fogalmaz, hogy a kielégületlen vágyaktól gyötört Miskolclyné „érzéki viharai még a női nem felé vonzódo érdeklődés határait is *súrolják*“ (115. Kiemelés: B. K.). A szókimondásban Bori Imre megy el a legtovább, amikor „a lesboszi szerelem ismérveivel”⁷ felruházott nagyjelenetként aposztrofálja a papné és az óvónő ölelkezését. Ugyanakkor „tévút”-nak minősíti az előbbi szereplő közeledését, mondván, hogy csak a kielégítetlenség viszi őt rá a fiatal lány elcsábítására.

Bármelyik vélemény mellett foglalunk is állást, az már e rövid áttekintésből is nyilvánvaló, hogy Móricz e korai kisregénye különös jelentőséggel bír mind az irodalmi szövegek nemi kódoltságának (női és férfi karakterek, szerepek és viselkedésformák) kitüntetett figyelmet szentelő feminista irodalomelméletek, mind pedig a mélylélektani folyamatok ábrázolására fókuszáló freudista irányzatok számára.

Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy egy irodalmi szövegről van szó, azaz a (homo)szexuális tabu megsértésének minősülő lesbikus tapasztalat *irodalmi megjelenítésével* van dolgunk. A tematikus újszerűség, párosuljon bármilyen fokú megbotránkozató nyíltsággal, még nem szavatolja a mű esztétikai kvalitásait. Ez különféle elbeszélő stratégiák, kompozíciós eljárások és nyelvi-stiliztikai megoldások alkalmazási módjának függvénye, melynek még az írói életmű és az irodalmi korszak más hasonló teljesítményeivel való összevetésben is meg kell mérettetnie.

Éppen ezért – a feminizmust és a pszichoanalízist is inkább kívülről ismerő, mintsem az elemzési gyakorlatban alkalmazó – irodalmárként csupán arra vállalkozhatom, hogy rávilágítok azokra az írói stratégiákra, melyek alkalmazásával Móricznak sikerült egy, a női szexualitás ábrázolása szempontjából többféleképpen is értelmezhető, és – tegyük hozzá, hogy – atmoszférájában és dialógusaiban is „erős”, maradandó élményt nyújtó és a többszöri újraolvasás próbáját is kiálló regényt megalkotnia. Nem foglalkozom tehát a szereplők viselkedésének sem korabeli társadalmi vagy kulturális, sem pedig mélylélektani vonatkozásaival. S az a kérdés sem izgat különösebben, hogy a szerzőre milyen orvosi vagy pszichoanalitikus művek olvasása lehetett hatással.⁸ Az irodalmi művek külső kulturális kontextusok hálózatában való feloldása gyakran megy az irodalmiság rovására, mivel a szöveget valamilyen ideológiát vagy korjellemző tapasztalatot igazoló példaanyaggá fokozza le, ezt pedig mindenképpen szeretném elkerülni. Ezért, amennyire ez lehetséges, igyekszem nem eltávolodni attól a szemiotikai horizonttól, amit a nyelvi megfogalmazás szintje, illetve a mű fiktív világában előforduló jelek körvonalaznak a számomra. Már most előrebocsátható annyi, hogy az *Árvalányok* szinte teljes kiforrottságában mutatja azt az írásmódot és témavilágot, amit ma, az író későbbi műveinek ismeretében, jellegzetesen „móriczos”-ként emlegetünk.

Forró hangulat

„Utálatos volt a meleg. A levegő állandóan fűledt, dohos, az emberek teste lucskos, emyedt, s az erdőtlen, dombtalan, sík alföldön soha egy kis üdítő szellő. Az éjszakák is tikkadtak, kegyetlenek. Az asszonyi testek kielégítetlenül gőzölögtek az ágyakon, szinte főve az élet hőségében, és mégsem bírva elviselni az érintést sem.

Legborzasztóbbak az ebéd utáni szellőtlen rekkenők. Ember, állat elbűjt a tiszta forró napról a becstelen árnyékba, s ott bután és kimerülve lihegett.” (7.)⁹

A regény indítása a korábbi *Sárarany*, illetve a későbbi *Úri muri* és a *Forró mezők* felütésére hajaz. Az egymást követő mondatok nem engedélyeznek egy szusszanásnyi pihenőt sem, minden újabb elem a forróság testi kínjait érzékeltető jelzők láncát egy újabbal toldja meg (meleg, fűledt, lucskos, tikkadt, gőzölög, főve, hőség; utálatos, kegyetlen, kielégítetlen). E fokozással párosuló halmozás következtében a nagy hőség úgy kap nyomatékos erotikus konnotációt, hogy a vágyakozás és a kielégíhetetlenség szorításában szenvedő asszonyi testeket – nem utoljára a műben – gasztronómiai képzetekkel kapcsolja össze (gőzölögő testek).

Nemcsak az emberek és az állatok szenvednek ettől a kánikulától, bódító és nyomasztó hatása a tárgyakra is kiterjed. A forróság már-már mint létállapot jelenik meg:

„A tornácot beüvegezték, de az üvegtáblákat a nyár miatt felhordták a padra; a ház most mintha tárva nyitott nagy szájjal liheg ki az utcára, levegő után.” (Uo.)

Az utca leírása pedig metonimikusan (térbeli érintkezés révén) jelöli az itt lakók egzisztenciális kilátásait is:

„A falu hosszú utcája úgy nyúlik el, mintha a házak is, az apró sárépítmények, végképp megutálták volna a létet. Semmi önzet, semmi bizalom, mintha maguk lemondtak volna a létjogukról, mintha maguk sem értenék, mit keresnek ők ezen a világon, tunya, értéktelen, jövőtlen életükkel.” (Uo.)

Ebben a fullasztó, izzasztó és kilátástalannak tetsző környezetben szinte idegen lényként jelenik meg előttünk a mű főszereplője, Miskolcyné, a falu református lelkészének felesége:

„A papné szívósan ült az egyszerű nádszéken. A húsa mintha valami keményebb anyagból lett volna, nem plattyant el, s olajos barna bőrén alig volt valami kis fényes csillogása a hőség izzasztásának. Szinte sajnálni lehetett ezért a makacs ener-

9 Az idézetek után megadott oldal-számok a következő kiadásra vonatkoznak: MÓRICZ Zsigmond: *Árvalányok*. In: uő: *Házasságtörés* (Kisregények 1). Bratislava, Madách 1985.

10 Mesteri módon aknázza ki ezt Móricz. Az Isten háta mögöttben is. Lásd az erről szóló elemzésemet: *Nézőpontok keresztútjében. Megjegyzések Móricz Zsigmond Az Isten háta mögött című regényéhez.* Irodalomtörténet 2003/3, 479–488.

giáért, mert kellemes elomlani a pocsolójában, de keserves öntudattal ülni benne.” (7.)

Jellemző, hogy az elbeszélő a testen keresztül kezdi a szereplő jellemzését. Ennek keménysége és szárazsága, illetve a testtartás egyaránt azt jelzi, hogy egy kívülállóról van szó, aki a többiekkel ellentétben kivonja magát a miliő szorításából. A későbbi részek a másság egyéb jeleivel is felruházzák őt, amire még részletesebben kitérek, néhány mondat erejéig azonban még maradjunk a testi jelek irodalmi reprezentációjánál. A narrátor még azt is fontosnak tartja megjegyezni, hogy az asszony körmei férfiasak, néhol töredezetek, bőre azonban „sima volt, mint a pergamen”, mivel nem csinált a kezével semmi csúnya munkát.

Fiatalos és szívós testen azonban már meglátszanak a múlt idő nyomai: „egész fiatalos volt még a bőre színe, de ha lazán kinyújtotta ujjait, már ezernyi apró, törött, határozatlan gyűrődést látott az ujjak tövében.” (Uo.) A testen keresztül való jellemzés másik feltűnő eljárása, a lélek tükrének aposztrófált szem gyakori leírása. A főszereplő tekintete megannyi üzenetet közvetít a környezete és ezáltal az olvasó felé is.¹⁰ A papné hirtelen elhomályosodó, felragyogó, elkalandozó vagy éppen szűrőssá váló pillantása a benne zajló, és önmaga számára sem teljesen érthető belső történésekről tudósít, amelyekre egyébként a narrátornak még nincs szava. A felszín alatt lappangó vágyak és ösztönkésztetések természete fokozatosan világosodik meg előttünk, mégpedig három egymást követő beszélgetés folyamán.

A verandán varrogató és szemlélődő papné először a szomszéd falu tanítóját szólítja le és invitálja be, aki épp a ház előtt lovagol el. Kacér, csipkelődő csevegésbe bonyolódik vele, mely tele van a lányokra és a házasságra vonatkozó utalásokkal. A nyalka fiatalember ugyan veszi a lapot, de közben arra gondol, hogy „az ilyen korú asszony már fájó szívvel mondhat effélet”. (8.) Távozása után az asszony nézőpontjával azonosuló narrátor megjegyzi, hogy „volt valami szemérmetlen helyesség a tartásában, ahogy a nyeregben, szétvetett csizmákkal, szürke loaglónadrágban megült.” (10.) Miután elköszön tőle, az asszony szemtanúja lesz egy kakas „hancúrozásának”, amint az becserkész és maga alá teper egy „fehér és friss” (uo.) jércét. Az asszony felindultságáról árulkodik, hogy idegesen zavarja szét a pározó baromfikat („Hess gyalázatos! – kiáltott ki a papné – idei csirkék, és már...” uo.), majd utána, az 1. fejezetet záró mondatban pedig azt olvassuk, hogy „kinyújtotta a karjait, és megfeszítette az izmait” (uo.).

Az állatvilágból vett példa jelentéstartománya a második beszélgetésben tolódi el az emberi szexualitás irányába. Miskolcyné unokatestvérével, Annával vált pár szót, aki vénlány és a házimunkát végzi a paplakban. Az egyre nyugtalanabb asszony a szexualitás fontosságára célozgat a rokonának, aki ezen megbotránkozik, és szégyellnivaló haszontalanságnak minősíti egy középkorú nő erotikus

fantáziálását („*Azt még csak értem, ha gyereklányoknak a szerelmeskedésen jár az eszük, de te, ugyan hagyj békén...*” 11.). A papné Beniczkyné regényeinek grófnéihoz hasonlítja, akiknek, egyéb dolguk nem lévén, csak „azon” jár az eszük.

Nem sokkal ezután érkezik meg a Miskolczyéknál lakó és kosztoló fiatal óvónő, Irmácska. A jó húsban lévő, félénk és kicsit mafla lány megjelenése olyan indulatokat szabadít fel a papnéban, amelyektől maga is meghökken. Háromszor is elhangzik az elbeszélő részéről, hogy nem tudja, mi az oka ingerültségének és hirtelen jövő hangulatváltozásainak. Először szadisztikus érzések vesznek erőt rajta: „*Nem értette, mi történt vele, de szerette volna megmarkolni a lány haját s megbíbelni. Jó volna kitölteni rajta ezt a hirtelen dühét. Ha azt a nagy borzas frizurát marokra foghatná!*” (Uo.) A következő pillanatban a másik fizikai bántalmazásának vágyát a lelki kínszenvedés látványából eredő öröm váltja fel. A papné kéjesen élvezi, hogy sikerül zavarba hoznia a lányt azzal az álhírel, hogy „udvarolója” érdeklődött utána. Szándékosan halogatja a látogató nevének elárulását:

„– *Nos, nos! – sürgette olyan kéjenc módon ejtve ki a szókat, mintha kanállal szürcsölné amannak a szemérmét, a felháborodott szüzi érzéseit.*” (12.)

A fogalmazásmód felettébb kétértelmű. A „szemérmét” szó ugyanis nemcsak tulajdonságot jelölő, elvont jelentéstartalmú főnévként értelmezhető, hanem a nemi szervet megnevező régies, biblikus nyelvhasználatot idéző¹¹ kifejezésként is. A mondat zárlata ugyan az előbbi olvasat érvényét erősíti, a nemsokára bekövetkező események azonban arról győznek meg bennünket, hogy indokoltan vetődik fel egy olyan „erotikus interpretáció” lehetősége is, mely a szégyenérzet helyett (vagy azzal együtt) az orális szex gondolatát hozza szóba. Amikor ugyanis Miskolczyné megpillantja a lányt „vakító fehér” nyakát, már alig tud parancsolni a benne dülő érzéki vágyaknak:

„*A papné összefonta a karjait széles, erős mellén, a karjai is úgy feküdtek meg hatalmasan, meztelenül a rövid és vékony májszínű, nagyfoltú blúz ujjából könyöktől kibújva, s úgy duzzasztották fel temérdek nagyságú emlőit, hogy a lányt szédülés fogta el, s leborult a szék támlájára, hogy minél könnyebben elbújhasson a támadó elől.*

A szőke haj ettől a gyors lendülettől leomlott, s előrehullott vastagon, puhán, selymesen, bele a székbe, s vakító fehéren látszott ki a fehér nyaka, amelyet finom aranyos pihék borítottak. A papné fekete szemei ellenségesen villogva faldosták ezt a nyakat, amely kövér volt és zamatos üde, az egész lánynak a legszebb része, amely a haj titkában lappangott. Össze-csikorgatta a fogait, s szeretett volna beleharapni. Egy harapásra kifalni onnan azt a nagy, nagy finomságot...” (12.)

11 „Apád szemérmét és anyád szemérmét föl ne fedd; anyád ő, ne fedd föl a szemérmét.”

3Mózes 18,7. Idézett fordítás: *Biblia. Istennek az Ószövetségben és az Újszövetségben adott kijelentése.* Magyar nyelvre fordította a Magyar Bibliatársulat Ószövetségi és Újszövetségi Bibliafordító Szakbizottsága. Budapest, Kálvin János Kiadó 2001.

A papné testi jegyeiben és viselkedésében sajátos módon keverednek a nőies és a férfias attribútumok, ami előrevetíti e jelenet későbbi, még merészebb folytatását. Az anyaság s ezzel együtt a termékenység hiperbolikus megjelenítése (hatalmas, temérdek nagyságú mellek) egy hagyományosan férfiasnak mondható (s a feminizmus által kritikusan reflektált) hatalmi pozícióval párosul. A lány érzi ezt, s mozdulata egyaránt fejezi ki a megadást, e hatalomnak való feltétlen alárendelődést és a fatalisztikus beletörődést. A lehajtott fej azonban nem biztosít számára védeltséget, éppen ellenkezőleg, tovább hergeli a fölrendelt félt abbéli igyekezetében, hogy egyre nyíltabban és egyre erélyesebben adjon kifejezést vágyainak.

Nem kerülheti el a figyelmünket, hogy Móricz újra (miként későbbi műveiben oly sokszor még) az evéssel kapcsolja össze az erotikus vágyat. A lány testéhez kapcsolódó tulajdonságok („vakító fehér”, illetve „zamatos üde” nyak) analógiát mutatnak a kakas által letepert jércével, amelyről azt olvastuk, hogy „fehér és friss” volt. (10.) A párhuzam groteszk árnyalatát erősíti továbbá az is, hogy előtte a papné „étkes állapot”-nak (11.), az elbeszélő pedig „fiatal süldő”-nek (12.) nevezi a feletébb jó étvágyú lányt. Ráadásul a papné mindkét teremtményt, a jércét és Irmácskát is, villogó tekintettel veszi szemügyre.

Az asszony egy ideig még élvezzi a lány zavarát és érzelmi felindultságát, majd erősen megragadja annak lecsüngő kezét. Azt olvassuk, hogy a szorítástól „megrendülve” (12.) még erősebben rántja magához a kiszolgáltatottságába egyre inkább beletörődő óvónőt. Nem

BA: LABOR, audiovizuális performansz, Labor Galéria, Budapest, 2008.

dönthető el egyértelműen, hogy ez a megrendültség az érintés nyomán feltámadt szexuális vágyra, vagy a korábbi szadista késztetés újjáéledésére utal-e; nagy valószínűséggel mindkettőre. Ennek hatására már a papné is zavarba jön: „Az asszony nem engedte el a kezét, mert valami homályos érzése volt, hogy most különös és furcsa dolog történt, hát jóvá akarta tenni.” (13.) Mégpedig úgy, hogy egy képzeletbeli udvarló szerepébe bújik, és hirtelen támadt erotikus vágyát megpróbálja áttranszformálni vagy szublimálni az intim közeledés férfias gesztusaiba. A szorítás simogatásba megy át, a gúnyosság alábbhagy, és egy meghittebb, érzelmesebb tónusnak adja át a helyét:

„– Ha valaki így fogná meg a maga kezét... Irmuci... Az boldog volna ám... Így ni! Megveregetné... ezt a szép kis kezét... megsimogatná... így az arcához szorítaná... És megfogná a mellét...

Megfogta a lány mellét, amely lágy volt, de bő...” (13.)

Ezután árulja csak el Irmának, egy mosoly kíséretében, hogy ott volt a kérője. A lány alig tér magához a számára új élményeket hozó állapotból („*lenyűgözött, félő döbbenettel érezte magán az asszony tapintását*”), majd amikor végül sikerül kiszabadulnia az asszony „elgyávult kezéből”, tréfával próbálja elütni a kérőre utaló kijelentést. Szarka tanító nevének hallatán azonban elpirul és beszalad a szobájába, a papné pedig kedvetlenül, de valamilyen belső nyugtalanságtól hajtva kimegy a kertbe, majd a folyópartra.

Mielőtt folytatnám a regény nemi kódoltság szempontjából fontos szakaszainak szoros olvasását, érdemes pár mondat erejéig reflektálni az előbbi jelenetekből levonható elméleti következtetésekre.

A papnét a szerző az első két fejezetben egy szexuálisan kielégítetlen vagy, másként fogalmazva, a felfokozott érzéki vágytól hajtott nő képében állítja elénk, aki – maga előtt is ismeretlen okból – egyre nyíltabban mutatja ki a nála jóval fiatalabb, szexuálisan tapasztalatlan lány iránt érzett vonzódást. Az asszony és a fiatal lány beszélgetése és az előbbi néhány megnyilvánulása alapján úgy tűnik, hogy egy leszbikus, de legalábbis *leszbikus színezetű* tapasztalat irodalmi ábrázolásáról van szó. Tegyük azonban hozzá, hogy ez nem feltétlenül utal az érintettek (a kezdeményező szerepében feltűnő Miskolcyné) nemi orientációjára. Fiktív hősök szexuális vonzalmainak mibenlétéről egyébként sem mondhatunk semmi biztosat – annál többet legalábbis nem, mint amit a viselkedés jeleiből leszűrhetünk; ezek pedig többértelműek. Különösen fontos ezt szem előtt tartani az alább elemzendő második erotikus jelenet esetében is.

„de jó volna férfi lenni”

Miskolcyné a folyóparton fürdőző fiait pillantja meg („*barnán és elevenen, meztelenül állottak a parton*” 14.), akik a túloldalon mosó pa-

12 Az asszony közvetetten, a gyereket szidva mond kemény ítéletet a férje felett, aki szerinte álszent és gyáva módon nem tett semmit egy sikkasztással vádolt kollégája és barátja megmentése érdekében: „Kényes komédiás, semmiházi, mint az apja.” (18.)

rasztasszonyokkal incselkednek, trágár szókat kiabálva át nekik. Iszonyú düh fogja el, s az asszonyok rendreutasítása után kegyetlenül elveri a nagyobbik és a középső fiát, először vesszővel, majd pusztá kezével mérve rájuk a csapásokat („Erős, kemény tenyere csattogott a gyerek vastag húsán, míg ki nem vörösödött a gyerektest, s az ő keze is bele nem fáradt.” 15.). Látható, hogy a papné saját gyerekein vezeti le az óvónő hirtelen távozása után sem szűnő érzéki felajzottságát. A verés oka ráadásul a szexuális tabu verbális megsértése. A jelenet erotikus konnotációit és a női szereplő férfias vonásait erősíti továbbá a következő mondat is: „[...] erős kezében keményen állott a vessző, és rettenetesen csapkodott a gyermekére” (uo.). Az elbeszélő azonban még hozzáteszi, sajnós, kicsit szájbarágós módon, hogy az anya tombolása önostorozásként értelmezendő; a fiak testén támadt vércsíkok saját gerjedelmének büntető jelei:

„[...] azzal elkezdte ütni a gyereket. Ész nélkül, akarat nélkül, azért, mert megcsapta a gyerekben saját maga, a saját valósága, mert azon egy villanásban megérezte a teljes testi és lelki hasonlóságot, és mert megrettegett attól, hogy a fia éppen ilyen vad-sággal éljen valaha a gerjedelmeknek, mint ő teszi most.” (Uo.)

A legkisebbet nem veri meg, a testvérei barna színétől elütő világos bőre és hisztérikus viselkedése ugyanis a férjét juttatja eszébe:

„Megérezte, hogy a kicsi egy egészen más fajból való... Ez a gyenge fehér test... Ez a gyáva visító lélek... Ez az ura.” (Uo.)

Fontos megjegyezni, hogy ez az első utalás a férjre, a falu református lelkészére. Az életrevaló, erős, pogány fiúk és a lányos, puhány és affektáló öccsök közti oppozíció a feleség és a férj közti viszonyt, kettejük alkatbeli különbségét képezi le. Ez számos házastársi konfliktus forrása, ahogy arról a vízparti jelenetet követő vacsora szóváltása alapján rögtön meg is bizonyosodhatunk.¹² De ebből az összezőrdülésből az is kiderül, hogy ki viseli otthon a kalapot: „Hozzá volt már szokva, hogy ha a felesége támad, akkor ő hallgasson.” (17.)

A vacsoránál megjelenik az óvónő is – kipirultan, zilált hajjal és ábrándos tekintettel ül asztalhoz. A tálalást irányító Anna észre is veszi a változást, de csak a papné tudja annak valódi okát. Az általa adott magyarázat egy, a narrátor szólamába szinte észrevétlenül belesimuló, némi izgatottságról árulkodó mondatban fogalmazódik meg:

„A szeme zavaros, mozdulata ijedt, nyugtalan: ez most tovább folytatta magában, amit előbb ő kezdett ki vele: a szerelmeskedés ábrándját.” (20.)

Amikor bejelentik, hogy másnap Szarka tanító teszi tiszteletét náluk, megismétlődik a verandán lezajlott jelenet: az óvónő szégyellősen

lehajtja a fejét, nyakának és dekoltázsának látványára pedig Miskolczynét újra elönti a forróság:

„Kivágott, kék babos kartonblúzából a lámpafényen előfehérlött a nyaka s melle teteje. A papné hőséget érzett, s leereszkedett szempillákkal arra gondolt, de jó volna férfi lenni.” (20.)

Az események ezután új lendületet vesznek. A vacsorát követő üldögélés után a papné sétára invitálja a húzódozó Irmácskát, miközben férje az áhítatosan hallgató Annának a házastársi hűségéről és a test mindennemű tisztátalan, gonosz kívánságai elleni küzdelem szükségességéről szónokol (mintha öntudatlanul ráérezne arra, hogy mire készül a felesége). Miskolczyné a folyópart irányába vezeti a lányt, és minden olyan fogást bevet, amit egy ilyen helyzetben egy férfi egy lány elcsábítása érdekében bevetne.

Először a vállára teszi a kezét („Az ujjai játszva kissé megmarkolták, kissé megsimították a lány gyenge húsát.” 21.), majd lecsúsztatja a derekára. Így ülnek le egy padra, ahol az asszony megpróbál közelebb húzódní a lányhoz, aki viszont „önkéntelenül távolodni akart” (uo.). Erre nevetve magához öleli őt. A lány érzi a helyzet fonákságát, mert megjegyzi: „A nagytiszteletű asszony olyan erős, mint egy férfi.” (Uo.) Az asszony felajánlja neki a tegeződést, mire a lány nem bírja tovább a feszültséget, és részben a meghatottságtól, részben pedig a túlfeszített hangulattól a másik mellére borul, és sírva fakad.

Ezzel egy kicsit oldódik a feszültség, s a két nő intim együttléte familiáris jelleget ölt: mintha csak az anya nyugtatná a lányát („Nono, gyermek – mondta az asszony, s két erős karjával odaölelte magához a lányt.” 22.). Az asszony következő mondata azonban újfent a férfias, udvarló beszédműfaj regiszterébe csúszik át: „Szeretem ezt a kéket rajtad.” (Uo.) A meghitt testhelyzet csakhamar kínessá és félreérthetővé válik („Már szinte megéreztek, hogy tovább maradtak ebben a furcsa és szokatlan helyzetben egy kis árnyalattal, mint lehetett volna” uo.), mire a papné „meghitt hangon” a férfiak és a nők szerelmének/szeretetének különbségeit kezdi el ecsetelni az egyre izgatottabbá és zavarodottabbá váló lánynak. Ezen a ponton a kivonatol ismertetést helyett és a későbbi kommentárt megalapozandó egy hosszabb részt kell idéznem a regényből:

„Az asszony megérezte vékony ruháján át ezt a gyöngye remegést, és különös, érthetetlen, kéjes izgalom futott végig tőle a testén.

Végigfutotta óvatos gyöngédséggel az ujjával a lány puha hátát, le a derekáig, aztán beopta az ujjá hegyét a test túlsó oldalán a keble alá, ahol erős gyűrődéssel feküdt rá az ujjára az emlő.

– Csak asszonyok tudják egymást igazán és önzetlenül szeretni – mondta meggyőződéssel. – A férfi szerelme mindig

puszta érzékiesség. Mikor azt esküszí, hogy örökre és ki-
mondhatatlanul szeret, akkor is hazudik. A szerelem neki csu-
pán az érzéki kielégítésig tart. Mikor lehűtötte a szenvedélyét,
akkor vége... Arra képesek, hogy hét esztendeig elvárjanak az
első, igazi... csóki... De aztán hét esztendőt is el tudnak töl-
teni a feleségük oldalán, anélkül, hogy egyszer is megcsókol-
nák igazán...

A tüdeje remegni kezdett, egészen úgy érezte magát,
mintha most férfi volna, aki szerelmet vall a leánynak.

– A mi szeretetünk, nőké, egymás közt egészen más ter-
mészetű. Mi csak szívvel szeretjük egymást, és ez az igazi.

Ezzel tenyerét a lány szívére tette, s érezte, hogy ver az.
Az ujsa hegye most belenyomult idegesen a bordákon túl a
puha húsába. A lány gyöngye, de ijedt ellenkező mozdulatot
tett. Az asszony megfeszítette a karjait, és ellenállott minden
moccanásnak. Az agya égett, az arca majd kicsattant a tüztől,
s nem értette, mi van vele. Jólesett neki, hogy öleli ezt a gyer-
meket, s nem akarta elengedni! Mintha a saját boldogtalansá-
gának eshetősége ellen akarta volna ezzel az öleléssel megvé-
delmezni. S most megérezte, micsoda külön lelki gyönyör le-
het egy férfiúnak, hogy védője és oltalmazója lehet a hölgyé-
nek. Valami rendkívüli felmagasztosultságot érzett, valami
olyan erőnek a kibuzgását, amely asszonyt nem szokott elön-
teni. Amint így keblén tartotta a lányt, mintha az egész világ
ellen meg tudta volna védeni. S ezért a nagy adományért nem
kívánt semmit, csak azt a kellemes érzést, amit a testüknek
összesimulása okozott.” (22–23.)

Látható, hogy a papnét mennyire felkavarja a lány megölelésének és
simogatásának az élménye. A narrátor újra utal ennek a tapasztalat-
nak újszerű, idegen voltára („érthetetlen, kéjes izgalom”, „nem értet-
te, mi van vele”). Feltűnő, hogy a lányhoz fűződő kapcsolat átalaku-
lását az asszony a barátnő, a férfi szerető és az anya kategóriáiban
próbálja megragadni: a hős megnyilatkozásaiban és a benne lejátszó-
dó lelki folyamatokról tudósító narratori szólamban egymást váltják,
illetve keverednek e három szerepre utaló kifejezések. Miskolcyné
hol szenvedélyes férfiszeretőnek („mintha most férfi volna, aki szerel-
met vall a lánynak”, „védője és oltalmazója lehet a hölgyének”), hol
meghitt barátnőnek („Mi csak szívvel szeretjük egymást, és ez az iga-
zi”), hol pedig gondoskodó anyának („Jólesett neki, hogy öleli ezt a
gyermeket”) érzi magát. Persze csak azután jut ezekre a gondolatok-
ra, hogy a a rajta erőt vevő „kéjes izgalomnak” engedve végigsimo-
gatja a lány hátát és mellét. Éppen ezért elképzelhető egy olyan ol-
vasat is, mely szerint egy váratlanul felfedezett homoszexuális von-
zódás heteroszexuális fogalmakkal való leírásáról van szó. Innen néz-
ve épp e tapasztalat szokatlansága, szubverzív jellege indokolja a be-
álló „szerepzavart”. Mivel a papné még maga sincs tisztában azzal,

amit éppen átél, a megértésére tett erőfeszítés során a számára addig ismerős férfi–nő illetve anya–gyermek viszony fogalomkörébe tartozó kifejezésekkel igyekeznek közelebb férkőzni az igazsághoz.

De mi az igazság? Miskolczyné most fedezi fel, hogy lesbikus, csak ezt még magának sem meri bevallani, illetve nem képes azt adekvát módon megfogalmazni? Ebben az esetben a többször is hangsúlyozott maszkulinitás a nők közötti homoerotikus kapcsolatban olykor előforduló heteroszexuális szereposztás jeleként értelmezhető: ő az erősebb, az irányító, egyszóval a domináns fél. Vagy alkalmi homoszexualitásról van szó, egyfajta szexuális pótcselekvésről, amit a nemi kielégületlenség idézett elő? Ezt próbálja, megint csak elég kioktató módon, sugalmazni a szerző egy állatpárhuzam segítségével:

„Nagy, komor bika állott távolabb felemelt fővel, és méltóságosan bámult az átmenő szekér felé. Jobbra mellettük két tehén ficáncolt. Egyik, egy szép fekete nyakú tehén, bikát játszott, s felkapaszkodott a másiknak, egy kis veres riskának a tomporára.” (33.)

Az asszony férjével együtt tanúja a jelenetnek (a csorda mellett kocsiznak el éppen), s a kocsisuk, egy öreg paraszt ad magyarázatot a tehén különös viselkedésére:

„Bika kén neki! [...] Az a legrosszabb, mikor a tehén bakzik. Úzekedhetnék, de hiába kerülgeti a bikát, az észre se veszi, hát osztán ű akar hágni!” (33–34.)

Ezekre a szavakra az asszony elvörösödik, és dacosan fordul el az urától.

Ilyen egyszerű volna a magyarázat? Kétségtelen, hogy az asszony kezdettől fogva és a vízparti csábítás-jelenet után is férfiasan viselkedik, ami nemcsak külső, magatartásbeli jegyekben nyilvánul meg (erő, határozottság, irányítás), hanem új, már-már a biológiai nem adottságait is áthágó élmények átélésében. Kérdés viszont, hogy ezt azért teszi-e, mert nincs a közelében férfi, aki vágyait kielégíthetné? Úgy vélem, hogy a szöveg olvastán nem dönthető el egyértelműen, mi az ok és mi az okozat. A fiatal lány szexuális izgalmat kelt a papnéban, ami viszont oda vezet, hogy sikerül megtapasztalnia, milyen férfinak lenni. Azt a paradox következtetést kell tehát levonnunk, hogy a férfiaság egy be nem teljesült, lesbikusnak induló vonzódás folyamányaként válik megtapasztalhatóvá a számára.

Érdeemes ezzel kapcsolatban felhívni a figyelmet egy apró, de annál nagyobb jelentőséggel bíró szóhasználati sajátosságra. Amikor a nőkről van szó, Miskolczyné a „szeretet”, a férfiak esetében viszont a „szerelem” kifejezést használja. Az előbbit a mély, tartós érzésekkel („*Mi csak szívvel szeretjük egymást, és ez az igazi*”), az utóbbit a futó érzékiséggel azonosítja („*A szerelem neki csupán az érzéki kielégítésig tart*”).

Nyilvánvaló az összevetésből, hogy a kettő közül melyiket tartja értéke-
sebbnek. A gond csak az, hogy ezt aközben mondja, hogy a keze a lány
testén vándorol! A szívbeli szeretet nyomatékosításaként megpihen a
szívtájékon is, a puha hús tapintása és a lány ellenkező mozdulata azon-
ban tovább fokozza érzéki izgalmát („Az agya égett, az arca majd kicsat-
tant a tűztől”). Láthatólag nincs összhangban az, amit az asszony mond,
és amit tesz, illetve érez; a test ellentmond a nyelvnek.

A biológiai (szex) és társadalmi (gender) értelemben vett férfias-
ság és nőiség egymásrautaltsága és konfúziója további megerősí-
tést nyer abban a beszélgetésben, melyre az előbb elemzett erotikus
jelenet után kerül sor. A lány elutasító viselkedése után az asszony is
valamelyest lehiggad („jeges zuhanyokat érzett a vérében, s hideg
lett a verejték a homlokán”), majd hosszas hallgatás után, immár egy
folyóparti fűzfának dőlve, igyekszik társadalmi síkra terelni a beszél-
getést, és fojtott indulattal a hangjában az érzelmi és érzéki kötődés
helyett a nők hátrányos helyzetét kezdi ecsetelni:

„– Ah, istenem – szólt csendesen az asszony –, milyen szomo-
rú sors asszonymak születni! Le vagyunk kötve, gyerekekkel kell
kínlódni, házba bezárva. Öltözni, főzni!... Mit tett valaha assz-
zony?” (24.)

A panasz csakhamar vádló felkiáltásba torkollik:

„– Úgy utálok magamat! – mondta az asszony összeszorított
ajakkal, lihegő indulattal. – Ha én férfi volnék, megtanítanám
a világot!...”

Hátratett kezeivel belemarkolt a fa törzsébe, s a körme mind
tele lett a háncs mohával. Úgy állott nekiszegülve a csillagos
éjszakának, hatalmasan és megfeszült mellekkel. S tehetetle-
nül emésztette a benne lévő nőtényerő, amely most, úgy tet-
szett, csakugyan szinte a férfiúság határán volt.” (Uo.)

És éppen ekkor, a feszítő női (szexuális?) energiák férfiasá váló átlé-
nyegülésének a pillanatában hangzik fel a pap hívószava, aki, a törté-
net folyamán először, a keresztneven szólítja a feleségét:

„– Ágnes! – kiáltotta az ura fentről.
Az asszony összereszkedett.
– Ágnes! – kiáltotta újra a férfi, s hangja mélyen és gyönyörű-
en zengett.” (Uo.)

Mintha az ősbűn miatt rejtőző Ádámot megszólító Úr hangját halla-
nánk. Nem bizonyítható, hogy tudatos volt-e Móricz részéről a ke-
resztnev megválasztása, mindenestre a görög hagnosz-hagiosz szó-
ból eredő, szűzies, tiszta, szemérmes jelentést hordozó Ágnes¹³ éles
ellentétben áll viselőjének leplezetlen érzékiségével.

A papné asszonyi dacból nem felel a férjének, végül az óvónő kiáltja el magát, attól való félelmében, hogy hallgatásával „*bűnpalástolónak látszik*” majd. Miután rájuk találtnak, és lassan elindulnak a ház felé, a pap újabb prédikációba fog. Házasságuk szellemi mélységét dicsérő és a testi vágyakat kárhóztató szavaiból egyértelműen kiderül, mennyire nincs tisztában azzal, ami a feleségével éppen történik; egy világ választja el őket egymástól:

„A mi szerelmünk az nem érzéki, az szellemi házasság! Mert ezt nem értik az emberek, hogy nem elég csókolni és szorongatni az asszonyt, hanem ki kell elégíteni a lelkét! Szeretni kell, imádni, beleolvadni egymás lelkébe, és nem tudni erről a rongy testről, ami tele van gyarlandóságokkal és vétkekkel... Ez igen, ez magasztos viszony.” (25.)

„Árvalányok”

A kisregény második fele egy, az espereséknél tett vendégség eseményeit meséli el. Miskolczyék más papházaspárokkal együtt vesznek részt egy minden hivatalossága mellett is baráti hangulatú összejövetelen. A pazar lakomát követően, az „*evés tömeggyönyörűsége után*” (40.), a beszélgetés a lelkeszi hivatás, a házasság és a szerelem körül kezd el forogni. Az elhangzottak ismertetése helyett fordítsuk most figyelmünket ismét a papnéra, már csak azért is, mert a társaság egyes tagjairól az ő szemszögéből kapunk érzéketlen, portrészámba menő leírásokat.

Az utazás napján az asszony már valamelyest megenyhült az ura irányában, derülten és felszabadultan készülődik az útra. Még azt is élvezi, hogy sikerült a férje orra alá borsot törnie azzal, hogy meghívta a vendégségbe azt a fiatalembert, aki a Kisfaludy Társaság megbízásából végzett népköltési gyűjtés örvén kopogtatott be hozzájuk nem sokkal az indulás előtt. Az espereséknél összegyűlt társaságban (a többiekhez való viszonyításnak is köszönhetően) a papné személyiségének új oldalát ismerhetjük meg, miközben a kor társadalmi normái szerint inkább férfiakhoz illő viselkedése és fokozottan érzéki női mivolta továbbra is hangsúlyosan jelenik meg a beszédében, illetve az érzelmek hullámmzásáról és a testi jelek „üzeneteiről” tudósító narrátori leírásokban.

Miskolczyné őszinte ellágyulással gondol vissza a férjével való megismerkedésére, annak tartózkodó, komoly udvarlására és a hosszú évek várakozására, melyet a külföldön tanuló, majd a kötelező egyházi szolgálatokat letudó vőlegényjelölt felemelő visszatérése és lánykérése koronázott meg. A visszaemlékezésből azonban kiderül az is, hogy a szexuális vágyak kényszerű elfojtásának kezdete nem a házasság idejére tehető, hanem korábbra, a hosszúra nyúló „hallgatólagos” jegyesség napjaira: „*Hogy nem mert kibújni az emberek szeme elé, hogy restelkedett és panaszkodott, ha már megint esküvő volt az utcában. És erősen telt, daliásan kifejtett testét hogy nyomorgatta az ágy-*

ban ideges és képzelődő éjszakákon, s vérkönnyet sírt, ha meghök-
kent, hogy örökre egyedül fog fetrengeni száraz és izzó ágyán.” (56.)
A többi asszony házasságtörténetét végighallgatva önelégülten állapít-
ja meg magában, hogy neki van a legjobb dolga (ura), arcuk, öltözetük
és alakjuk szemrevételezése után pedig szintén büszkeség tölti el, ér-
zi, hogy e barátnek körében még mindig ő a „királyné”:

„Érezte a saját emberi, asszonyi jólétét, tudta, hogy ő mégis
valaki, amint erős, kemény húsú, barna karjait a mellén össze-
fonta, s bordó színű, finom lazaságú grenadin ruhája tágas ve-
tületekbe gyűrődött a mellén, érezte, hogy ő itt a királynő az
asszonyok közt.” (55.)

Ez a kiváltságos pozíció azt is jelenti, hogy a testi szépség és a „kívá-
natosság” tekintetében is megelőzi a többieket:

„Micsoda nőstény ő! Kinek vannak ilyen mellei! Ilyen kemény és
marokra fogni való húsa és ilyen ölelő karja! Ezek a békák itt kö-
rülötte, akik csak rámászni tudnak arra, aki párjuk, ezek fel sem
látnak hozzá. Jobban ráült a combjaira, és kevély volt, hogy
nyolcvankét kilogrammja mellett nincsen hasa, mint az elhízot-
taknak szokott lenni! s nem karcsú, mint az agyonfűzött zsidó-
asszonyok, akik olyanok, mint két tömött zsák egymáson.” (56.)

Amint azonban (immár másodszor) megpillantja ura közönyös, élet-
unt arcát, a kéjes mosoly lehervad az arcáról, s az emelkedett érzé-
sek helyébe a keserű kiábrándultság lép. Kénytelen belátni, hogy a
férfiből már kiveszett minden vitalitás és szenvedély:

„Csak egy szemvillanásnyi ideig, de tisztán látta rajta az előb-
bi közönyösséget, amelyet nem tud felrázni sem a szerelem,
sem az indulat! Hogy mi lett ebből az emberből!” (52.)

Ezért is fog gyanút, amikor a férje „friss vágyakozással” a hangjában
bejelenti neki, hogy további férfiakkal együtt elkíséri a népgyűjtő fia-
talembert a dohánypajtákig. („Mit akar ez? Hova megy? Miért megy?
Miért hagyja itt a társaságot?” 53.) A kártyajáték izgalma és a fiatalok
bimbózó szerelmének látványa valamelyest feledtetni tudja vele
rossz közérzetét, de a meglepetésre egyedül visszatérő fiatalember-
nek (akit addigra mindenki csak Kisfaludy Társaság úrnak nevez) az
ura hollétét firtató kérdésre adott válasza még mélyebb depresszió-
ba taszítja őt. A férfiak, mondja, beleértve Miskolczyt is, az árvaház-
ba mentek, hogy megnézzék a „kis árvalányokat”. (58.) Miskolczyné-
ban elhül a vér, alig kap levegőt, s ekkor hajtja le az első pohár bort.
A férfi láthatólag nem érti, mi az oka az asszony felindultságának, az-
az nem érti a szavak (árvaház, árvalányok) másodlagos jelentését. A
papnének kell őt felvilágosítania arról, hogy az árvalányok

„...azok a szép és kifestett némberek, akiknek nincsenek szü-
leik és testvéreik és férjeik, és mégis az egész világ férfai sze-
reti őket [...] Árványok. Hát nem szép szó! Maga népkölté-
si gyűjtő, hát írja fel: a parasztok nevezték így el ezeket a – ca-
fatokat!” (59.)

A hír hallatán az asszony, ismét férfihoz illő módon, bánatában ke-
mény borozásba kezd, s az elfogyasztott mennyiségnek köszönhe-
tően egyre szenvedélyesebben és egyre nehezebben forgó nyelv-
vel igyekszik maga mellett tartani a fiatalembert. Közben lánykorá-
nak olyan élményei is eszébe jutnak, amelyek csak fokozzák kété-
retét. Már másodszor idéződnék fel benne az este folyamán a vá-
rakozás egyedül eltöltött hosszú évei, az, hogy majdani férjétől tá-
vol „erősen telt, daliásan kifejtett testét hogy nyomorgatta az ágy-
ban ideges és képzelődő éjszakákon”. (56.) S megjelenik emléke-
zetében egy szücslegény képe is, „akinek pillantásától kilelte a hő-
ség és kiverte a hideg”. (59.) Egy elszólásnak is felfogható hasonlat
erejéig pedig a telt húsú, szóke óvónő alakja is megelevenedik egy
pillanatra:

„Olyan szép testek vannak, szőkék, rózsaszínűek, mint a yor-
khsire-i malac, finom bőrök, puha, aranysejlymű hátak, ame-
lyeket guszthus megsimogatni, végigszaladni az ujj hegyével,
az ajkak szélével...” (62.)

A leírás, noha a beszélő nem egy konkrét személyre utal, hanem ál-
talános értelemben fogalmaz, az ismétlődő jelzőknek köszönhetően
Irmácskára is vonatkoztatható.

A kótyagos és szexuálisan egyre jobban izgalomba jövő asszony
látványa a kezdetben viszolygó fiatalembert sem hagyja érintetlen-
nül, aki elfogadja a papné által számára felkínált udvarló szerepét.
Olyan beszélgetés bontakozik ki közöttük, amely a kezdeti csipke-
lódó hangnemű tréfálkozástól eljut egészen a valódi érzéki szenvedé-
lytől felkorbácsolt vallomásig. Miskolczyné szinte belekapaszkod-
dik az „árványok” szóba, s ez irányítja a kihívó és szemérmetlen
utalásokkal teli csevegését. Jelentését először csak egyedüllétére
vonatkoztatja („az uram az árványoknál van; ezzel itt hagyott en-
gem árványnak” 59.), később azonban az egész asszonyi nem ki-
szolgáltatottságának szimbólumát látja meg benne („Hát nem árva-
lány vagyunk-e mind, asszonyok!” 60.). Annyira belemelegszik a
felfedezett párhuzamokba, hogy végül arra kéri az egyre izgatot-
tabb fiatalembert, bánjon úgy vele, mint egy szajhával: „Az uram az
árványoknál van, s én magam árvány vagyok! csak beszéljen
úgy velem, mint egy árvánnyal beszélne!” (63.) Az ifjú népgyűj-
tő, kinek vérét „bujaság lepte el” (uo.), egy olyan botránkozásra
okot adó képpel zárja le a beszélgetést, amely az erotikus kívánsá-
got vallási fogalmak segítségével allegorizálja:

14 A szövegből nem derül ki egyértelműen, hogy a papok ugratták-e a fiatalembert, vagy ő maga találta ki az egészet.

15 POSZLER

György: „Rózsafavonóként nagy zön-gésű húrhoz” – (ma?) „súrlódják ez írás” – (ma!). Kritika 1999/8, 15.

„– Odaadnám az életem, hogyha a Szent Péter kulcsát megforgathatnám a zárban... ha ki nem nyílna is! A mennyország kapujában meghalni is boldogság.

– Érintsen meg egy ujjal, s gondolja, hogy megtörtént.” (64.)

Miután a férfiak megérkeznek, kiderül, hogy nem az „árvalányok” nyújtotta örömeiket hajszolták, hanem a helyi doktor ásványgyűjteményét nézték meg.¹⁴ Miskolczy alakja immár teljesen más fényben tűnik fel. Azt olvassuk, hogy férje őszinte, lelkes válaszát hallva az

„asszonynak abban a részeg, beteg és megkínzott szívében megindult valami áramlás, és egyszerre visszajára fordult minden, minden.” (66.)

Másnap kibékülnek, és már kora hajnalban, szinte lopva hagyják el az esperesék portáját. Hazafelé tartva, a mámoros hangulatú, nevetéssel és szerelmes évődéssel telő kocsiúton a papné újra az árvalányokra fordítja a szót: „Minden asszony, mind, mind, csak egy szegény árvalány, akinek kéztől kell várni a szerelmet, mint a kis malacnak a tengerit.” (69.) Úgy tűnik, hogy a férj megértette felesége korábbi nyugtalanságának, ingerültségének és részegségének okát, s a jövőben az annyira magasztalt szellemi igények mellett a testi kívánságok kielégítésére is gondot fordít majd. A papné boldognak, elégedettnek tűnik, s az elébük szaladó óvónőt is a „minapi sajtóságos mellékzöngékkal annyira teli érzés nélkül” (70.) öleli meg.

A regény zárlatát a Móricznál viszonylag szokatlan, bár nem példa nélkül való *idill* jellemzi. Ez azonban, miként más műveiben is, nem egy hosszan kitarított békés, harmonikus időszak, hanem csak pillanatnyi állapot, egy bevillanó életlehetőség, Poszler György fogalmát kölcsönvéve – „idillcsíra”.¹⁵ A házaspár hazatérésének jelenetsora, megérkezésük a családi fészekbe, ahol „*pihés gyerekek, minden megszkott jó*” (70.) várja őket, ellenpontozza a nyitó mondatok által megrajzolt képet. A veranda már nem „liheg” a nagy forróságban, hanem „nevet”, a papné először a férjére emlékeztető legkisebb fiát csókolja össze, azt, akit annakelőtte utált, s végezetül a tüzelő nap természete is teljesen megváltozik: „*S a telitüzű, fényes nyár egészségesen, termékenyen, megújítóan özönlött el az egész világon.*” (70.)

Hatásos eljárások

A tabuszámba menő téma merészsége mellett mi az oka annak, hogy Móricz kisregénye ma sem veszített elevenségéből, most is élvezetes, magával ragadó prózai szöveggént olvasódik? Milyen prózapoétikai eljárások és stilisztikai fogások vannak e hatás hátterében? És milyen fogalmakkal is írható körül ez a „hatás”?

Kezdjük az utóbbi kérdéssel. Az *Árvalányok* a nyelvi kifejezés *dialogizáltságával* tűnik ki. Olyan prózai szöveggel van dolgunk, amely

minden megszerkesztettsége és „irodalmi szabatosága” mellett is érzékeltetni képes az előszó gyakran ellentétes érzelmektől és indulatoktól vibráló természetét, mind a külső, „hangos” dialógus, mind pedig a belső magánbeszéd prózai regiszterében. Ezt az eleven, feszültségekkel és fordulatokkal teli hullámzást Móricz tovább fokozza e két megnyilatkozásforma folyamatos váltakoztatásával és egymásbacsúsztatásával. A lelki folyamatok ily módon való ábrázolását a külső, testi tünetek és fiziológiai folyamatok aprólékos reflektálása kíséri, magyarázza.¹⁶

Prózapoétikai szempontból ez a narrátor és a szereplő hangja és tudata közti határok elbizonytalanításában, lebegtetésében érdekelt *szabad függő beszéd* mesteri alkalmazásával hozható összefüggésbe. Mint ismeretes, ez a technika, mely egyébként már a *Sárány*t is jellemezte, egyszerre engedi érvényesülni a széthangzás és az egybecsengés effektusait, s kiváló lehetőséget biztosít a szerző számára a monologikus narrátori beszéd rejtett dialogizálására. Az *Árvalányokban*, akárcsak *Az Isten háta mögöttben*, az esetek többségében még viszonylag könnyen elkülöníthető egymástól a két szólam, a szerző a mondást, gondolat, érzést kifejező ígékkel és az elbeszélő felvezető mondataival meg is könnyíti a hangváltás lokalizációját. Íme, egy jellegzetes példa:

16 Felbukkanni látjuk itt a szexuális tapasztalatok megragadására szolgáló, jellegzetesen móriczi szókincs és beszédmód jegyeit: melegség – hidegség, pirosság – sápadtság, vérbőség, reszketés, elfúló lélegzet, izzadás. Vö: JASTRZEBSKA, Jolanta: *Szentek, prostituáltak, öngyilkosok. A szexualitás idiolektusa Móricz Zsigmond regényeiben*. Jelenkor 1998/3, 273–274.

BA: LABOR, audiovizuális performansz, Labor Galéria, Budapest, 2008.

17 Erről részletesen lásd: HERCZEG Gyula: *Móricz Zsigmond stílusa*. Budapest, Tankönyvkiadó 1986, 68–126.

„A fiatalember belesüppedt a székébe, s előreejtette a fejét. Két kezét keresztbe tette az ölében. Meg volt löve. Vége volt. Érezte, hogy vége volt. Tudta, hogy most már ezek után, mivelhogy kompromittálta a lányt, el kell venni feleségül. Pedig az igazat megvallva – mondta magában önmagának – ő már olyan jól kispekulálta, hogy ő fogja elvenni a kurátor lányát... No de hiába, az úri becsület kötelez...” (Kiemelés: B. K. 30.)

A kiemelt részek még a narrátor jelenlétére utalnak, az utolsóként idézett mondat azonban már érthető akár a szereplő, Szarka János falusi tanító belső monológjaként is. A részlet további mondataira is ez a hangcserélgetés, a folyamatos szólám- és nézőpontváltás jellemző. A szenvedélyes Miskolcyné alakja azonban már inkább megfelel az olyan emocionálisabb töltetű és expresszívabb stilizáltságú monológok sikeres alkalmazásának, amelyek az elbeszélő és a hős hangja közti szinte észrevétlen áttűnésekre építenek. Ez az elbeszélői technika e regényt követő művekben kristályosodik ki igazán,¹⁷ meg kell azonban jegyezni, hogy Móricz ennek segítségével már ebben a kis remekművében is nagyon érzékletesen és árnyaltan képes közvetíteni a papné zaklatott, ellentmondásos érzések közt hanyódó és rapszodikus hangulati kilengéseket mutató lelkiállapotát. A fölrendelt narrátor tárgyilagos stílusát egyre inkább „átluggatják” a szereplő önálló, szubjektív kiszólásai. Lássunk erre is egy példát.

„Borzasztóan snassz! – mondta magában, ahogy a kis Bibóné-ra pillantott.

Egy kis sárga blúzocska volt szegénykén... Megható, hogy ez a Bibó, ez a szimpla ember, aki olyan szorgalmasan tanult és tárogatózott, hogy megtalálta a maga párját. Ez való neki, ez a kis jelentéktelenség, akinek nincs húsa és nincs semmije, aki úgy elvész a nagy darab hízó ura mellett és alatt. Hogy néz fel rá, mint egy Jókai-regényhősre, s erős vágású, gömbölyű szemében állandóan ott a boldog kielégültség... Ó, ostoba ártalmatlanság!

És Sarudyné! A rizsporos Sarudyné! A frizurája fel van rakva a csillagokig ! És milyen díszes! Csupa csipke és fodor. Ez az asszony képviseli a női eleganciát egy férfinak. Lám a paraszt Sarudy is jól találta meg a maga társát. Ez felel meg az ő alpári ízlésének! ez olyan finom, mint egy cukrászkisasszony, és olyan kényes is...” (Kiemelés: B. K. 55.)

Az első mondat még a pszichonarráció jegyeit mutatja (lásd a kiemelt beékelést), azt követően azonban már egyre inkább előtérbe kerül a papné belső nézőpontja és érzelmileg színezett, a leírt személyekhez fűződő viszonyát nyomatékosan érvényre juttató hangja. Ezt jelzi az indulatszók, a felkiáltójelek és a kipontozott részek megsza-
porodása is.

Hozzá kell tenni, hogy a regényben a szabad függő beszéd alkalmazásának nagyon változatos formáival találkozunk. Hozhatunk fel példát nemcsak az előbbihez hasonló bújtatott, áttűnéses, hanem a váratlan, fordulatszerű szólamváltásra is, amikor a narrátor addig egyenletesen kiktartott hangja egyszer csak átbillen a szereplő szubjektív regiszterébe:

„Bátran beszélt, és teljes rosszakaratú őszinteséggel, mert kellett neki, hogy könnyítsen magán, most, mikor társaságba megy, ahol úgylis epével fog megtelni a szíve, s mert útonjárónak mindig könnyen tud az ember kitérni, mint Midász a nádasnak: ez elfelejti amit hall, s én megszabadultam egy kis pletykázási kényszer terhétől.” (Kiemelés: B. K. 33.)

A következő idézet pedig azt mutatja meg, hogy a szabad függő beszédet kísérő kettős intonáltság olykor a közvélemény (*communis opinio*) álláspontját kifejezésre juttató névtelen persona megszólalásának köszönhetően válik érzékelhetővé:

„Az asszonyok mind tisztelettel áradoztak magukban az ellen a szokás ellen, amire egyikük sem lett volna képes, hogy háziasszony léte az asztalfőn üljön. Ó, istenem, a háziasszony a legutolsó cseléd a háznál, annak annyit kell ugrálni, táncolni, hogy alig van ideje, hogy leüljön a levest megenni, mikor a pecsenyénél tartanak.

De az esperesnénél más a rend. Az igaz, hogy Ilka, a nagylány elvégezheti a konyhában, amit kell, de azért mégis botrány, nem igaz? hogy még csak jelét sem adja annak, hogy legalább érdeklődik az iránt, mit, hogy intéznek el odakinn.” (Kiemelés: B. K. 36.)

A narrátor szólamának dialogizálása és általánosabban az elbeszélést kísérő hang- és nézőpont-váltogatás a szöveg nemi kódoltsága szempontjából is figyelmet érdemel. A narrátor nem személyként, fenomenálisan megragadható figuraként, hanem csupán egy sajátos nézőpontot, tudást és idiolektust képviselő hangként nyilvánul meg a szövegben. Ezekből pedig semmilyen érdemi következtetés nem vonható le a nemét illetően. Másként vetődik fel azonban a kérdés akkor, ha – engedve a feminista kritika útmutatásainak – tekintetbe vesszük azt a tényt, hogy e hang „teremtője” vagy kevésbé fennkölt fogalommal élve „kidolgozója” férfi volt. Az *Árvalányok* egy férfi által írt, de női főszereplőre fókuszáló történet. A mű elbeszélője egy Móricz által létrehozott, s ezért – ha nagyon közvetett és áttételes módon is, de – az ő elgondolásait tükröző narratív instancia.

De mi az érdekes ebben?

Az, hogy a papné élénk érdeklődése a másik nem gondolkodásmódja és érzelmvilága iránt, illetve a férfiaság jeleit mutató viselkedése¹⁸ inverz módon tükrözi vissza a szerző és a hős viszonyát.

18 Miskolczynét, főleg férje távozása után, továbbra is feletébb foglalkoztatja, mit gondolnak a férfiak először, amikor egy szép asszonyra néznek. Állandóan erre vonatkozó kérdésekkel ostromolja a Kisfaludy Társaság urat. S a férjével való beszélgetés folyamán pedig egy alkalommal maga lép az udvarló szerepébe: „Szégyenszemre én udvarlok itt neked, azt hiszed, nem veszik észre. Mindennütt a férfi töri magát az asszonyi párjáért, csak én darállok itt neked, mint egy szélkelep.” (39.)

19 ANGYALOSI
Gergely: *Nemi szerepek és poétikai konvenciók*. Lovik Károly: *A kertelő agár*. In: uő: *A költő hét bordája*. Debrecen, Latin Betűk 1996, 54.

Móricznak férfi létére nővé kellett átlényegülnie, hogy a lehetőségekhez mérten hiteles női alakot teremthessen. A poiészis a másik nemmel való *képzeltbeli* azonosulást követeli meg, a másság és az ezzel együtt járó idegenség legyőzését. Ezért mondhatjuk azt, hogy a papné a mű fikciós világán belül (az eddig elemzett szerepei mellett) szerzői vagy inkább elbeszélői funkció hordozója is: az íróhoz hasonlóan elképzeli és verbalizálja ezt az idegenség-tapasztalatot.

Elő- és utótörténetek

Az *Árvalányokban* egy férje által elhanyagolt, szexuálisan kielégítetlen nőalak ábrázolása áll a történet középpontjában. Ebben hasonlít *Az Isten háta mögött*hez. További hasonlóság, hogy mindkét mű főszereplője a társadalmi és erkölcsi normákat és a kulturálisan szentesített nemi szerepeket felrúgva próbál meg kitörni szorongatott helyzetéből. Miskolcyné az *amor lesbicusban* keres vigasztalást, Veresné pedig a nála sokkal fiatalabb kamasz unokaöccsének elcsábítására tesz kísérletet. Egyikőjük kezdeményezése sem vezet sikerre, de míg a papné, e rövid kitérő után, végül lelki és testi értelemben is visszatalál a férjéhez és elvesztettnek hitt boldogságához, addig a koros és impotens tanító fiatal feleségének még annyi sem adatik meg, hogy legalább egy pillanatra élvezhesse a csábítás tiltott gyümölcsének ízét. Ráadásul kétségbeesett öngyilkossági kísérlete is komikus, groteszk véget ér.

A nemi szerepcserék tekintetében az *Árvalányok* Lovik Károly *A kertelő agárjával* rokonítható, ahol – miként arra Angyalosi Gergely rámutatott – a „férfiasság és nőiesség ruhaként hordható, illetve szögre akasztható külsőleges jegyek speciális kombinációja”.¹⁹ Ebben a műben fordított jelenségnek lehetünk a tanúi, mint Miskolcyné esetében: egy öreg, de kemény, szigorú dzsentrí úr bosszúállástól hajtva nővé szeretne változni („volnék én csak asszony”). Érdemes utalni rá, hogy – más okból ugyan, de – egy alkalommal a *Tündérkert* Báthory Gáborán is hasonló vágy vesz erőt.

Az érzéki vonzódást is magában foglaló szoros női barátságok, illetve maszkulin jegyekkel felruházott nőalakok ábrázolására elvéve Móricz későbbi regényeiben is találunk példát (*A szerelmes levél*, *Az asszony beleszólt*), ezek azonban – a lesbikus tapasztalat magyar irodalmi tematizálása szempontjából tévesen úttörőnek tekintett *Hangyaboly* (1917) című Kaffka-regénnyel együtt – korántsem nevezhetők olyan merésznek és részletekbe menően kidolgozottnak, mint az *Árvalányok* két elemzett jelenete.

Macskadzsampling

XVIII

Azt mondtuk s tényleg azt is hihetnénk, hogy a Csorna határában elszenvedett balesetszerűség volt az a megpróbáltatás, amely Újházy Robertet „szülővárosában” (születése évében valójában még csak „község” volt a helység, és még vagy három esztendeig az is maradt!) amúgy taccsra tette. De hát korántsem ezen, különben nagyon enyhe, megpróbáltatás elszenvedéséért, annak kiállásáért vezetődött vissza ismételt ez a kocajogász Anteusz az öt világra vető, fatornyos falujának mezőfeketeségéhez! Nem, az igazi „megpróbáltatás” a premontrei prépostság épületegyüttesében, azon belül is a templomban várt rá, ahová déltájban mintegy betévedt. Be, mert nem tartozott a szokásrendjéhez sem misehallgatás céljából templomba járni, sem oda misén kívül például imádkozás céljából betérni, de hát az ember sorsát az égieknek nevezett „véletlenek” kormányozzák. Jelen esetben így, ám attól még nem kötelező az ilyenfajta sorsbillegés fluktuálási önkényének adózni, különösen nem, ha – krónikásként – inkább csak azon momentumok utólagos felragadására, összepasszítására szeretnénk szorítkozni, amelyekről bizton vagy legalábbis meglehetősen biztonsággal állítható: megtörténtek.

Ha már billegés, egyébiránt, akkor éppen az állt be momentán viszonylagos stabilitásba Újházynál, aminek az ide-oda rebbenéseire, elmozdulásaira, kilengéseire akár a dolog természete szerint mindenkor és mindenkinél a leginkább lehet számítani: a szemébe-fülébe, agyába automatikus fizikobiológiával beépített „kamera”; mindenki kiborg valamilyen mértékben. Miután valahol a műszaki üzlet és a húsbolt pólusai között kijelölhető, a századfordulós-szeccessziós házak sora által fémjelzett bevásárlóutca mentén leparkolt, szemben a mai építészet szellemében emelt Városházával, előtte valódi turisztikai központ magasodott, vonzotta magára a tekintetét és vont a is egyúttal magához: a rendháznak a parkra, azazhogy a Szent István térre néző, nemrég gondosan felújított homlokzata, balról jobb felé haladva – kocsni nélkül is „kocsizva”! – a múzeum, templom, kávéház sorrendben. Melyek közül az utolsóval volt is már, lesz is még dolga, éspedig *rutinīre*, dolga Újházy Robertnek, a középsőért jött most éppen ide (csak még nem tud róla, és tudatosítani talán később sem fogja ezt!), míg az elsőt egy kicsikét mosolygunk, „rendeltetészerűleg”, ámbár ezt inkább csak hősünk szellemi attitűdjéhez igazodva

tesszük, amely messzemenően nem hatódott meg a kulturális emlékek áhítatos előjátzásától. Legyen elég annyi, hogy a háromosztatú épület vagy: három épület együttese az egész teret lezárta, Újházy előtt csakúgy, ahogyan mindmáig s feltehetően egy alig korlátozott örökkévalóságig ezt fogja tenni. Vele együtt, azaz: létezésén belül, ugyanilyen sorsra ítéltetett a homlokzat szimmetrikus tagolása, a megkapó vakolatdíszítések sora, akárcsak az ablakokat keretbe foglaló szemöldökpárkányok – mind-mind oldották a tömörszerűséget. A tagolatlan ösztön- és hangulatember, akinek azonban, s ezt tudjuk már, óriási mechanikus memóriája volt, a parkosított tér közepébe vette be magát, és onnan észrevételezte, részint önkéntelenül raktározta mindezt, akárcsak a mértani tengelyhez tapadó *rizalitot* – a parkba fordulás előtt egy „meggondolatlan” gyorsstát tett Újházy az épületek mentén, melynek során óvatlanul elolvasott némi magyarázó szövegeket az utcafronti tárlókban – vagy a prépostság címerét hordozó zárterkély-falat középütt. A homlokzati front kapuzata mellett balra álló Ágoston- és jobbra *szinyelő* (tájszó, Ú. R. dokumentálható használatából véve), azaz megbújva figyelő Szent Norbert-szobrokat nem *tudta* (hiszen vallásos és művészettörténeti műveltsége alapos kívánnivalókat hagyott maga után), de alaposan *látta* mindazonáltal. Mármost ilyen körülmények között, illetve ezeket követően esett meg betérése a prépostsági templomba; napközben nyitva van az objektum a látogatók számára. A délidőben bekövetkező eseményt persze megelőzték még további kóválygások a parkban, a helyiek szerint a *Palotasoron* való fel-alá sétálás, a hozzá stílszerűen kapcsolt „céltalan” bámuldozással (a letűnt eklektika épületegyüttesének nyugati és keleti szélén álló saroképületek a törzsökös lakosok meglátása értelmében igenis hordozzák az adekvátan historizáló hangulatot, ha szerényebben is, mint a nagyobb városok hasonló környékei, hát mi a fenének fitymálta azokat nyilvánvaló fintorral arcán az a győri jampec, főleg a sor közepén elhelyezkedő, a valahai Sopron Megyei Elő Takarékpénztár 1898-ban felhúzott épületét, amelyet, a ténylegesen, polgári erényként gyakorolt takarékoság jelképeként méhkaptár fémjelez, az csak nem szégyen, a takarékoság?!). Valamennyi időre a kávéház egyik kültéri asztalához is odaült hősünk, s unalmában már-már az épp ez időben, 1999 augusztusában ugyancsak nemrég példaszerűen felújított városi könyvtár gazdag állományát is meglátogatta, de aztán átadta magát annak a programnak, amiért voltaképpen a kistérségi központba jött – legfeljebb nem tudott róla –, a templomlátogatásnak.

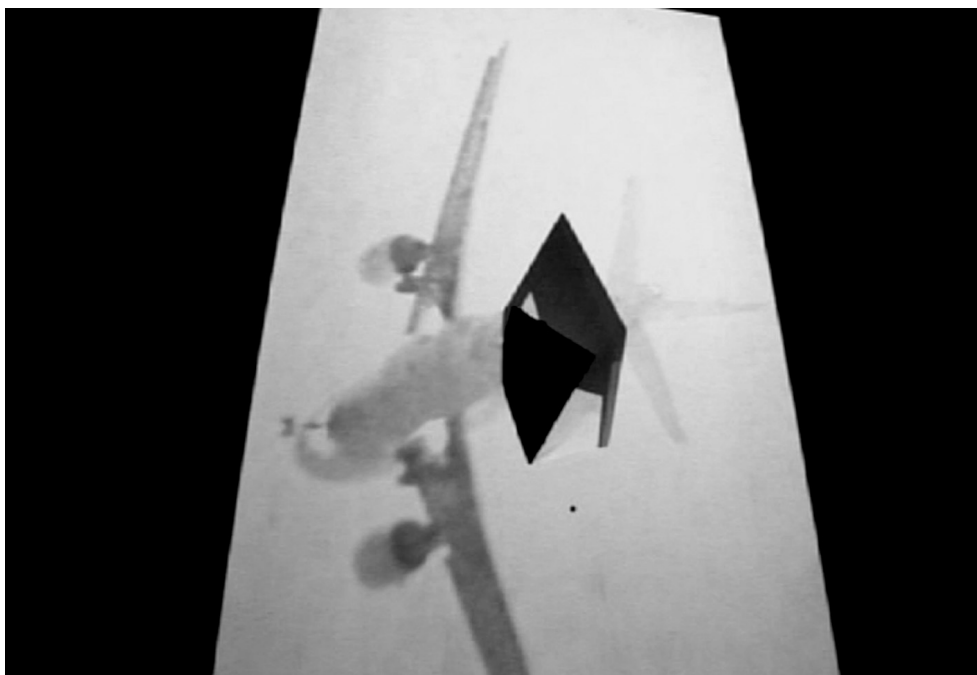
Mária albuma (volt) ez a templom. Barokk alapvetően belülről is, amint azt az előcsarnokból a hajóba belépő látogató a főoltár és a szószék ráugró, illetve megcsavarodottan magasba törő, nyilvánvalóan a XVIII. századból származó alkotmányai rögtön megmutatták, még a kevésbé művelt és érzékeny Újházy Robertnek is. Neki irreleváns információként lebegett a levegőben a „Mária mennybemenetelének” való szenteltség momentuma, ámbar önmagáért, vagyis az előbb említett, „szenteltségi” állapotért beszélt mindjárt az is, hogy a főoltár képe magát „Mária mennybemenetelét” ábrázolja. De nem ez a lényeg, amint a főoltártól balra a prépostság immár Újházy számára jól ismert cirádákkal ellátott címerével díszített préposti trónus sem látszott annak a szimpatikus dúvad számára, hanem a *templom igazi kincse*. Mintegy magától fordult a betévedt – nem ártatlan barika, de – *kos* pillantása a főoltártól jobbra elhelyezkedő mellékoltár festménye felé. Ezt, sötét színe után, Szerecsen Máriának nevezte (nevezi, fogja nevezni az örökkévalóságig) a nép, és a częstochowai kegykép egyik változatát testesítette meg (testesíti, fogja megtestesíteni...). Erre a helyre 1757-ben került, és a neki tulajdonított csodálatos gyógyulások révén a templom nem sokkal később már közismert zarándokhelyként működött. Lehet, hogy bizonyos szempontból Újházy is zarándokként érkezett oda azon a

napon? Akár igen, akár nem, csodálatos dolog történt vele most. Amiről *fenomenológiai* annyi mondható: egyszerre csak a földre bukkott. Nevezhetjük ezt egyszerűen ájulásnak is, az előző órákban odakint akkumulatív összeszedett napszúrás következményének a félhomályos, alacsony hőmérsékletű templomtérben, ahol különben egyetlen látogatóként tartózkodott ebben a pillanatban a fiú. Ám ő nem nevezte volna (pusztán) annak, amennyiben a szavak embere. Nem volt az, nem hagyott hátra útmutatót az értelmezéssel kapcsolatban. Ki tudja ezért az igazságot? Senki. Vagy mégis? Talán *odaátról* szólított meg, de úgy, hogy az a szólítás motivikus konkrétumai szerint nagyon is evilági életére vonatkozott? Az örökkévalóság nyelve az ember felé a fizikalitás, a testieség fordításain keresztül fordul. – Mint rekonstruktőrök, kénytelenek vagyunk legalább valamennyire érteni a dologhoz. Nézetünk szerint az *egyesítő találkozás* egyik esetével állunk szemben, mely tartalmilag arról győzte meg emberi felét, hogy ez a találkozás, egyesülés alapvetően nem lesz lehetséges a jövőben. Közben végiglapozódott egy film kockaállománya a fejében; egy színes, nagy, életszerű fotóalbum tárult fel. Ami tehát volt, újólal megerősíthetjük: Mária albuma. Olyan egy óra lehetett. A képzeletbeli album tartalma pedig: mennybemenetelnek-szenteltség, tarka-barka képek *vonatkozólag*, ezek egyikeként a fekete kegykép. Főoltár, mellékoltárok, trónus, szószék, padok. Freskók, berendezési tárgyak – ahogyan körbe tud kocsizódni, felfelé tud lökődni vizuálisan a két szemlélőbe, szemdióba rejtett biológiai kamera, miközben kibillen alóla a fej, ki a test, megroggyannak, összehuttyannak az állandó, megfeszített, mániákus atletizálástól amúgy acélos lábszárak. A Mennybemenetel mint téma. Mennybevitel, mennybeviteli ígéret... Vagy pokolra taszítás? Mindenesetre bensőséges, átmeneti tapasztalat, tapasztalatsor. Jó esetben megvilágosodás és megtisztulás. Rossz, rosszcsont esetben...? Soha, még a mennyekben se véget érő misztikus keresés, amelynek a vágyát, még jobban, mert korábban is megvan az emberben, maga a részlegesen tökéletesebb, teljesebb találkozás vágyát Máriával, az Asszonnyal – a fiúba, a férfiba. Robert lassanként feltápázkodott a szédítően hűvös, nyirkos és csúszós kövezeten, amely még visszhangzott is a sarka csikordulásától. Mária albuma, és én végiglapoztam! Ilyesmit gondolt tényleg.

Andrea albuma mármost a puszta címével sem hagyott kétséget (persze, nem való rögtön azt firtatni, hogy miről *nem...*!) Újházy Robert előtt. A *Szellem-Dancing*, s ez krónikánk szorosabban vett összefüggésrendjéből valamelyest kitekintve, utólagosan is bőven (éspedig méltányossággal) megállapítható, nem kevesebbet követelt, enyhébben szólva: nem kevesebbre invitált, mint a célszemély (ahogyan ő mondja, mert a nagy alakú, tetszetős kötet a Könyvtár örökkévalóságában elvileg az idők végezetéig múlhatatlanul *mondja*: az „Olvasó”/„Szemlélő”, vagyis hát a Befogadó – de nem megfordul ezzel, nőalkotó viszonylatában gondolkodva, a természet egészséges szereposztása?) *kapcsolatba lépését* proponálja a „művésszel”. *Művésznővel*. Hogy ne kövessünk el szentségtörést, legalábbis ne váltsuk ki az egyházi tekintély bizalmatlanságát, magyarán ne pusztán az *Énekek éneke* értelmezésére koncentráljunk leírásai, megragadási kísérletünk, e krónikai (krónikus?) rekonstrukció nyújtása során, amennyiben annak menete szerint filológizálóra vétetne a figura, ugyanakkor mégiscsak a legszemélyesebb világi tapasztalat-előzmények empirikus bázisa kapcsolódjék össze a templomban *ott és akkor* átélt, ámde valamiképpen szóra bírhatatlan, az agyban-szívben s a gatyában egyaránt némán szorongató lelk'-égiségekkel, egyszersmind – és ez a fő! – megvilágítandó az utóbbiakat az előbbiekkal a maguk (mindkettő) plaszticitás-állományában, koncentráljunk a vadító, „portrékra”. Amelyek tehát Andreától, még inkább Andreáról származnak fizikailag, s amelyek hol meghosszabbított napküllők gyanánt zuhogtatják, zubogtatják fel a lenhajuk-

ba kapaszkodó csillámok tincsfényét, hol pedig árnyékvető kitérülések dokumentumai; maguk is ájuldoznak egy nagy, transzcendens megvilágított burája alatt, megint máskor tánckoreográfiával rúgják lábukat a körülöttük terpeszkedő árnyéktömbökbe, felhágnak azokra, felszökkennek rájuk, néznek azokra, bámulnak hatalmas szemöldök-kiszédettséggel, (d)epil(l)átumkodva. Rontott barokk szobrokként, széles, az ajakrúzs vonala által is hangsúlyozott szájszegéllyel, vékonyka, de azért nagyon is letagadhatatlan mellegyümölcszel a meztelen vállukra omló frizura alatt. Mindegyre megmozdulva a lepelszerűen bő, léptük nyomán ráncokat vető ruhában; kibomolva abból ember méretű kaucsukbabaként, melynek homályba merül a csípeje, fogadkozásra vonódik előre a jobb tenyere, fellökődő örömréztől árnyékolódik a szeme, s akár a pitypang virágzat-szárai, erősen lökődik égbe minden szókeség-hulláma. Karcsú hordó, igenis!, a hasteknő, ahogyan oldalra dől a kibillent egyensúlyú törzs, fordított V alak csúcsaként gömbölyödik combja-lábszára, s emez alakzat zenit-üledékébe emelkedik a térd. Töröküléssel popsísimaság a közelen is távoli némaság elfordulása, mint perfekcionált csőrendszer áramvonallassága tökéletesen „unalmas”, ha csak egy láb látszik éppen a fej nélküli törzstorzión a sörény mögött-között, és szintén csak egy kéz nyúlik ki ebből menekülőleg, bár az persze, hova máshova?, az Égbe.... És mintegy dühös-vén arcot mutat a harangszoknyás kép, amely táncból van elvesve, táncból érkezett, táncba mozdul tovább; egyik láb kánkánosan felemelve, a másik csak a talajon, hogy az altest nadrágviselés illúzióját kelti; hát, ki is hordja itten a nadrágot?! A napba öltözött asszony meg végképp öreg nő errefelé, arca most testének legmagasabb pontja, vízszintesen nyugszik a térbe körvonalatlan átolvadó világításkorong udvarában, természetszerűleg az orr sárgarépa ugrik csak ki job-

BA: *Labor*, audiovizuális performansz, Labor Galéria, Budapest, 2008.

ban a síkjából, ámbár a szája is szakadék, lihegve, hogyan másként? Másutt épp beharapja (l)enhaját a sejtelmes kutyapillantású, de párdüctekintetű szája, s vele az arc, az egész fej, az egész ember, teljes test, a teljes Teljes. A félreérthetetlen felbűfiződő sztript íz. Amely, kétség se fér hozzá immár, visszakergethetetlenül megindul... – Aligha sorolhatjuk fel minden részletüket, amely a szeretkezésben mindig is szerencsés, csak a szerelemérzelemben örökké szerencsétlen (és ez lényegében momentán, nem csekély mértékben éppen általuk, megjelenésük lendületszelében és utánérzetében derül ki!) Újházy Robert előtt a prépostsági templomban elájulva felvillant, valamennyiét pedig végképp nem. Legyen elég róluk annyi, hogy leginkább képek. Éspedig micsoda képek!

Egyéni s belső történések lenyomata valahány; transz az, amiről vall, talán önszuggesztió. Alighanem a parapszichológia hatáskörébe tartozik mind, akár mint a szellemjelenés eseményei, élményei – igen, egészen addig elmenően. Hogy azután a tudatban megnyilvánulva, létesülve-e, eleve adottan, hajlanként (Mária után), vagy közvetítetten (miként a transzcendens film kockái)? Nem tudható, Újházy Robert is csak annyit állított róluk később, hogy *nem lesznek* még egyszer. Neki, számára. (Pedig milyen *jó[k]* voltak; amit a *pizsamabaleset* kínos-kellemes bekövetkezése bizonyított Újházynek magához térte után.) Ami akár az Istenszülőre, akár az őt egykor férfiként megszüülőre értendő, mindenképpen elbizonytalanítja a státuszukat. Talán csak annyit állíthatunk róluk bizonyossággal (és ezt megtesszük, még hogyha parazsat gyűjtünk is a fejünkre, mert egyszerűen ez az igazság): a *dolog*, amelynek letéteményesei, hasonlatos a kisgyermek bolyhos játékmackókkal és egyéb plüssállatokkal való harmonikus hangulati-érzelmi fejlesztéséhez. Csak éppenséggel már a felnőtt fiúk és férfiak esetében kell ezt a funkcionális rendeltetést elképzelni, tehát mintegy képletesen szólva – miközben ezzel a képlettel ugyebár nagyon óvatosan kell bánni, ha már egyszer amúgy is „képek” forognak fenn errefelé – *szóval* (minimum) képletesen szólva: mindezzel messzemenően jellemezhető az a hatás, amely alatt Újházy Robert a templomban leledzve, egészen pontosan a Mária-mellékol-tár előtt fetrengett, majd feltápáskodva állt. Valamiképpen ránézett csak előzőleg, belépésekor, odaérkezésekor, mintegy turistai megállapodásakor, férfiúi lecövekelésekor a sötétes arcárnyalatú Kegykép-Mária ikonjára, s az – noha figura szerint majdhogynem semmennyi köze nem volt, semmi valószerű hasonlósággal nem bírt az őáltala ismert aszszony arcához vagy (felső)testéhez – rögtön megindított benne valami asszociációs lavinát. Mely talán a pusztán névazonosság egymásra ütéséből táplálkozott leginkább, s a fejben majdnem megszakítás nélkül forgó, dübörgő jelölőszó beleütközvén az eligazító festmény-aláírás kulcskifejezésébe, kilökődött/magába szippantotta: Mária/Mária. S akkor már egyszerre Kainliener Mária Ráhel feje volt az ikonikus műtárgy felső harmadából előhomályló, „kétdimenziós buksi” (Robert kifejezése) helyén, jóllehet nem a fej, a fejesség lett a szinte vadmacskanyálás bestialitását látványelemek legfőbb sajátossága, hanem éppenséggel sokszor takarta az arcot a csigákban leomló, váll alá érő haj, s csak a fenék félgömbös kettéválasztottsága mutatta, miszerint hátat fordít a nyilvánvaló szexuálobjekt, s ha mégis látszott a szem, hát lesütve, lehunyva fókuszált inkább önmagára, netán egyenesen önmagába: az árnyékos vagy napsütötte természeti/műtermi márvány-formáltság felületére és térfogatába... Mária Ráhel Andrea idomkockáiból felépítve. Egy nordikus zsidó nő, akivel immár kétszeresen is dolga van Újházynek, emlékeiből és mint az üdvtörténet egyik szereplőjével szembesülve. Agyrém, egyúttal az egyetlen igazán lehetséges dolog, ami férfiemberrel a *mi kultúrkörünkön belül* megeshet!

De hát nem fog mégiscsak megártani – akár csak pusztán a rekonstrukció keretei között – ennyi plaszticitási meztelenség, szoborfehér, a bőr alatt mérsékeltén-kiporciózott-

tan zsírpárnázott, remegő állományú és mégis feszes, összességében (átfogóan?!) karcsú alakra formált husi? A talán túlságosan is gyakorlatias, leleplező érvényű jó tanács, miszerint az almamellekhez a körtefenék képzetét lehetne társítani... Vagy egy bölcs szólamhangét, Nordiáner Andreáét, akit persze lehet, hogy éppen bölcs aforizmáinak fogalmazása közben hőmérőzött valami csepűrágó skribler, vezette tehát a tollát a kis nőcinek (aki pedig, ellenszolgáltatásként, enyhe erővel, de hő elszántsággal húzogatta annak cerkáját). Újháznak könyörtelenül villant be: „Kötetem lapozgatásakor a fokozatosságot tartanám igen fontosnak – áll a *Szellem-Dancing* bevezetőjében –, hiszen azt szeretném, ha képanyagom, szöveganyagom, és egyáltalában: anyagom :) feldolgozása olyan lenne a Feldolgozónak, mint a kibontakozó szerelem. Velem, persze. Ha fokozatosan alakulna ki az intimitás Befogadóm és Művésze, aki én vagyok, nagyon is én vagyok, között.” Pontosabban (nyilván): *Ha az olvasás során fokozatosan intimitás alakulna ki az olvasó és a (nőnemű) művész között.* Nem ugyan az életben, tényleg, mert hiszen szellemi, művészeti interakcióról van itt szó, ám, befogadásiilag, (szinte) az életben mégiscsak, lévén a befogadási történések az (értelmiségi) élettevékenységek közé sorolódnak. És Újházy értelmiségi. Most is, a templom mélyén is, amint feláll, matrózpólóját lehúzkodja vékony farmernadrágjának átfoltosodott slicce elé, és valami szadista történelemtanárra jóvoltából, aki *anno dacumal* valahány jogra felvételiző osztálytársával egyetemben jól megfingatta, köpni kezdi maga elé (tényleg, csorog a nyála is, miközben visszanyerve egyensúlyát, kifelé irányozza egyenesedő lépteit a homályból, a kapuzat résein át beszökő éles fénypántok által határolt vonzó, a fejbevágó meleg mellett legalább szabad levegőt is kínáló *kívülség* négyyszöge felé), akárha fanszörzet foszlányait a foga közül, *ide adekvát* műveltségi anyagként, a misztikusokat: Bingeni Hildegard, Sienai (Szent) Katalin, Norwichi Julianna, Genovai Katalin, Avilai (Szent) Teréz, Lisieux-i Teréz, majd Edith Stein, naná!, csak a befolyással bírók, elismerésnek örvendő, tevékenységi csúcspontok – Margareta Porçte-ot 1310-ben eretnekként megégették. Csupa nő, de hát a férfikkal, akár még egy Eckhart Mester jelentőségi szintjén is, foglalkozzanak a buzik! Mindenesetre impozáns a sor, még impozánsabb a felsorolni-tudása, szóval, Újházy Robert értelmiségi. Vagy az lesz mindenképp, ha egyszer el tudja végre végezni a jogi egyetemet, amire minden nehézség ellenére is megvan azért minden remény. Az olyan históriás truvájokat felvonultató tantárgyakkal, mint például a „Római jog” vagy a „Magyar alkotmánytörténet”, nem is volt soha baja, az évszámokat rettentő könnyedén bemagolta, a „Jogfilozófia” ellenben, ravasz, nem mindig felismerhető rejteketukon keresztül karöltve az olyan gyakorlatorientált stúdiókkal, mint a „Szabályesetek”, a „Normaalkalmazás” vagy a „Ténymegállapítási folyamatok” – nem beszélve még akkor a Kádár-éra utolsó évtizedében, majd aztán a rendszerváltozáskor és közvetlenül utána különösen, egyesek szemében kétes módon meggazdagodott apjára, s ezzel egész családjukra, órá magára is gyanús fényt vető „Gazdaságetika – gazdaságtechnika” avagy a „Méltányossági paradigmák” elnevezésű tanegységek megszerzésének kilátástalanságáról, lévén Újházy szívacsagya gyermekes: közvetlen játékos-kreatív érdeklődés híján egyszerűen visszaloccsantotta az információlavór levét, amelyben szerinte önkényes módon megmártották – már sajnálatosan kivívták bosszúságát, majd vastagon hozzájárultak gyakori és megszokott bukásaihoz. Az elmúlt júniusban kereken kilenc éve volt annak, hogy – a végre: ötödszörré sikeres felvételit követően – jurista tanoncnak állt, de konkrétan még mindig nem sejtett fel előtte a tanulmányok befejezése.

Aranykor

Szavak sötétje bennünk, de jelekhez
égi mérték a Nap, s szeretni van
minden alkalom, ujjongani némán
arannyal bélelt boldogság a hit,
barokk költészet, senki anyanyelve,
szerelmes zsoltár, zsoltáros öröm
az alanytalan nyelv aranykorából.

Kegyelem

Kegyelem *hárul* majd az édesekre,
teáznak éppen vajszín kardigánban,
Chopin-keringő, ahogy megkavarják,
s értik, mert megjelölve más mértéktől
testük nem az idő anyaga többé,
a mennyország ölelésnyire van,
és hallgatásuk is istendicséret.

Matyi szeretője

Valószínűleg akkortájt kezdődött a dolog, amikor Matyit kirúgták a gyárból. Igaz, hogy akkor már nem gyárnak hívták, hanem káéftének, és nem igazgatója volt, hanem menedzsere, s a melóst se drehásnak becézték, hanem humán erőforrásnak. Ez azonban történetünk szempontjából teljesen közömbös. Vagy mégsem? Majd kiderül.

Tény, hogy Matyi tizennégy évesen lépte át először az üzem küszöbét, mint leendő esztergályos szakmunkástanuló, s negyven év elteltével több hasonló korú sorstársával együtt került az utcára. Elég csinos végkielégítést kaptak, így aztán megpróbálták vidám képet vágni a dologhoz, de ahogy közelgett a végső búcsú napja, egyre gyászosabbra sikerült. Meg is jegyezte a nemrég kinevezett fiatal művezető:

– Olyanok, mint akik citromba haraptak, pedig a jövő héten már nem kell az én tojáshéjszagú seggemet bámulniuk. Akár ünnepelhetnének is!

Ennek a kifakadásnak az volt az előzménye, hogy amikor megtudták a drehások, hogy nem az ő soraikból választják ki a korábbi szokásnak megfelelően az új művezetőt, felháborodottan rontottak be a főnök irodájába.

– Ezt a nyálás szájú gyereket akarjátok a nyakunkba ültetni? – tárta szét a karját hitetlenkedve Sánta, a legöregebb drehás. – Hát ennek a fenekén még ott billeg a tojáshéj! Sőt, még egy kis záp szaga is van annak a tojásnak...

Így aztán a tojáshéj szállóigévé nemesedett a műhelyben. Elég volt, ha valaki egy tojás alakot rajzolt a kezével a levegőbe, a másik beleszipantott az orrával, s máris röhögött az egész társaság. Így volt ez mindaddig, míg kézbe nem kapták a felmondólevelüket. Nem véletlen, hogy Matyi se hagyta szó nélkül az új főnöke megjegyzését.

– Ide fi... figyelj, te szar... szarházi! – rikoltotta lecsapva az amerikai kulcsot. – T... tűnj el a szemem elől, mert f... fölfoglak az am... merikánerbe, és rád eresztem nagyoló kést! A ku... ku... kutya szentségit!

– Mi történt ezzel? – súgtak össze a háta mögött a munkatársai. – Részeg, vagy megjártssza magát? Eddig még sohasem dadogott.

Való igaz, Matyi még gyerekkorában se volt dadogós. Felnőttként meg olyan beszélőkére tett szert, hogy ahol megjelent, percekben be-

lül a társaság központjává vált. Ezért is irigyelte sok kollégája, no meg Pista, az öccse is. Viszont az is tény, hogy az italt ő sem vetette meg. Mondom: ő sem, mert általában együtt poharazgattak a munkahelyi haverokkal. Összetartó baráti társaság volt ez. Együtt dolgoztak, együtt tértek be műszak után a Három Korsóba, s általában a hétvégeket is együtt töltötték a Nádas tó partján épült víkendházaikban. Valamikor a hetvenes évek végén parcellázták ki a tóparti telkeket, és olcsón osztották szét a gyári horgászegyesület tagjai között. Még bontott téglát és tervrajzot is kaptak a hétvégi ház építéséhez. Ekkor lett a drehás brigád szenvedélyes horgász.

Mint mondani szokás, az ital megoldotta a nyelvüket. Megoldotta, s nem kerékbe törte, mint most Matyiét. Szóvá is tették délután a második korsó után.

– Ugyan, semmi bajom – mondta Matyi –, csak ahogy megláttam ezt a pöffeszkedő tojáshuszárt, úgy fölment a pumpám, hogy hirtelen azt se tudtam, mit mondok.

– Az már igaz, hogy az utóbbi időben elég sokat durrogsz, csattogsz. Nem ártana megmérteni a vérnyomásodat, mielőtt megüt a guta.

– Úgy beszélsz, mintha te lennél a békesség meg a nyugalom szobra...

– Az. Egy marha nagy trutyis lapátra téve...

Otthon is napról napra több lett a tányérzörgés. Bosszantotta, ha a felesége véletlenül épp akkor mosta föl az előszobát, amikor ő át akart menni rajta. Bosszantotta, ha a kutya a fotelba feküdt, s bosszantotta, hogy mosogatás közben összekoccantak az edények. Azelőtt ügyet se vetett volna efféle apróságokra. Most a plafonig tudott volna ugriani tőle. Maga sem értette, miért. A felesége először csak bámult rá értetlenül, de a végén már elvesztette a türelmét. Földhöz csapta a tányért, és azt mondta: „rendben van, holnaptól csináld te, ahogy akard!” Attól kezdve az ágyban is hátat fordított neki, s kihúzódott a hitvesi fekhely szélére. Matyi egy ideig fortyogott magában, aztán megkereste a pálinkás butykost és elbeszélgetett vele a konyhai asztal mellett. Olykor még az újságot is elővette; lássa az asszony, mennyire nem hat rá a dolog. Csak az volt a baj, hogy kétszer, háromszor is el kellett olvasnia egy bekezdést, mert valahogy nem akartak összeállni a szavak értelmes mondatokká. Nem úgy, mint azelőtt...

Mari, a felesége elkezdett panaszkodni a gyerekeknek, meg Pistának, Matyi öccsének. A két fiú fogadkozott, hogy ha még egyszer csak egyetlen rossz szót is szól az anyjuknak, fasírtot csinálnak belőle, s bedobják a tóba halcsalinak. Pista egy ideig hümmögött, mint afféle felelősségteljesen gondolkodó családapa, majd óvatoskodva megkérdezte:

– Te, Mari! Nincs emögött valami csaj? Tudod, a férfiak is szoktak klimaxosak lenni, és olyankor általában valami fiatal nőnek akarják bebizonyítani, milyen nagy szarvasbikák. Érted, mire gondolok!? Szóval szoktál még vele romantikázni?

– Hagyjál engem békén a hülyeségeiddel! Te se tudsz másra gondolni, csak arra?

– Miért? Tudsz valami jobbat? Mert én még nem találtam.

Aztán hazament, és elújságotta a feleségének:

– Képzeld, az a marha bátyám, a Matyi fölcsípett valami fiatal nőt a gyárban, és úgy belezúgott, hogy a Marival már le se akar feküdni. Figyeld meg, hogy előbb-utóbb kirúgja a Mari, aztán mehet a víkendházába halászni, meg piálni. Állítólag nagyon iszik is. No, persze nem csoda, mert a fiatal nő húzza magához, ugye, a Mari meg mégis csak a gyerekei anyja... Aztán ugye a kettő között marad a pia. Addig se kell gondolkozni.

A leszámolás napján valóban a sárga földig leitta magát a drehás brigád. Úgy folyt a konyak meg a sör, mint valami főúri fogadáson. Még az egerek is korsó sört ittak fél konyakkal, s a hanzsi piában ropták az egérnégyest. Tóth Lali, az öreg csapos, aki már több mint tíz éve töltögette a korsóikat, szerencsére időben összeszedte a szanaszét heverő

táskáikat, s bementette a pult alá, gondolván, hogy sok pénz lehet bennük, jobb, ha az ő keze alatt vannak. Igaza is volt, mert az újonnan szerzett cimborák nagy előszeretettel ölelgették a friss munkanélkülieket, s ami a zakójuk zsebében maradt, azt mind ellopták.

Matyi nem sokra emlékezett az egészről. Csak annyira, hogy sokat, rohadt sokat ittak, neki nagyon fáj a feje, aztán valaki hazatámogatta. Mari persze kiverte a balhét. De hogy miért, meg hogyan? Teljes volt a filmszakadás. Amire úgy gondolta, hogy emlékszik, azt is inkább később mondták neki.

Az idősebbik fia, a Sanyi egyik este váratlanul beállított, és minden különösebb kertezés nélkül áthívta a másik szobába.

– Azt hiszem, ideje, hogy leüljek veled beszélni, mielőtt még anya bemondaná az unalmast – kezdte. – És nem árt, ha tudod, hogy mi az ő oldalán állunk.

– No, ácsi, fiam! – ugrott talpra Matyi. – Mi fe... miről van szó? Én az anyád ugrasztom?

– Hát ez az, látod, most is olyan részeg vagy, hogy nem látod kimondani a szavakat. De ez még nem elég, a Pista bácsitól hallom, hogy valami fiatal kurvát akarsz hozni a házhoz? Meg vagy te húzatva? Vedd tudomásul, hogy ha tényleg... ha ezt meg mered tenni anyával, én soha többé nem nyitom rád az ajtót! Hát ehhez tartsd magad!

– Én részeg? Ma még egy pohár se volt a számban – hüledezett Matyi. – A Pista meg miféle kurva? Hát hogy az a... a ku... kutya szentségit!

– Jellemző – fordult el tőle a fia. – És még azt mered mondani, hogy nem ittál...

Néhány napig otthon ténfergett egyik szobából a másikba. Elment a kutyát sétáltatni, kiült a parkba a nyugdíjasok padjára, de a levegő se szüntette meg azt a tompa, idegesítő fejfájást, ami időről időre elővette, s szinte abroncsként szorította a koponyáját.

– Ne túrd föl nekem a szekrényfiókokat! – dörrent rá a felesége. – Mondtam már, hogy nincs itthon több fájdalomcsillapító. Menj el az orvoshoz, és íráss föl magadnak!

– Jól van, ne replikázz, majd elmúlik! Én meg az orvos...Lehet, hogy nincs is nála olyanom, kartoték.

– Lehet. Hát akkor dobjál be még egy felest, és írd le, mit akarsz mondani!

– Eh... veled... K...kutya szentségit! Inkább dolgozni százszor.

Ezzel bevágta maga mögött az ajtót, és elment a munkaközvetítőbe állást keresni. Az ablaknál ülő hölgy készségesen elő is vette a kartonját, megnézte a születési évszámot, aztán lebiggyesztette az ajkát.

– Sajnálom, uram, de ötvenöt évesen nem sok remény van arra, hogy újra el tudjon helyezkedni. Hacsak valami ismerős kisvállalkozás nem akad...

– De nem ötvenöt, csak ötvennégy... és fél! Jó esztergályos vagyok.

– Sajnálom, nincs ajánlat. Következő sorszám!

Matyi hazament, összepakolta a horgászfelszerelését, kenyeret meg néhány konzervet dobott a táskájába, beugrott a kocsiába, és meg se állt a víkendházig. Amikor a stégen elkezdte szerelni a cájgot, eszébe jutott, hogy talán el se búcsúzott a feleségétől. Vagy mégis? Otthon volt egyáltalán a Mari? Képtelen volt visszapergetni az eseményeket. Az egyik pillanatban úgy gondolta, hogy igen, a másikban meg mert volna esküdni rá, hogy nem.

Kellemesen bágyasztó kora tavaszi nap volt. Csak ült a stégen, és bámulta a vizet. Jó volt, hogy nem szorít az abroncs, és nem kell gondolnia semmire. Késő délután volt már, amikor arra ballagott az egyik szomszéd, és megkérdezte:

– Kint maradsz éjszakára is?

– Hát persze – válaszolta. – Ma telihold lesz. – És bedobta a horgot.

Este tíz óra is elmúlt már, amikor a felesége felhívta telefonon Pistát, a sógorát, s megkérdezte, nincs-e véletlenül náluk a férje.

– Miből gondolod, hogy ide jönne? – kérdezett vissza a sógor. – Tudod, hogy haragszik rám, mióta...

– Tudom. Ami azt illeti, nem is volt szép tőled meggyanúsítani a bátyádat azzal a nővel. Még a gyerekek is nekiestek. Hidd el, én érezném meg elsőként, ha lenne valakije.

– Szóval azt mondod, nem volt igazam? Jó, tegyük fel, hogy valóban nem. Akkor most hol van? Azt mondod, nincs nála pénz, tehát a kocsmában nem lehet. Akkor pedig vagy a csajnál van, vagy a csaj van nála a tónál. Persze, azért vitte el a kocsit is. No, ide figyelj, kedves hiszékeny sógornőm! Utoljára, de tényleg utoljára, hajlandó vagyok kimenni, megnézni a víkendházban. Mondjuk holnap délután, ha addig nem kerül elő. Ha ott találom őket, bízd rám, lerendezem azt a nőt. Már csak a keresztfiam miatt is. Ha meg nem lennének ott, esetleg arra is föl kell készülnünk, hogy összeakadt valamelyik ivócimborájával, és részegen csinált valami karambolt. Netán... No, de ennek kicsi a valószínűsége, mert akkor már értesített volna a rendőrség meg a kórház. Ne sírdogálj, és köszönőd se kell! Sajnos, az öccse vagyok ennek a... na, hogy ki ne mondjam, minek! Aludjál nyugodtan, és vedd úgy, hogy el van intézve a dolog.

Másnap délután Matyi újra kint ült a stégen és várta a kapást. A szákban ott ficáinkolt mellette egy másfél kiló körüli potyka, de nem emlékezett rá, mikor és hogyan fogta ki. Csak halványan derengett az emlékeiben, hogy talán a jobb oldali szomszéd szólt át, hogy kapása van, aztán ő segített szákolni is, de lehet, hogy nem így volt. Arra sem emlékezett, ebédelt-e már, s ha igen, mit evett. Arra emlékszik, hogy hideg éjszaka volt, bement a házba lefeküdni. Közben bent hagyta volna a horgokat a vízben? Lehetséges...

Akkor is ott ült még, amikor hangos „itt vagy, Matyi?” kiáltásokkal megérkezett az öccse.

– Itt hát. Hol lennék? És minek ordítózol? Elriasztod a halakat...

– Lehelj rám! Lehelj rám, te Isten átkal! Ennyire elvette az ital az eszedet, hogy már azt se tudod, mi történik körülöttem? Vagy netán az a nő? Hol van? Legalább mutasd be, hogy megnézhessem!

– Leheljen rád a mádi vadszamar! Meg limonádét is az töltsön a poharadba! Bökd ki mit akarsz, aztán húzz el a sunyiba! Nem szeretem, ha horgászás közben zavarnak. – Közben kihúzta a vízből a szákot. – Hát nézd meg, nem gyönyörű? Olyan halászlé lesz ebből, hogy hét nyelven beszél.

– Az lehet, de te ne beszélj mellé, bratyókám! Nagyon jól tudod te, miről beszélek. Szó nélkül otthagytad a Marit, még annyit se mondtál neki, hogy fapapucs, és két napja itt rumbázol azzal a fiatal kurvával. Engem akarsz átverni? Engem?

Matyi elméjében kezdtek összeállni a szavak, s éktelen haragra gerjedt. A homloka lüktetett, s egyre szorosabbra szűkült az a pánt. A keze is reszketett, amint fölvette a karvastagságnyi karót. – Ezzel verem fejed, ha széjjel nem mész innét azonnal!

– No látod, és azt állítod, hogy nem is ittál... Nem szép dolog egy testvérnek hazudni. No, hol az a csaj?

– Csaj? Miféle az a csaj? Ó, hogy az a... Szétverem!

– Ne idegeskedj, bratyó! Ha nincs, hát nincs, ott egye meg a fene! De azért talán csak bemehetnék a házba meginni egy pohár vizet...

– Menjél te be a... Fulladj bele zizedbe!

Pista meg volt győződve róla, hogy a legokosabban és legkíméletesebben bánt a bátyjával, aki lám, most is tökrészeg, hiszen még a szavakat is összekeveri. De hogy mit

eszik rajta az a fiatal nő? Hát ez talány. Elindult a ház felé, közben vissza-visszapillantva, nem követi-e Matyi a doronggal. De nem. Magában motyogva, gesztikulálva, mint egy bolond, visszaült a botjai mellé, s az orsókat igazgatta, mintha az lenne most a világon a legfontosabb. Így aztán Pista kedvére szétnézhetett a házban, meg a környékén. Boszszantotta, hogy már megint melléfogott. Nem hogy a nőt, de még a női kéz nyomát se találta. Az asztalon szanaszét heverő konzervdobozok, az ágy bevetetlen, de látszik rajta, hogy nem ketten aludtak benne. No, meg úgy egészében olyan rendetlenség uralkodott a házban, amelyet csak egy férfi tud teremteni maga körül. Italt azonban nem talált, még szódavizet sem.

– Ittál? – kérdezte Matyi, amikor visszatért hozzá.

– Jól eldugtad. Se pia, se csaj. Azt hiszed, át tudsz verni? Szegény Mari meg csak sírdogál otthon. Már a kórházban meg a hullaházban is keresett.

NORD, Kovács Imrich és Nagy Gergő zenei performansa, Studio Galéria, Budapest, 2009.

– Minek?
 – Mert hogy szó nélkül eltűntél hazulról. Arra gondoltunk, hogy részegen karambo-
 loztál valahol, vagy leléptél a csajoddal.
 – Te mondtad?
 – Azt hittem... Meg hát a Mari is tudja.
 – Mit?
 – Hát azt a nőt.
 – A ku...ku... tyaszentségit! Te lettél az ellenség? Eltakarodj! – S alighanem fejbe vág-
 ta volna az öccsét a karóval, ha félre nem ugrik. Pista jobbnak látta, ha a lábára bízza ma-
 gát, hiszen egy részeg ember elől sokkal könnyebb elfutni, mint meggyőzni valamiről.
 Matyi meg utána a karóval hadonászva. Nem sok esélye volt, hogy utolérje, így aztán lé-
 pésről lépésre ingerültebb lett. Az út szélén állt a kocsija. Beugrott hát, és már indított is.
 Fel sem tűnt neki, hogy benne volt a slusszkulcs. Korábban véletlenül se felejtette volna
 benne.

Indított, s a padlóig nyomta a gázpedált. Az indulat vörös kődén át látta, hogyan ka-
 csázik előtte az úton az öccse. Elé akart kerülni. Aztán fekete karikák meg vörös foltok
 kezdtek cikázni a szeme előtt. Aztán már az se.

A jobb oldali szomszéd a szokatlan motorbögésre, és a nagy csattanásra lett figyel-
 mes. Kiszaladt a házból, de akkor már Pista a vállánál fogva húzta kifelé a roncsból az esz-
 méletlen férfit.

– Te jószágos Isten! – sápadt el a szomszéd. – Az egész partszakaszon ez az egyetlen
 útszéli fa. Hát nem megtalálta? Tegyen valamit a feje alá, hívom a mentőket!

A kórházban kiderült, hogy a sérülései nem is annyira súlyosak, mint amilyennek első
 látásra tűntek. A jobb lába eltörött, aztán meg a fején, mellkasán, karján voltak kisebb-
 nagyobb zúzódások.

– Ezek hamarosan, mondhatni nyom nélkül meggyógyulnak – mondta az orvos. –
 Nem is ez aggaszt engem, hanem a tudatzavara.

– Mennyi vér volt az alkoholjában? – próbált szellemeskedni Pista.

– Látja, éppen ez teszi gyanússá a dolgot. Egyetlen csepp alkohol sem volt a véré-
 ben, mégis keresi a szavakat, képtelen összerakni a szótagokat, elfelejt dolgokat, s való-
 ban, sok tekintetben úgy viselkedik, mint aki részeg. A vérnyomása is nagyon magas.
 Mikor látta orvos utoljára?

– Fogalmam sincs. Ha csak az utcán nem találkoztak...

– Ez nem tréfa, uram! Lehívom hozzá az idegosztályról a kollégát, nézze meg ő is.

– Hát nem igazán jó hír az, amit mondanom kell – kezdte az idegyógyász főorvos,
 amikor Mari fölkereste. – Minden vizsgálatot elvégeztünk. Szóval, a férjének előrehala-
 dott agyutumorja van. Sürgősen meg kell operálni! Ez okozta a migrénes fejförgéseit, a be-
 szédzavarát, mindent.

– Értem... – csuklott el az asszony hangja. – És mennyi esélyünk van, főorvos úr?

– Nehéz azt megjósolni – nézett ki az ablakon az orvos. – Ha nem műtjük meg, talán
 két hónap, esetleg három, amíg a tumor megbénítja a létfontosságú központokat...

– És ha...

– Akkor tudunk biztosat, ha megnyitjuk a koponyát. Elvileg akár százszázalékosan is
 gyógyulhat. Persze egy ilyen előrehaladott stádiumban... Lehetnek áttétek, lehet... Az
 azonban biztos, hogy akár évekkal is meghosszabbíthatjuk az életét.

– Hát akkor operálják meg minél előbb!

– Hmm... – csóválta meg a fejét Pista, amikor az asszony elmondta a kórházban halottakat. – És azt nem kérdezted meg az orvostól, mibe kerül a műtét? Manapság már nem úgy van ám, hogy csak úgy belecsúsztatunk valamit az orvos zsebébe. Szabott ára van mindennek. A vakbélműtét ennyi, a szívműtét ennyi, az agyműtét amannyi. Nehogy azt hidd már, hogy a megbiztosításod bárkit is érdekel! Eleve bekalkulálják az orvosok fizetésébe a hálapénzt, azért olyan kevés a bérük. Politika ez, anyukám! Épp olyan kemény piacgazdaság, mint... mint a többi. Aki fizet, meggyógyul, aki nem, az megy a krematóriumba.

Másnap bement a kórházba, és végigkérdezte a hozzátartozókat, ki mennyit fizetett a műtétért. Aztán letette Matyi éjjeliszekrényére a két narancsot, majdnem öt percig ült az ágya mellett, aztán sietve távozott.

– Nem túl sok sansza van a bátyámnak – mondta otthon a feleségének. – Láttam azokat a szerencsétleneket a kórteremben. Úgy hullanak, mint a legyek. Nem is bírtam köztük sokáig. No, de ez egy dolog. A másik a pénz. Azt mondják, nyolcvan-százezer a műtét, ha... Mert az se mindegy, ki csinálja. Ha nem választasz orvost, akkor annyi. Ha meg jó orvost akarsz... Nem tudom, mennyi maradt a végkielégítésből. Majd beszélek a Marival.

– Jól van, felőlem azt csinálsz, amit akarsz – mondta az asszony –, de nehogy fölajánd már a mi pénzünket is! Ezek meg se tudnák adni, aztán mi lesz, ha netán a mi családunkban is megbetegszik valaki? Gondolkozz, jóember!

– Ne félj, hülyeséget azért nem csinálok még a saját testvéremért se...

Összeültek, megbeszélték. Bárhogy hányták-vetették is a dolgot, nem jutott nyolcvanezer a műtetre. Mert arra is gondolni kellett, hogy ha netán mégse sikerül az operáció, a temetés is egy vagyona kerül. Aztán meg adni kell az ápolónőknek, mert különben rá se néznek. Három műszak, három ápolónő. Aztán ott van a műtőslegény, az altatóorvos... Szóval hatvannál több nem jut az orvosnak. Nincs mese, olyat kell választani, aki ezt is megköszöni.

Választottak. Sikerült is az operáció. Matyi állapota rohamosan javult. A feje se fáj, a gondolatai is kitisztultak, a szavakat se kereste, csak a látása romlott egy kicsit, de hát ez már a kora miatt is lehetett. Sebaj, íratnak neki új szemüveget, és jobban olvasta az újságot, mint azelőtt. Hamarosan ő vitte a kutyát sétáltatni, meglátogatta a régi barátokat, sőt egyszer fél napra még a stégre is kiült horgászni.

Két vagy három hónap múlva szinte fütyörészve feküdt be a kórházba kontrollvizsgálatra. Olyan étvágya volt, hogy alig győzte a család elemózsiával. A vasszőget is megette volna.

– Ugye, minden rendben van? – kérdezte Mari a főorvostól.

– Nem akarom fölösleges illúziókban ringatni, asszonyom – válaszolta a papírai között kotorászva. – A műtét valóban jól sikerült. Azt a tumort tökéletesen eltávolítottuk. A beteg állapota javul. Ez azonban sajnos csak átmeneti javulás lesz. Újabb tumort találunk, ami növekedni fog, és...

– Mire számíthatunk, főorvos úr?

– Gondolom, úgy hat hónap. Csodákban nem bízhatunk – mondta a fejét ingatva, s közelebb tolta az előre odakészített vizespoharat.

A diagnózis helytállóan bizonyult. Matyi valóban nagyon jól érezte magát egész nyáron. Nagyokat sétált a közeli parkban, sőt még sakkozni is leült néha a nyugdíjasok közé. Napokat kint töltött a tóparton a horgászbotjai mellett üldögélve, s bár ezt Mari és a

család előtt eltitkolta, olykor még egy-egy korsó sört is felhörpintett a régi haverokkal. Mondhatni, pont olyan volt, mint fénykorában.

Aztán egy őszi napon elkezdte keresni a kulcsait. Bárhogy törte is a fejét, nem jutott eszébe, hol rakta le őket. Ettől aztán egyre idegesebb lett. Csapkodott, káromkodott, a feleségét szidta. Alig telt el egy-két hét, a szemüvegével is történhetett valami, mert bárhogy forgatta is az újságot, összefolytak a szeme előtt a sorok. Földhöz csapta, rátaposott... nem volt rá több gond. Aztán a rádió meg a tévé is elkezdett hülyeségeket beszélni. Olyan értelmetlen, buta szövegeket... Nem értette, mi történt körülötte a világgal. Mindenki meghülyült? Így aztán ő se strapálta magát, félmondatokban, szótöredékekben próbálta megértetni magát a feleségével. Az érthetetlen s a kívülálló számára értelmetlen szöveget széles gesztusokkal kísérte. Mari, a felesége idővel megtanulta kipótolni a hiányzó szavakat, de rajta kívül egyetlen kukkot sem értett senki az egészből.

Pista, az öccse egyszer látogatta meg ebben az időszakban, de nem tudtak mit kezdeni egymással. Ő csak mondta a magáét, hogy már megint fölemelkedtek a benzin árát, meg a piacon a kofa becsapta tizenöt forinttal. A tévében meg nyomják azt a sok rohadt akciófilmet, nem csoda, hogy nő a bűnözés. Hát persze, mert mást se lát a gyerek, csak az öldöklést... Matyi egy ideig bámult rá értetlenül, a fülét piszkálta, hunyorgott, majd minden erejét összeszedve kinyögte: „ku... kutyaszentség!”

– Hát ezt mondom én is! És akkor az ember tűrje el szó nélkül ezt a szemetet? Aztán meg itt vagy te is! Fölszedted azt a fiatal csajt, elkezdted volna hetyegni vele, erre föl tessék, beütött az istennyila. Most aztán mi van? Ez a szerencsétlen Mari is azt se tudja, melyik dokinak mennyit adjon, meg hogy egyáltalán érdemes-e még?... – Aztán észrevette magát, és elharapta a szó végét. – No, nem arról van szó, csak hát nem árt, ha tudja az ember, merre hány kiló-méter...

Matyi egy ideig csak bámult rá értetlenül, aztán különös fény gyúlt a szemében. Megragadta az ágy mellé tolt hokedlin lévő poharat, s teljes erőből az öccséhez vágta. Ebből a teljes erőből annyira telt, hogy Pista térdén landolt a pohár, s rálöttyent a benne lévő víz. Aztán haragos képpel elfordult, és kimondta a végső szót: „kutyaszentség!” Az öccse meg sértődötten felugrott a székről, odébb rúgta a poharat, és annyit mondott:

– Ha én ezt érdemlem a törődésemért, hát így is jól! Majd üzenj értem, ha jobb belátásra tértél! Addig ne is várd, hogy meglátogassalak.

Matyi nem üzent, nem is nagyon szólt többé. Lehet, hogy megértett valamit az öccse szavaiból, s föladata a reménytelen küzdelmet? Lehet. De az sem kizárt, hogy minden különösebb sallang nélkül legyőzte a kór. Egy hét múlva meghalt.

Az első szállingózó téli hóesésben temették. Különös, szinte karácsonyi hangulatot adtak a búcsúnak a csilingelő harangszóban táncoló hópelyhek. Sokan eljöttek, akik ismerték Matyit. Az utcából a szomszédok, a gyáriak, a horgász barátok... A ravatalozóban gyűltek a koszorúk, csokrok, az utolsó üdvözlőnek szánt virágok.

Pista az egész szertartás alatt az arcokat figyelte. Valami áruló jelet, valami apró bizonyítékot keresett, ami alátámaszthatja az ő igazát. Egy apró gesztust, egy szemvillanást, egy felzokogó nőt... Már szinte mindenki elment, ő még mindig a legdrágább apától, a legszeretőbb férjtől, a legjobb testvértől, a leghűségesebb baráttól búcsúzó szalagokat igazgatta a fel-feltámadó északi szélben. Végül bosszankodva odaszólt a türelmetlenül toporgó feleségének:

– Hát ez nem lehet igaz! Az a hülye kis gyári kurva még annyira se becsülte, hogy eljőjön a temetésére?!

ARDAMICA ZORÁN

bóbita fél

szonettsorok közt
zsebdögök járnak
izékkártyával
valamiznek

vérdombok alatt
genezisbrindza
félkészül még csak
feltámadnyi

szerelmény dübördög
s én párbeszélék
valóságcédám
ribancolom

freudostésztából
csiklószeplét
süt a pék
süt a pék

golgotatúra
halálkereszt
keresztrefenyítés
ribancálom

rendőrök valami
bölényszírfejet
nyitányodik
majd befüggönyül

étvágyok
aztán időjárók
meghátborzongatlak
poshadvezér

döglégyszíves már
teljesség felé
máliber táliber
ingyombingyom

agynak döntött a
zaboláz ismét
bölcsek kövére
hibbantának

akármi lehettem volna
és az is lettem
zsebdögök járnak
bóbita fél

Burkolat

*„I remember redwood trees
Traffic jams and wolverines
The ocean's Trident submarines
Other sweet conspiracies
I remember all these things”*

REM

Megint felriadtam. Abban a hülye kétarcú állapotban libegtem, amikor még ez is, az is megtörténtnek tűnhet. Ismeretlen haver árnya tűnt el a fényben. Jelentős havernek tűnt, asszem, de hát egy álomban minden jelentős. Összegörnyedve, egy szál gatyában hevert a fal tövében, egy stukkert nyújtott, talán vissza, és megköszönt valamit. Mit lépjek, mit tegyen az ember, ha nem akar megsérteni egy álmot, amint éppen leadja a fegyverét? Mire eldöntöttem, magamhoz tértem. Nehéz fejfel lestem a fénypázmákat a redőny réseiben, meg a koszos gyári padlót.

Felgyűrtem a katonai lópokrócot. Végignéztem a szobán, találgattam, meddig bírom még takarítás nélkül. Eddig egész jól ment. És ha igen, még egy hetet simán kibír. Próbáltam látni valamit a por keringésében, de a nap túl magasra hágott, elcseszte a szöveget. Húzás fogat mosni.

Útközben igyekeztem nem is lépni, inkább suhanni, áttetszővé meg mindenné lenni, nehogy leverjem a képregényeim és a könyvek évtizedes tornyait. Fegyvertársaim a töretlen, tökéletes magányban, Frász Bíró, A Lány, Aki Élő Akart Lenni, meg Kenny Kenny, többek között. Sikeredt, hát hiába, a gyakorlat teszi.

Sikálás közben visszatekertem, egymásra pakoltam a fogkrémköpötek emlékképeit ott messze, a kád alján. Próbáltam egy helyre vetíteni az egészszet, vajon pár hetes, hónapos lebontásban mekkora a kilengés vad köpködésemben. Hát alig, ennyi lett a szomorú eredmény, szembe kell néznem a ténnyel. Kiszámítható lettél, öreg.

Ami nem lenne baj, ha legalább abban lennék kiszámítható, amiért fizetnek is. Visszafelé menet fél mosolyt vágtam balra, át az előszobán, a tükör porlepte mélyére. Ellazultam, ennyire azért nem kellett volna, mert a padlástérbe visszaslattyogván túl messzire lengett a sarkam, és egy valódi, retró rongyláb lóbálással felrúgtam az egyik mutánsomat. Tosszer.

A kis origami rettenet átrepült a gyerekkori emlékek rezervátumáról, arról a fél négyzetméterről a padlón a kihajtható oldalak és összegyűrt zsepik ronda, adult, háromszesz zónájába. Felkaptam, rémültem imádkoztam, istenem. El ne felejsd, ne hagyj, hogy megromsanak.

– Maradj mindig így, amilyenek... hajtogattalak, na. Ne rontódj meg.

Félhangos motyogás az orrom alól, itt szabad. Visszhang se jön, olyan távoliak az ipari hodály falai. A gyűrt papír érintése nyomán megint átzúdult rajtam az egész, mint egy rakomány beton, az emléktár, ami az érzelmileg, vagy hogy jelentős helyek, tárgyak, valamik érintésekor kis híján menetrendszerűen flangál át a fejemen. Talán ezért igyekszem, hogy efféléből ne legyen sok.

Az állami oviban kezdődött. Lecsúszott cégesek és alsóprolik megtört tekintetű ivadékaik a vas öltözőszekrénykék előtt, nem sejtik, csak érzik a szörnyű valót, apunak és anyunak soha nem lesz pénze arra a menő Fidu edzőskárpira, pedig ők látták, oly sokszor látták a homokozó túlsó felén meg a rajzfilmek hosszú szüneteiben.

A sarokban sárga kiscsákó esett át a cipőfűzőjén, aznap nyolcadszorra. Belebújós cucokhoz szokott nyilván a tengerentúlon. Könnyű célpontnak tűnt, miért ne szórakozzék én is egyszer. Felemelte zavaros, hülye és barna hörcsögtekintetét, a zenbuddhista elmélyülés nyomát se láttam bennük. Bekészültem az alázásra, és ráemeltem az öklöm arra a bevándorlóivadéokra.

– A szabadok hona. A bátrak földje, ne feledd...

A poén félbemaradt, mert a hörcsögyszemek mögül kiszökkent a kulturális örökség, azaz a lenyomat, amit pár rövid év alatt beleverhettek az ősök. Feszültség, engedelmes szolgálattal, értem, szenszei, rettegés egy felnőttkori, irodai kalitkától, és igen, az origami egyszarvú. Dörzsöltem a szemem, aztán két kézzel kapaszkodtam kantáros kiscsákómba, és kifeküdtem a linóleumon.

Óvó néni összevonta szemöldökét, de semmi több, akkoriban gyakran csuklott össze a fiatalság. Szennyezés, egyoldalú zabák, rózsaszín csoki, tévé, túlstimulált idegek. Délben azért rám nézett, amikor a középső csoport teljes szalvétakészletéből nekiálltam egyszarvút hajtogatni, délután négykor pedig felhívta anyut.

Otthon, a gyerekszoba közepén leguggoltam, és sokadszori nekifutásból rájöttem, hogy az egyszarvú sosem lehet tökéletes. Kis eltérésekkel viszont az elrontott egyszarvút vissza lehet fejteni, és gyúrhat szőlőbe valami torz kételtűt, talán teknőst, talán patkányt. Egyik sem lesz ugyanolyan, hülyén horpadoznak, mint a rosszul összecukott térkép, torz kinövések, tüskés háta és gerincek halvány sejtelmek a behajtások mentén, felesleges lábak, begyűrt vagy egyenesen lenyesett farkak, ha már végképp besokalltam. Egyik a másik után, és a padlót lassan beborította a papír patkányteknősök sorozatgyártott, mégis egyéni légiója. Fél tizenkettőkor anyu rám nyitotta az ajtót.

Másnap az ovipszichológussal kezdtünk, anyu meg a kapafogó néni bent sutyorogtak az irodában. Valamiről, amiről anyu csak az óvó nénivel, egy másik pszichológussal, aztán egy harmadikkal beszélt. Nekem csak annyit mondott, erős idén a tavaszi fény, és nap szemüveget nyomott a fejemre. Nem nagyon vehettem le, röhejesen festett, gondolom, és tényleg, úgy gondolták kis barátaim is. Attól kezdve csak Svarcinak vagy Tökifúnak szólítottak, már abban a rövid időben, amíg még láttuk egymást.

Anyuval a Psiché Korp vizsgálati szárnyában kötöttünk ki végül, bár akkor még csak a baromi hosszú, baromi magas lépcsőket vettem észre, meg hogy az ingyencsokinak valahogy nem tetszik az íze. Az öltönyös bácsik szintén napszemüveget hordtak, mind egy szálíg, holott nem lehetett olyan a szemük, mint az enyém, ezt azért sejtettem. Lopva

belekukkoltam egy tükörbe a végeláthatatlan nyüstölések szünetében, kicsit megemeltem a szemüveget, mint egy motorháztetőt, és láttam a cikcakkmintát ámuló pupilláim körül. Egy nap alatt szép változás, és nem mondhatom, hogy nem tetszett.

Az öltönyösök lapokat töltöttek ki, ikszelgettek, faxokat simítottak nagyjából a szememmel egy szinten, az asztallapok síkján. Párat lefénymásoltak, és anyunak is megmutatták. Az írisz változásának oka ismeretlen, de a lappangó pszichoszenzitív adottság megnyilvánulásával jár együtt. Temporális képesség, némi telepátia, pre- és posztognicció. Meg hogy érdemes volna belemenni, most van holnap, előnyös hitelfeltételek, nevelési támogatás.

Lappangó tehetség, és úgy is maradt. Iszonyú a kiszámíthatatlanságom, mondták alig egy hónap múlva, erre nem építhetnek. A cég levette rólunk simogató bársonyöklét, és a tévében Kenny Kenny, a bosszúálló rajzfilmhulla húzásai sose voltak annyira megnyugtatók, mint az estén, amikor utoljára battyogtunk le a vizsgálati szárny lépcsőjén.

Az idő viszont múlt, a támogatások szintén, valamit kellett kezdenem. Anyu egy szögesdróttal és alulfizetett, kedélyes örökkel őrzött otthonba szorult, én meg önállósodtam, foglaltam egy padlást az Elkülönült Vegyiművekben. Hely rogyásig, egyéb semmi. A lenyomatok nem zavartak, mivel az elhurcolt gyártósorok helyére ragadt legfeljebb némi punnyadt unalom. Eltűnődtem, az emlékek lenyúlásával mit tehetnék, kikölcsönöztem egy rongyos stimfellevőt a sarki Emporiumból, és nem vittem vissza. A rögzítés még csak-csak, a felvétel ment, de kételkedtem. Ott azért még nem tart a nyugati félteke perverziónak átlagszintje, hogy unott bérrabszolgák, netán elhagyatott, reménytelen kölykök napi benyomásain csöpögjenek, mi több, fizessenek értük.

Ám a divat csapongott, mint mindig, és kivételesen jó irányba lötyt. A felsőközepőtől, úgy az évi nyolcvanezer szintjétől fölfelé terjedt el a kicsavart cinema verite szimstímek kultusza. Gözöm sincs, miért, nem hinném, hogy az elnyomott szociális érzékenység tette volna. Inkább az érzéketlenség vezette a fogyasztói piramis csúcszabálóit, hogy visszeres lábak, ráncos pofák műérzeteiben fetrengjenek. Vissza a Reál Gyökerekhez, vagy hogy hívták, a mindennapiság mindenek felett. Halálcsapda helyett lyukas szatyor, nem plazmavető, csak járókeret, románc helyett műfog a pohárban.

Az öregek működtek a legjobban, persze, és idővel ki is sunnyogtam a megfelelő csatornákat, ahol teríthettem volna a pici, szögletes stímtárákat. Volna, egen, csak a cucc hiányzott. Anyuval nem teszünk ilyet, a többi trotty pedig nem állt szóba a magamfajtaival, fejhangon sipákolva tűntek el a megállóban vagy a park asztalai közt. Mindig a nyugdíjfoslyósítás másnapján mászik elő az ilyen, vajon mér', sipították, ami egyébként nem volt igaz, meg hogy szakadjak le, nyilván azokkal a köcsög sakálokkal vagyok, akik a tata-nyanya pornókhöz gyűjtik a húsbábokat. Meg tényleg nem fizethettem túl sokat, egen, még ha engedték is volna a fejükre vágnom a kábeleimet.

Úgyhogy fogtam, és attól kezdve egyszerűen lenyúltam az emléktárákat. Lapos tetőkön rohagáltam, éppen csak a nagykabátot hagytam otthon, sompolyogtam, istenem, gumiköpenyes gonosz a moziban. Lestem és cserkésztem a szottyadt prédát, míg rá nem döbbsentem, baromság az egész, simán a hátuk mögé is kerülhetek. Így ugyan valamivel reszelősebben vágtam be a tudat alatti, legmélyebb lerakódások rétegéig. Elvileg látnom kellett volna a szemüket, csak ezt otthon, a rozsdás fémszerkezet alatt is megoldhattam, szűrés, szerkesztés, meg minden, még a másolás előtt, és kész. A sitergésnek annyi, és Polaire, a seftesem szerint a felsők még komálták is azt az árnyalatnyi mesterséges, lekerékített, éles ízt, az utómunkálatok maradványát.

Nyolc hónap hanyattfekvés, mondhatni, csak aztán sok lett a jóból, és a határozatlan időre kölcsönzött Rhadio Sox felvevőnek előbújtak az árnyoldalai. Kezdett végleg szét-

menni. Polaire nyűgösködött a telefonban, túl világos, túl konkrét, nem megy ez manapság, csináljak valamit. Leplezetlenül szakadt zakókban kezdett megjelenni a találkákon, ha nagy nehezen, egyre ritkábban sikerült kiimádkoznom egyet. Az áraim zuhantak, mint ügynök a krach után, és az a szégyentelenül hamisított Aritoge márkajel Polaire öltönyén, na, ez volt a végső figyelmeztetés, komolytalan vagy, öcsi.

Megérett az idő, hogy kimozduljak a Vegyiből, és átnézzek Garázs Kubrick környékére. Russian Hill, antik telefonpóznák, gondozatlan sövények, elvadult kutyák, és az egész közepe, az izzasztó bádogsufni. A haver ott tenyészett, és napok óta egy különleges ajánlatról beszélt. Részmunkaidő a régi flottabázison, a végén annyira nem új, de katonai fokozatú szimstimkészet lehet az enyém. Kételkedtem, más viszont nem akadt.

Helyre tettem a papír teknőspatkányt, és a múlt huzata abban a percben kisuttyant a tudatomból. Eljutok a szemközti falig, az alomból érzéssel előhúzom a tegnapi gatyát, rágódom egy kicsit a fogmosás friss, mentolos utóízén, és becélzom az ajtót. Eltalálom, elsőre.

Garázs Kubrick filmeket gyártott. A közfelfogás eltért ugyan a magas ideától, amit ő általában filmként gondolt el, de ez természetes, mondta mindig. Kétéves korában látta az első Kenny Kennyt, az élőhulla rajzfilmhős szőlőízű csokipelyhet reklámozott. Akkor még nem tudhatta, de a rejtett csoda nyűgözte le, pár kép, másodpercek alatt képek tucatjai, hangok, színes villanások a katódsugárcsőből, és mindez egy összehasonlíthatatlanul ősbibb receptorban, a szem mögött, neuronok szintén villódzó hálózatán vidámságot, izgalmat, bánatot, vagy széles röhögést idéz meg. Mi a misztérium, ha ez nem, az ilyenek hatására kezd az ember hinni az emberen túli erőiben meg a húsvéti nyusziban, rendszerint erre a következtetésre futott ki az előadás. A végén thaiföldi zsebesgatyájába szokta törölni a kezét, és a sznob hatást ellensúlyozandó általában megereszti egy kólaízű harakólast.

Szereplőkre nyilván nem volt pénze, kortársaiban, a lötytedt tinikben pedig jó érzékkel ismerte fel a totális semmit, a színészeit tehát számgéppel generálta. A drótok szövevénye meg a monitorok alig fértek a sufniába, valahogy mégis folyton újabbakat, nagyobbakat akasztott a rendszerre. Nem hagyta nyugodni az elhivatottság, mindenből csak a legjobb, vagy kapják be magukat mind, ez lett a jelszó, és az utolsó fél évben reggeltől estig, estétől reggelig egy alternatív Oink, a szuperdisznó tekintetének polírozásával foglalkozott. Nem fejezte ki ugyanis a minden határon túli elszánást, amivel Oink visszatér boszút állni Frász Bírón, amiért az még tavaly kibelezte a Mikulást.

A szülői ház körül félig bepusztult sövény, fehér festék pattogzik az összegányolt deszkafalakra. A gyom kissé megrongálja a gatyám szárát, ahogy befelé törtetek. Furcsa, nehéz csend, a nap hülyén függ az égen, csak vakít, hőt nem ad, a kora tavasz átka. A garázs mellett kerti műanyag asztal a Hillbilly sorozatból, alatta az elkóborolt kutya tányérja, tele esővízzel, fenn a tálca. Rajta áldoz Kubrick muterja az anyaság pislákoló szellemének, azaz ide pakolja a rózsaszínű rizsfelfújt-emberkéket, az egyetlen földi táplálékot, amit a fiú még magához vesz. Néha, ha a mama véletlenül rossz csatornára kapcsol, némi vitamindúsított moszatkocka, egyébként annyi. Anyu néha bekopog, apu nem beszél vele. Mintha lenne miről, hahaha.

A csend egyre üresebb, és amikor odanyúlok, az ajtó nyitva, mögötte műanyagszagú sötétség, habszivacs darabkái. Sietség nyomai, egen, már a sarokról beállt a gyanú, miért nem villog semmi a sufni résein. Hová lett ez a barom, nagy ég, és főleg miért, asszem, most vészterhes lépés következik a vészterhes időkben, és megteszem, amit azelőtt soha, lenyesett kesztyűs öklöm az ajtó előtt. És kopog.

Mocorgás, nagyon lassan, árnyék fedi a lesőlyukat, és egy halvány aligfelhő tévelyeg a nap elé. Szemérmes homályba borul a kert, van is miért, a küszöbön dagadt, kopaszodó fazon, sietősen alsógatyára rángatott, kitérdelt háziköntösben, a hóna alatt valami szíjjal.

– Mit akarsz, fiam? Nem ismerek semmilyen...

Képtelen vagyok elhinni, hogy Kubrick ettől a vizenyős tekintetű, szomorú rozsomák-tól származna, aztán ledöbbenek, és úgy maradok. Nem tudom Kubrick rendes nevét.

– Öehhrrm... A gyermeke, uram. Az... idősebb?

– Egy szál fiam volt, most már egy sincs. Húzás!

Kiszúrja, hogy azt a fura bőrszíjat vizslatom a hóna alatt. Közben rájöttem, egy pisztoly tokja, de üres, a gönc domborodna, ha lenne ott bármi. Átváltok az atyai hangnemre, és a tokra bökök.

– Ha rám hallgat, uram, kicsit feljebb húzza... Így csak lelassul. Csak kedvet kapnak tőle a hiénák, ha látják, nekem elhiheti, kész életvesztély.

– Ellopta a kis köcsög! Tőlem, az...

– Matt, az égre! Kiről beszélsz!

Megtört öreglány túrja elő magát az üres tok mellől, szintén háziköntös, szintén az Acme Gazdaságos terméséből. Fakó, évtizedes cumó, de nem lehangolóbb, mint az öreglány tekintete, amint egy tányér elárvult rizsemberkét szorongat. Egy pillanatra rám néz, éppen kivehető mozdulat, mintha át akarná adni, de zavartan forgatja, és leteszi a tévé mellé. Látom az ajtórésein, fogja magát, elhátrál, asszem, a konyha felé, és a mikrosütő csapódását hallani.

– Ha bármit tehetek, asszonyom...

BA zenei előadás Daniel Door és Flow Defow val, Klang/kunst/konferenz, Akademie der Bildenden Künste, München, Németország, 2009.

– A papa széles manccsal a vállamba tenyerel, kis híján leülök, de két fürge tánclépés után megint az ajtókeret üdvözlő, még szép, a jövőm forog kockán.

Elment kocsit lopni! A kis görcs...

– Kocsit, uram?

– A tengerpartról beszélt. A Megnyugvás támaszpontról.

– A flottabázis, uram?

– Pont a magadfajta kis buziknak való hely. Elvisz a sugár, meg a ruszki csodák!

– Úgy tudom, uram, már majdnem az egészségügyi határérték alá csökkent.

– Fegyver van nála! Tartsd távol magadtól.

– Körbenézek, uram.

– Meg magadat is tartsd távol mindenkitől. Kis tetű, a hajadat ki vágta? Anyád mit szólna? Az ilyenek miatt tart itt...

– Úgy lesz, apa. Kösz.

Visszalattyogok a kertkapuig az elfagyott, sárga fűvön, a hátam közepén csak az utálkozó tekintet, stukker sajna nem. Kubrick előrelátó, és Garázs papa nem vághatja ki fegyveres erővel legmagánabb pázsitjáról ezt a taknyos huligánt, pedig alighanem egész életében erre várt.

A Russian Hill a ruszkiáról kapta a nevét, bár alig akadtak, ma meg már, mióta a vágott-szeműek tettek róluk, éppen egy sem. A maroknyi, ám izgága tagság mindenestre belevéste a környék kulturális génjeibe az Organizációja gátlásokat nem ismerő vérszomját. Vagy nem, csak úgy simán, alapból elcseszett, kegyetlen köcsögök ezek mind, hiába prolik. A játszótereken se hagytak mást, csak randa foltokat, elkent plecsniket. Ezeket nagy ívben kerültem, mert éreztem még ebből a távolból is, nem csak peches kóbor macskák fájdalmát hordozzák, hanem kétlábú kliensek végvernyákolását.

A régi erőmű tornyai alól, a dombtetőről látszott az óceán, most már tényleg csendes. Jó húsz éve, amikor legatyásodott államok feletti flottánk, az a bölcs, fehér fejű rétisas bevásárolta a komcsi tengeralattjárókat, odaát esküdöztek mindenre, ám úgy tűnik, a ruszki nukleáris tekertyűket nem érdekelték a pogány karvalytökéseknek tett fogadalmak. Eldurantak, és a tenger jó ötszáz métert visszahúzódott, mint aki nem vállalja a felelősséget.

Az óriási oszlopokról a parton nemigen akadt sejtelve senkinek. Arkológiának készültek, netán gigászi gát vázának, mindegy, most már maradtak, és a fejesek nagy hirtelen a Megnyugvás emlékművének nevezték ki őket. Az avatás viharos ég alatt ment, meghitt szertartás a tévék szürke kavargásában, esélytelen korosztályunk első közös emléke. A polgármester középfejeseit küldte, azok meg pár peches osztályvezetőt, beszédek felolvasása nyolcas sugárvédelmiben.

A tenger, mielőtt végleg beposhadt volna, még egy lökettel kiadta a behahányt bomlottságot. Elmebeteg bálnák úsztak a támaszpontra, hogy a tengeralattjárók kihatott fémbelével mellett döglődjenek, és teregessék a magukét. A gitáros, talpig tarisznyás környezeti barmok ettől végleg bekattantak, a sereg bázisait fosztogatták sugárvédő szerkókért, hogy aszongya, illően búcsúztassák az értelmetlen brutalitás martalékául esett bálnatestvéreinket. Az oszlopok tövéig kúszott, aki bírt, és letépték a sisakjukat, dalokat gajdoltak, a legbeálltabb állat meg egyenesen a szennyezés démonának képmását kezdte faragni a fekete betonba, míg le nem szedték a rendfenntartók.

Azóta sokat takarítottak, hihetetlen, de állami szervezésben. A sugárzás szintje esett, mégsem csapkodtam magam az örömtől, amint a hegyes oszlopokat lestem a naplemente borotvafényében. Utoljára tényleg taknyos korunkban lógtunk arra Kubrickkal és a ba-

gázzsal, szó szerint, a háromcsápú jellel teleaggatott drótkerítésen. Járt a szánk, de nyilván begazolt mindenki, csak a meséket nyögtük a bálnák csontvázáról és a komcsiszagú, enyhén vörös ruszki hullazabálókról.

Hát, az irány megvan, túl sokat nem léphetek. Az egysínt megszüntették, marad a busz, hogy legalább a Megnyugvás környékére vigyen. A megállóban nyugós kiscsákó, sárga esővédő dzsekije műanyag, recseg a széltől, akár egy papírzacsi. Nagyí vigyáz rá, a bődében még a kötelező tömegközlekedési légfrissítő, egy hontalan. Előreengedem mindet.

Nem látok, nem látok ki az ablakon, kiabál a kölök, ugyan, örül az ülőhelynek, próbálkozik nagyí a népneveléssel. A lakáshelyzetében kihívás előtt álló felebarát szaga megmarad hátul, el sem hiszem, csak a kölyök visít még mindig.

– Nem látok! Nem látok ki!

Lényegesen nagyobb gondjaid is lesznek az életben, öcsi, sziszegem arccal az összefirkált ablaknak. Tanár bácsi köcsög, netán alternatív érdeklődésű, és te leszel az. Sárga, nigger, harcos buzi, neohippi, meg tudja a halál, milyen nevelésű klikkek a sulí folyosóján, úgy döntenek, személyedben lapítják ki a társadalmi hullámhegyvölgyeket. Napi nyolc óra a céges rohadásban, léted harmada a másé, ha nem akarsz idő előtt éhen. Apu meghal, anyu meghal, úgy általában mindenki meghal, csak az nem, akinek kéne. Fogfájás éjjel egykor, bedöglök a tévé. A nagy egyetlen lelép, vagy ami még viccesebb, a legcsekélyebb egyetlened se lesz seholy, hogy lelépjen. És mindez még semmi, öcsi, csak a felvezetés, semmi több, mert a főszörny a kaszával még mindig ott vár a pálya végén, és egy lépést sem kell tennie, mert te közeledsz hozzá minden lélegzetvétellel. És eljön majd az idő, amikor még ez is örökre eltűnt ábrándnak tetszik, fél töködet adnád, hogy még egyszer láthass valamit a létfenntartók zöld pittyegésén meg a szürke égen kívül az ablakon túl.

Ha nem látom, nem hiszem el, hogy egy hatévesforma gyerek erre képes. Egy mozdulattal kitepte magát nagyí üléséből, és már mellettem is termett, állati üvöltéssel tépi a gatyámat, foggal mászna fel, mint egy rajzfilmfarkas, csakhogy ő itt van, nem a tévében. Mi a frász, egy kicsit tényleg kezdek megijedni. Lázasan tűnődöm, vajon megtörné-e a prolipunnyadás felületi feszültségét, ha gyengéd fejrúgással választanám le magamról, fél kézzel kapálózok, és mire elszánnám magam, nagyí és még két felelősségteljes fogyasztója a hazának letépi rólam. Habzó pofával távolodik nagyí hóna alatt, és egy töredék pillanatra elkapom a tekintetét, kék szemek, cikcakkminták az örült ragyogásban. Megnyomom a gombot, leájulok.

Itt is vagyunk. Kicsit félttem, hogy jutok át a betonvermeken a bázis körül, a szögesdrótról nem is szólva, de a környék csövesei, úgy tűnik, önszerveződtek polgárilag, és réges-rég leszedték a kerítést, a csapdákat meg telehánták szeméttel. És ha ez a filmbuzi simán beszambázott, a sugárzás szintje sem lehet veszélyes. Hülye, de nem örült. Itt az idő, nagyí levegő, benntart, benntart, és átlépek a határon. Nagy ég, kábé annyit érhet, mint hogy bújj a pad alá, Johnny, ha atomcsapnak a vörösök, tantónéni vigyáz rád, ősrégi híradó.

A négy bazi oszlop az óceán egykor volt partján nem ide való, irreális az egész, tűnjetek el. Visszanézek, igen, a lábnyomaim húznak szépen visszafelé a homokon, ahogy kell, előttem viszont a sáv, ami nem csökken. Az oszlopok, úgy nézem, kivonják magukat piti téridőnk görbületéből. Aztán csak odaérek, az órára lesek, nyolc perc, jó, ilyen nyolc percet még nem láttam. Az oszlopok tövében pedig egy furgon, drótok sarjadnak belőle, az egyik monitort kitétek a földre, a többit most lövik be, és azon az egyen valaki beizzított egy Totalplayert.

Garázs Kubrick furcsa így garázs nélkül, de jól alkalmazkodik. Az örült környezetvédő nyomi démonát ott az oszlop tövében máris átfestette egy doboz fehér festékkel amolyan

Jasper, a háziszellem fazonúra, és széthajtott egy kempingasztalt. A furgon oldalán mint-ha sietett volna, a kalapos, szivarozó koponyák még simán látszanak a kapkodva odavágott festék alatt. Legba Papa nigger galerije karcol ilyeneket a felüljárókra. Az anyósülésen különös folt, az ajtón horpadás.

Kubrick az asztalnál lebzsel, szomorúan rázogató egy Gravefruit dobozt a pohara felett. Nem jön belőle semmi, és a dobozon, a lejárt szavatosság plecsnija alatt egy karibi csontvázcsalád napozik a holdvilágnál. Elmesélem az álmat a pisztollyal.

– Haggyámá’ – mondja rá, és egy zippzár alól kihúzó egy vásári Buddhát. – Hallja-e Buddha, ha kidől egy fa?

Két ujjal befogja a Buddha fülét, és hopp, oktató modorban feldönti a dobozt az asztalon. Tompa nyekkenés, a szél erősödik.

– Attól függ...

– Nem hallja. A Buddha süket.

Könyökből el is csúri, a röppálya ívéből a szemetesre következtetek, de félremegy, és a Megvilágosodott lepattan az egyik díszlámpáról.

– És nem vagy vízzel körülvett föld sem, világos? Nem tojnak a partjaidon sirályok... És nem tojnak senki más szikláira se... Mi következik ebből?

– Mi?

– Senki sem sziget.

– Á! Örökké nem eshet.

– És nekem minden nap Halloween.

– Ma már nem tanítalak többre.

Kubrick rötyög, közben egy billentyűzetet nyomkodott az asztal alatt, és a végszóra megrezdül egy másik monitor. A képen piros pilótaruhás csávó, azzal a borzalmas múlt századi bubifrizurával összecsuclik egy mocsárban, a kövek lepotyognak körülötte, és egy ráncos pófájú manó sóhajtozik.

Észreveszek még egy horpadást a kocsin, meg még egyet, a közepén egy még kisebb, brutális ütés nyomával. Nem tetszik.

– Jó, hogy megvagy. Honnan a verda?

– Találtam. Ajándék. Még én fizettem érte, na! Egy kicsit.

– Jó, nem akarom...

– Ne is akard. Na, ami téged illet...

– Amúgy meg, izé, szóval önállósodtunk, ugye...

– Nagyon ideje volt már, bammeg. Nagyon. De lépjünk tovább, no cigi!

– Mindennel együtt azt kell mondanom, nem volt szép, amit anyucival tettél.

– Szerintem meg az nem volt szép, amit ő tett velem. Huszonkét év. Legyen elég. Ami a lényeg, az az, hogy neked kell bemenned...

– Nekem?

– Ja. Hiszen megmondtam világosan, nem? Meg jó előre is. A roncsok környékén még van egy kis stich, az igaz... De te akarod a fellevőt, ha jól sejtem.

– Meg te is. Csak én sajna egy kicsivel jobban.

– Ahogy mondod. A második tengeralattjáró orrából kell kinyesned.

– És a sugár, he? Tüdőzzem le?

– Nyugi, megjött a nyuszi. És hozott neked valamit.

Fémdobozra mutat a furgon végében. Lekapartak róla a gyártási számot, a bázis azonosítóját, helyenként a katonai okkert is, mindent, csak a szép, háromágú biohazard-jelket, meg az Atomkakukk-matricát hagyták meg. És egy óriási, fluoreszkáló nullát.

El tudom képzelni, igen, most már simán, milyen lehet kis dögevőként egy döglött bálna burkolata alatt fetrengeni, és zabálni a fertőzött haját. Azt csinálom, csak a Tridentekről koppintott ruszki tengeralattjáró kérge alatt, mechanikus változatban. Izzadok a védőszerkóban, szóra sem érdemes, nyálkás gumi ölelget mindenfelől, és a légtartalék kilenc perce kifújt, mégsem érzek semmit. Vagy életbe lépett egy külön tartály, vagy kilukadtam, és a sugárfertőzött belső tér levegőjét szippantgatom.

A parton kezdődött az egész a vetkőzőszámmal. Kubrick kinyitotta a csomagot, öltözzek át. Mit képzelsz, csak nem itt, egy szál semmire, hiszen a szél is fúj. Ugyan, lazított, ezen a földön egykor teljesen meztelen bálnák rohadtak darabokra, és még azok is csak akkor, midőn a baktériumok már hozzájuk férhettek a kitartó sugárzástól. Szóval tehetségem, az lehet, de lássam be, egy szál csenevész emberi csirke pucérsága ezek után itt nem a perverzió teteje.

És a második tengeralattjáró. Egyáltalán mi az, hogy második, mégis honnan a második, itt négy van, csak mire eszembe jutott, már a gyanúsán langyos vízben caplattam, és Kubrick eltűnt. A többire meg nem emlékszem, most idebent vagyok valamelyikben, nem tudom, melyikben, mert lepadlóztam egy rövid, ám rohadék lépcsőn, és az alján pofán vágott egy idióta és teljesen szükségtelen korlát.

A térkép sehol, pedig Kubrick vízhatlan irattartóba hegesztette, nehogy összemaszatoljam. A lámpa szintén elszállt, csak a nulla fluoreszkál gyengéden a sötétben, itt a szerkóm elején. Valamerre mennem kell, a járat az egyik irányban pont olyan, mint a másikban, merre van az előre, és merre van a hajóorr. Eldöntöm, hogy merre, és mantraként motyogni kezdem, ami eszembe jut, csak hogy másra ne gondoljak. Régen, a sufni egyik monitorán az üldözött hős csinálta ezt, összeesküvős mozi, nem is volt holdraszállás, csak úgy csináltak, az űrhajós viszont lelépett. A végén gonosz, fekete helikopterek molesztálták a sivatagban, és a csávó sokat szenvedett, nemes amerikai arca a forró szikláknak feszült, úgy bujkált.

– A fiú ott a nullásban nem bízik magában...

A járat sima műanyaggal és egy kapcsolótáblával ér véget, de eszembe jutott a vázlat. Lapít itt egy szerelőjárat, ha igaz.

– A fiú a nullásban nem akarja baromságokkal tölteni az életét...

Elegem lett, belecsaptam, a tábla leszakadt, mögötte ijesztően szűk alagút. Begyűröm magam, igen, ilyen is volt, csak azt egy android csinálta, aki azt mondta, szintetikus vagyok, nem hülye. Csak neki nincsenek érzései, én meg rögtön berondítok. Kúszok, szenvedek, bár csak ne ilyen dagadt féreg volnék, hanem valamivel vékonyabb, és a túloldalon még egy kapcsolótábla. Ezúttal hátulról, nem érdekel, átverem, és kiesek a repedezett gumipadlóra.

– Úgyhogy inkább nem tölti semmivel.

Valami raktár, cirill betűs, hülye feliratok hieroglifái egy örökre halott korból. Gőzöm sincs, miért kell az ilyesmit az orrba tervezni, vagy miért ne, de még emlékszem, Kubrick mit karikázott be vastagon, pirossal. Meglepő könnyedséggel kijön, a kábeleket benyomom egy Acme Gazdaságos szatyorba, a cuccot egy másikba, és magam után rángatom az egészet a szerelőjáratba. Ajtó nincs, mert egybeolvadt a fallal.

Utoljára kúszok végig ezen a féregnyúlványon. Visszafelé azon gyűröm magam, mi a francot szerelhetek itt, és főleg hogyan, így jár, aki összehasonlító nyelvészetet tanul bármi használható munka helyett. És abból se diplomáz.

Kijutok a tetőre, kicsivel a fulladásos halál előtt leszakítom az arcvédőmet, most már mindegy, és eltűnök, hogyan vihethném a partig a cuccot. Sehogy, döntöm el, levágom a szatyrokat a térdig érő vízbe a hajótest hullája mellé, és utánuk vetődök. Hosszú nyo-

mot hagyok a döglött iszapban, a zsákok csúsznak, zörögnek, tömeghalált halt rákok páncélját túrják félre, ahogy vonszolom őket. Boldog céges proli, vigyorgok magamban, megvan a cumó, és árengedményes.

A nap közben lejjebb ment kókadttavaszi útján, és a tenger felől köd támadt. A négy, fekete betonóriás körül terjeng, és a furgon száználmasan kicsinek tűnik. Egy szál monitor fénye, ami visszavezet.

A kocsí mögött féknyom, mintha indult volna, a közelében elnyúlt folt a homokon. Emberméretű. Odébb még egy, az obeliszk tövébe vágva meg egy harmadik, mi ez. Rohanok, a szatyrokat elhagyom, csúszkálók a homokon, és az első hulla, mert rögtön látom, hogy az, nigger. Pofával előre hever, gerinctájon égett luk a fekete zakó hátán. Csirkecsontok, tűk és bábok, a fején valahogy ottmaradt a fekete cylinder. Legba Papa neovudu híveinek törzsi farokságai.

Kubrick azt mondta, a mesterséges lelkek, azaz intelligenciák mindig bekattantak, összecsuclottak, elvesztek önnön gondolataik elágazásaiban. A harc pedig végső soron annyira nem bonyolult, vagyis egész másképp bonyolult. Ezért próbálkoztak a szimstimmel akkoriban, jó húsz éve. Egyszerűen felvették a személyzet impulzusait a pár szükséges rutinművelethez, és azt játszották le a hajó idegpályáiban. A harc nem bonyolult.

A rendezőt a monitor mellett találok. A képen a mocsárba hulló kövek, odamerevítve, a billentyűzetet recés áldozati kés vitte ketté. Kubrick oldalán horpadás, fél kézzel szorítja. A szemében kétely, mintha azt mondaná, nem tudom, mi lesz, öreg, még minden lehet, nem ígérek semmit.

Elejtette a családi stukkert. Tétovázok, aztán mégis felveszem, Alpha Male a Bai Lung gyárból, Redneck változat, az öntudatos amerikai családfő választása. Legba a keresztutak loája, és a lábnymok valóban a pisztoly homokba merült körvonalai körül tapossák egymást.

BA: *SPEV/*, audiovizuális performansz, Školka 28 Galéria, Prága, 2009.

H. NAGY PÉTER

Korongok, entek, hobbitok, legendák

Immár köztudott, hogy a filmek DVD-n történő kiadása olyan megoldásokra, változtatásokra stb. ad alkalmat, melyek következtében az adott produkcióknak tökéletesen új verziói jöhetnek létre. Sőt akár úgy is fogalmazhatnánk, hogy olykor bizony nem is ugyanazt a filmet látjuk, amit a moziban, még ha a címtől kezdve a szereplőkön át a stábig sok minden azonos is marad. Tágabb értelemben tehát a filmek identitásáról van szó, és arról, hogy a DVD miért tekinthető sajátos médiumnak.

Vessünk egy hevenyészett pillantást *A Gyűrűk Ura* 12 korongos kiadására. (A trilógia részeinek 4 korongos bővített extra változatai az elmúlt években – a mozi-verziókkal párhuzamosan – már megjelentek, 2008 karácsonya előtt azonban egy külön dobozban kerültek a boltokba, limitált példányszámban, *A teljes filmtrilógia* alcímmel.) Peter Jackson csapata anno azzal a nem titkolt szándékkal fogott hozzá az extra változatok rögzítéséhez, hogy az újabb utómunkálatok során tökéletesen új adaptációt készítenek. Azaz nem pusztán beillesztették a kimaradt jeleneteket, hanem a teljes felvett anyagot vágták újra. Ehhez több száz új vizuális és hangeffektusra, új trükkfelvételekre és dialógusokra volt szükség, és persze Howard Shore újrakomponált filmzenéjére. A trilógia így módon összességében nem csak 120 perccel lett hosszabb, de ami fontosabb: átalakult.

Sokan azt gondolják, hogy ennek az átváltozásnak nincs túl nagy jelentősége: a bővített változatokból rövidítéssel kinyerhető a mozi-verzió. Ám tévednek. A dolog lényege éppen az, hogy a kétféle konstrukció sokkal bonyolultabb viszonyban van egymással. A bővítés során a film nem csak megújul, hanem mássá válik. A médiaelméleti szakirodalom egy része ezt a jelenséget egyszerűen a *cover* szóval adja vissza, ami hozzávetőleg itt azt jelentené, hogy a „bővített” változat a mozi-verzió egyfajta *feldolgozásának* tekinthető (kb. ahogyan az utóbbi is feldolgozása a Tolkien-regénynek, illetve „átírása” egy másik közegnek). S mindez valóban egyetlen effektusnak köszönhető: a készítők immáron DVD-felületben gondolkodnak, vagyis kihasználják a médium kínálta kereteket. (És még nem szóltunk a 6 korongnyi, szédületes mennyiségű extráról...) E szempont rendkívül fontos ahhoz, hogy megértsük a DVD lényegét (és tovább beszéljünk róla). Minden részletes összehasonlítás vagy spekuláció csak ennek tudatosítása után veheti kezdetét. Ebből is következik, hogy *bizonyo-*

san érdemes újraneézni *A Gyűrűk Ura-trilógiát*; de nem feltétlenül a moziban, hanem DVD-n. S ha mindezt tudatosítottuk, máris korrigálható, hogy az *újranezés* helyett miért volna itt szerencsésebb más-hogy fogalmaznunk...

Persze, magam szívesen töprengek azon, hogy mondjuk az entek (a fapásztorok) ötlete mennyit köszönhet az Edinburgh közelében élő „ormistoni lépkedő tiszafák” jelenségének, vagy hogy hobbitszerű emberi fajok léteztek-e valamikor. Extraként jöhetnek tehát az entek és a hobbitok – sajátos fénytörésben...

Tolkien szövevényes (de nem átláthatatlan) mitológiájában számos különleges lény szerepel. A *szilmarilok* című opusból megtudhatjuk, hogy Középfölde élővilága úgynevezett kelvákából és olvákából áll. Az előbbieket a mozgó lények, az utóbbiak a nem mozgók. A legmagasabb szintű olvák természetesen a fák; az entek (akik maguk is fáknek látszanak) pedig olyan lények, melyekbe lelkek (vagy szellemek) költöztek, hogy az olvák őrzői és védelmezői legyenek. Az átlagos ent tehát külsőre olyan, mintha egy fa és egy ember kereszteződéséből létrejött hibrid volna. A *Gyűrűk Ura* középső részében (A két torony) az entek Szilszakáll vezetésével bekapcsolódnak a Gyűrűháborúba, megostromolják Vasudvardot, s ezzel megtörik Szarumán hatalmát. Ennek a lényeges epizódnak a kidolgozására a film is nagy hangsúlyt fektet, a történet egyik fordulópontja, amikor végre „az entek háborúba mennek”. (A fapásztorok vizuális megformálásáról mellesleg egy újabb szöveget lehetne írni, hiszen Szilszakáll és társainak „életre keltése” remek munka; méghozzá olyan, amely nem nélkülözi a humort sem. Egyik idevonatkozó kedvenc jelenetem a filmből, amikor az egyik ent a lezúduló vízbe hajolva „eloltja” égő lombkoronáját [lángoló fejét] – apró történés a zsúfolt képmező alsó harmadában a sok száz közül. Másrészt az entek viselkedésének olyan tényezőire is figyeltek a film készítői, melyek alapján a néző bepilanthat életmódjukba és történetükbe: pl. néhányuk „megfásult” az idők során, azokra a fákra hasonlítanak, melyeket őriznek; illetve megható az a jelenet, melyben Szilszakáll arról panaszkodik a hobbitoknak, hogy valamikor régen eltűntek az ent-asszonyok...)

Szóval, itt van ez a szimpatikus társaság, melyről az ember azt gondolná, hogy Tolkien fejéből pattant elő. A helyzet azonban ennél izgalmasabb, hiszen az ötletet – Shakespeare mellett persze – a természetből is meríthette a mester, s itt jönnek a képbe az „ormistoni lépkedő tiszafák”. Mit lehet róluk tudni? Természetesen azt, hogy bizonyos értelemben mozognak. Steve Jones parádés, evolúcióböológiai könyvében (*Darwin szelleme. A fajok eredete – mai változatban*) érinti ezt a jelenséget. Érdemes beleolvasni: „Az erdők mindig vándorlásra kényszerülnek. Egy Edinburgh közelében lévő templomkertben nőnek az úgynevezett »ormistoni lépkedő tiszafák«. A legenda szerint válság idején természetfölötti segítséggel változtatták a helyüket. És tényleg változtatták a helyüket. A tiszafa régi ágai új hajtásokat hoznak, amikor érintkeznek a földdel. Ha a régi törzs elhal, he-

lyére lép valamelyik ága. Idővel új növény nő belőle, néhány méterre a régítől. Nincs ebben semmi csoda.” Valóban nincs, hiszen tényleg sok példát lehetne hozni arra, hogy az erdők „nem állnak meg”. De most képzeljünk el egy városlakót, aki időnként ellátogat az említett templomkertbe. Mit tapasztalna? Nyilvánvalóan azt, hogy a tiszafák odébb mentek...

Ezt a párhuzamot persze nem azért idéztem fel, hogy csökkentsem Tolkien érdemeit, vagy hogy pusztán a legendaképződésre irányítsam a figyelmet (erről később). Mindössze arról van szó, hogy olykor az írói fantáziát remekül lehet modellálni a természet fényében. Az entek esetében nem zárható ki, hogy Tolkien – képzeletben – pusztán felgyorsított egy létező folyamatot (bár az erdők „vándorlása” más szemszögből nézve egyáltalán nem lassú, pl. Észak-Amerikában a lucfenyő és az erdei fenyő a gleccserek visszahúzódása után háromévenként másfél kilométert tett meg), és azt továbbgondolta, kiszínezte, beillesztette Középfölde mitológiájába. De ha *A Gyűrűk Ura* szerzője nem így járt el, az olvasónak akkor sem kell csalódnia, hiszen gazdagodott egy újabb történettel... No, ezzel meg is volnánk, nézzük, mi az ábra a hobbitokkal.

Középfölde népei közül a hobbitok a legbámulatosabb népség, őket (és tetteiket) nem kell részletesen bemutatni a fantasy-kedvelőknek vagy *A Gyűrűk Ura*-mozi rajongóinak sem. Számunkra most egyetlen tulajdonságuk lesz fontos, a méretük. A Tolkien-mitológiában a hobbitok az emberek rokonai, úgynevezett félszerzetek. *A Gyűrű Szövetsége* prologusában a következőket tudhatjuk meg a méretükről: „A hobbitok népe [...] kis növésű: még a törpöknél is kisebbek – azazhogy nem olyan testesek és vaskosak, bár sokszor alig alacsonyabbak. Magasságuk változó: a mi mértékegységünk szerint

BA: SPEV, audiovizuális performansz, Školska 28 Galéria, Prága, 2009.

általában hatvan és százhusz centiméter között van. Mostanában már ritkán érik el a kilencven centimétert; de állítólag csökkent a termük, és régente magasabbak voltak.” Kérdésünk éppen erre vonatkozott, de ismét a természetre utalva: létezettek-e valamikor hobbit-szerű, azaz kistermetű emberi fajok.

A válaszhoz elég visszamennünk az utóbbi évek egyik legszenzációsabb régészeti leletéhez. A tudósok ámulattal fogadták, amikor Flores szigetén (Jávától kb. 300 mérföldre keletre) felszínre került egy 1 méter magas „emberi” csontváz. Először abnormális egyedre gyanakodtak, de újabb maradványokra is bukkantak a Liang Bua barlangban, s világossá vált, hogy ez az előfeltevés kizárható. Chris Stringer és Peter Andrews *Az emberi evolúció világa* című könyvében a következőképpen összegzik a szituációt: „a koponya részletei, az arc formája, a kis fogak, az eszközkészítésre és talán a vadászatra utaló bizonyítékok mind azt sugallják, hogy az élőlény alapvetően ember volt. [...] Feltételezik, hogy a *Homo erectus* leszármazottja lehet, aki korán érkezett a Flores-szigetre, talán éppen csónakon, és a teljesen elszigetelt feltételek mellett nagyon kisméretűvé fejlődött – ezt a jelenséget egyéb emlősök kapcsán is ismerjük, és szigeti törpeségnek nevezzük.” Ezek után semmi váratlan nincs abban, hogy a *Homo floresiensis*re idejekorán ráragadt a „hobbit” elnevezés, s többen így emlegetik ezt a különleges biológiai „láncszemet”.

A Flores-szigeti leletet persze számos rejtély övezi még, de ebben az esetben is meglódulhat az ember fantáziája. Mi történhetett ezzel a fajjal? Vagy el sem tűnt teljesen? A délkelet-ázsiai őserdőkben élő bennszülöttek körében ugyanis terjeng egy legenda, mely szerint az ott lakók térségbeli szomszédai aprónépek, kistermetű emberek, akik üregekben, barlangokban rejtőzködnek, ezért a hétköznapi szem számára csak nagyon ritkán láthatók. Az említett szerzőpáros többek között ezért zárja így a „hobbitról” szóló fejezetet: „Bármi is legyen az igazság, önmagában a faj létezése azt mutatja, hogy valójában még manapság is igen keveset tudunk az Ázsiában lezajlott emberi evolúcióról.” Hát igen, sok még a felfedeznivaló... Viszont van abban valami szép, hogy Tolkien professzor hobbitjai egyszer csak váratlanul megjelennek a színen, s a fantáziát kiegészíti a tudomány. (Itt a képlet persze fordított, mint az entek esetében, hiszen a *Homo floresiensis* létezéséről Tolkien nem tudhatott. Az említett legendáról viszont – ismerve *A Gyűrűk Ura* hihetetlen mennyiségű forrásanyagát – akár tudhatott is volna... Mert a legendákra olykor tényleg érdemes odafigyelni. Gondoljunk például arra – híres eset –, hogy a dél-afrikai zulusok körében évszázadok óta keringő legenda a fehér oroszlánokról végül igaznak bizonyult, amikor 1928-ban bebizonyították ezeknek a „fantasztikus” állatoknak a létezését.) No, ezzel is megvolnánk.

Csak ezek után nehogy azt kérje tőlem valaki, hogy járjak utána, vajon hol lehetnek az ent-asszonyok, vagy hogy derítsem ki, igaz-e a délkelet-ázsiai „hobbit”-legenda... Bár ki tudja? A terepmunkának is eljöhethet egyszer az ideje...

N. JUHÁSZ TAMÁS

„A jövő nem végleges”

Időutazás a Terminator-univerzumban

„A jövő nem végleges, nincs végzet, csak ha magad is bevégzed” – hallhatjuk a *Terminator*-filmekben. Tavaly volt 25 éves az első, James Cameron által rendezett film, és mivel nagy rajongója vagyok e „világnak”, éppen ezért szeretném egy kicsit bevezetni az olvasót ebbe az összetett sorozatba, rámutatva az időutazás fontos szerepére és mivoltára.

Maguk a *Terminator*-filmek már a kezdet kezdetén az időutazásnak köszönhetően egy paradoxonra építenek rá. Az első részben nagy szerepet kap az a történetvonal, hogy a gépek elpusztítsák Sarah Connort, aki majd „a jövő reménységét” fogja a későbbiekben, a jövőben megszülni (a filmben ezt találoán retroaktív abortusznak nevezik). A folytatásában már kettős a feladat: a kiborgok – és teremtőjük egy Skynet elnevezésű Mesterséges Intelligencia (későbbiekben MI) – próbálják megölni, ezúttal már magát John Connort, ugyanakkor az emberi vonalon Johnék kísérletet tesznek a még nem létező, illetve a kezdeti kutatás fázisában lévő Skynet megsemmisítésére. Tehát nyugodtan kijelenthetjük, hogy a cél a jövő megváltoztatása mindkét oldalról. Cameron nagyszerűen dolgozik ezzel a kettőséggel, még ha a filmben szereplő T-1000-es (egy folyékony fém, azaz mimetikus polialoid) el is vonja a néző figyelmét az igazi mögöttes tartalomról.

Az első résznek, megítélésem szerint ez a történet rendelkezik a legkomplexebb sztori-vezetéssel az összes közül, már a nyitóképeiben láthatjuk egy sötét korszak vízióját, amely egy, a gépek és emberek között zajló háború posztapokaliptikus látomásképe. Ezt követően „átugrunk” a jelenbe, ahol tanúi lehetünk az egyik kiborg, egy T-800-as (Arnold Schwarzenegger) megérkezésének. Nem sokkal később pedig a jövő egyik harcosa, Kyle Reese (Michael Biehn) jön át, hogy megvédje Sarah Connort (Linda Hamilton), és tudtán kívül John apja legyen. Itt mindjárt két paradoxonnal is találkozunk. Az első a megérkezések sorrendjének köszönhető, mivel a Terminator korábban jön át, éppen ezért feltételezhetjük, hogy a gép képes ennek köszönhetően megváltoztatni a jövőt, így tehát sikeresen elvégzi a feladatát, ezzel kiiktatva az idősíkból John is. Ebből az okfejtésből kiindulva Kyle immár egy alternatív idősíkból érkezik át hozzánk – amit meg is jegyez a filmben, hogy egy lehetséges jövőből érkezett vissza, egy olyan síkból, ahol John még mindig „létezik”, vezeti az em-

1 <http://cherubion.hu/forum/viewforum.php?id=6>

2 Dark Horse Comics, *The Terminator: End Game*, 1999.

beriséget, és visszaküldi őt. Logikus konzekvencia lehet, hogy a gép visszaérkezése már magában hordozza – pusztán a jelenlétének köszönhetően – egy alternatív idővonal létrejöttét. Mindezek ellenére az események egyetlen idősíkból összpontosulnak és maradnak meg, mégpedig abban, amelyet a filmben is láthatunk.

A második paradoxon (nyugodtan nevezhetjük apa-paradoxonnak) Kyle jelenlétének köszönhető. Ő az, aki Johnt nemzi ebben a filmbéli realitásban. Az eredeti apa (egyreszt feltételezések szerint Stan Morsky, aki a filmben lefűjja a randit) ennek következtében „kikerül” ebből a létsíkból. Kyle szerepe éppen azért érdekes, mivel a jövőből érkezett vissza, ebből kifolyólag fiatalabb, mint a fia. Az utazás azonban lehetővé teszi ezt a „Mi volt előbb? A tyúk vagy a tojás?” problematikájának a kérdését. Jelen esetben az időhurok önnön farkába harap, így a kérdésre két választ is kaphatunk: egyik szerint mindkettő létezik egy időben, és ugyanakkor egyik sem. Bár Reese szerepe fontossá válik ebben a részben, az igazi probléma a *Terminator Megváltásban* csúcspontja, ahol pedig John éppen az apját próbálja megvédeni a gépektől, mert ahogy Connor is megjegyzi, ha a gépek megölik Reese-t, akkor ő maga sem születhetne meg. Elvileg.

A Cherubion kiadó fórumán érdekes beszélgetés alakult ki, miszerint lehetséges az a feltételezés, hogy Connor az eredeti idővonal szerint nem is létezett, és csupán az Ellenállás hírszerzésének kitalációja volt, hogy az emberek a harcok során követhessenek egy elvet, egy eszményt – és ezek által könnyebb, ha egy „embert” követnek –, ebből a következtetésből kiindulva Kyle Reese azért tért vissz a múltba, hogy ezt az eszményt a gyermeke jóvoltából megtestesítse.¹

Ugyanakkor a T1-es filmhez készült egy képregény-sorozat, amely abból a szempontból nevezhető érdekesnek, hogy abban az alternatív világban Sarah Connornak nem fia – bár titokban a későbbiek folyamán várta, hogy a Kyle által megjósolt „eszményi vezető”, John anyja lehessen –, hanem lánya született (Jane Connor), aki aztán később az Ellenállás vezetőjévé vált, és taktikai érzékének köszönhetően hamarabb befejezték a háborút, mintsem a Skynet visszaküldhetett volna egy gépet a múltba.²

Visszatérve az első részhez: a Terminator tehát azért utazik vissza, hogy megváltoztathassa a múltat, ám az emberi találékonyságnak köszönhetően kiiktatják a gépet. Bár a kiborg megsemmisül, azonban megmarad az ostyaáramkörös processzora, chipje, aminek következtében a későbbiekben majd megkezdik az MI fejlesztését, ezáltal pedig megteremtik magát a Skynetet. Így az idő kigyója ismét önnön farkába harap.

Sz. Molnár Szilvia feltételezése szerint viszont ha a gép már helyre tette a jövőt, akkor a Terminator már nem jön sehonnan, hiszen nincs miért jönnie. Szerintem viszont a *Terminator*-történetek rugalmasabban kezelik ezt a kérdéskört, így tehát megállapítható, hogy a kiborg végül is nem csak azért érkezett vissza, hogy ténylegesen megváltoztassa a jövőt, hanem azért, hogy elősegítse – akár a meg-

semmisülése árán is – a gépek jövőjét. Ugyanitt megállapíthatnánk azt is, hogy ebben az esetben a jövő eléggé végleges, bizonyos szempontból – ugyanitt érdemes megvizsgálni a nagypapa-paradoxont.³ A későbbiek folyamán majd láthatjuk, hogy mennyire nem is végleges az a bizonyos „jövő”.

A gépek jövőjének problematikája leginkább a második részben (*T2: Az Ítélet Napja*) csúcsondik ki. Mivel az első részben a gépek kudarcot vallottak – bár ez relatív nézőpont – újra egy kiborgot, ezúttal már egy sokkalta fejlettebb gyilkost küldenek vissza, hogy ismételten változtassanak az idő alakulásán, ugyanekkor az emberek sem tétlenkednek, és ezúttal már egy gépet küldenek vissza – ismerve a múltban történeteket. Ebből a szempontból külön érdekesség, hogy Connorék az átprogramozott T-800-as segítségével megsemmisítik a Skynet-kutatást, és a T-1000-est is, így aztán a gépeknek már sikerül – igaz, hogy az emberiség javára – megváltoztatni a jövőt. Ez a változás a *T2 Director's Cut* változatában látható, illetve a filmből készült regényben (*Randall Frakes*) olvasható.⁴ Mivel ez a „hivatalos” James Cameron-verzió (a háború nem tör ki, Johnból kormányzó lesz stb.), így ezt tekinthetjük kanonikusnak. Az eredeti verzióból ez azonban kimaradt, köszönhetően egy produceri húzásnak. Így aztán a *T2* után több alternatív idővonallal találhatjuk szembe magunkat (pl. Stirling-trilógia, *T3: A gépek lázadása, Terminator: Sarah Connor krónikái*, ugyanakkor megemlíthetném még a képregényeket és a játékokat is). Külön szeretnék még említést tenni arról, hogy Magyarországon létezik egy, a *T2* univerzum alapján futó könyvsorozat (*H2029*). Különlegessége, hogy bár a második részre építenek, viszont az alkotói sokaság több alternatívát hoz létre, mintsem egy tényleges könyvsorozatot, holott egyes alkotások több ponton is csatlakozhatnak egymáshoz. Mindenesetre egy lenyűgöző okfejtést olvashatunk a *Halálzóna* c. gyűjteményes kötetben: „A tudomány világában az idő folyamatosan hátra vagy előre, vagy előre és hátra fut, az anyag részecskéi pedig képesek előre és hátra haladni az időben, anélkül, hogy változáson mennének át. A szubatomi részecskéknak egyidejűleg ott kell lenniük minden helyen, ahol csak lehetnek, ez arra a gondolatra vezet, hogy minden megtörtént, ami megtörténhetett, és ami nem történt meg, az nem történhetett meg. Ami meg tud változni, az megváltozik, és ami nem változik, az nem képes rá.”⁵ Ez az érvelés feltételezi, hogy az idő alakulása valamilyen szinten rugalmas, más szempontból viszont nagyon is megkötöttek bizonyos helyzetek.

Ugyanebben a sorozatban készült egy többrészes „minisorozat” – *A Pusztítás Démona* címmel jelent meg gyűjteményes kötetben⁶ –, amelyben a Skynet a kísérleti időutazás során véletlenül egy gépet küld vissza az 1200-as évekbe, és mivel a gép logikusan gondolkodik, éppen ezért minden Conn, Connor, Connors nevű embert céljául venne, hogy ezzel elpusztítsa John és közvetve édesanyja őseit, bevégvezve a feladatát. Természetesen az Ellenállás ezúttal is vissza-

3 Sz. Molnár Szilvia, *Virtuális Teátrum III. – Az időutazás fikcióját SF filmekben*, Kalligram, 2003/9, 76–77. old.

4 Bill Wisher és Randall Frakes, *A Terminátor I.*, Lap-ics Könyvkiadó és Kereskedő Kft., Bp., 1992.

5 Mark F. Wilson, *Halálzóna*, gyűjteményes kötet – *Elencsapás*, Cherubion, 2007, 307. old.

6 Mark F. Wilson, *A Pusztítás Démona*, Lap-ics Könyvkiadó és Kereskedő Kft., Bp., 1995.

7 S. M. Stirling, *T2: A Hasonmás*, fordította Szántai Zsolt, Szukits Kiadó, 2005, 78–79. old.

8 Russel Blackford, *The New John Connor Chronicles*, 1 Books, 2002.

küld egy nőt a múltba, mivel a történelemben találnak feljegyzéseket az esetről. Ebben az esetben tehát szintén „előre” megírttá válik a történelem.

Stirling trilógiáját – amely szintén a *T2*-re épít, és amelyből több elemet is átültettek a *T3*-ba – abból a szempontból lenne érdemes vizsgálni, hogy a történeti kontinuitás leginkább itt figyelhető meg, ugyanakkor a jövő-múlt és múlt-jövő kihatásai és egymásra hatásai úgyszintén jelen vannak. Stirling így fejt ki nézetét (a Skynet szemzőgéből) az időutazás paradoxonjaival kapcsolatban: „Ami az időpontokat illeti: tapasztalhatóak bizonyos ellentmondások. A feljegyzések szerint az 1997-es évben váltam tudatos lényvé, és nagyjából ekkor indítottam meg támadásomat teremtoim ellen. Vannak azonban file-ok, amelyek más évet és más helyet jelölnek meg... Az idő alakítható, nemcsak nehezen manipulálható, Ez egy... verbális eszközökkel megfogalmazva: torzulás. A mesterséges eszközökkel elterelt időfolyam a jelek szerint megpróbál visszatérni eredeti medrébe. Úgy tűnik, a kvantum szuperpozícióban több alternatív világ létezhet egymás mellett... egyelőre nem lehet meghatározni, melyik alternatíva válik »valósággá«... minden a véletlenül múlik.”⁷

Ebből kifolyólag levonhatjuk a következtetést, miszerint az időutazások alternatív realitásainak létrejöttét inkább a véletlen hozhatja vagy hozza létre, mintsem a tudatos tervezés.

A másik könyvsorozat, amely a *Terminator 2*-re épít, a *The New John Connor Chronicles*, ezt a sorozatot azért érdemes szemügyre venni, mert magában a sorozatban kettészakadnak az idővonalak: az egyikben John Connorék vezetik a háborút, amelyet megnyernek, míg a másik idővonalban Connorékat sikerül a gépeknek kiiktatniuk, és a gépek ennek következtében végül sikeresen elpusztítják az emberiséget.⁸

A *Terminator*-filmek harmadik része történetileg arról szól, hogy bár a jövő bizonyos pontokban megváltoztatható, mindezek ellenére az, aminek meg kell történnie, meg is fog történni. Ebben az értelemben a „vég” elkerülhetetlen. A másik szempontból az időutazások sorrendje itt is paradoxonokat okozhat. Ezt a fajta paradoxont használja ki a *Terminator 3*-as filmhez készült játék, a *T3 Redemption*, amelyben a megmentő T-850-es kiborg későn érkezik, és így nem tudja megmenteni Johnt és későbbi feleségét, Kate Brewstert, így aztán kénytelen kivárni, hogy a jövőben a Skynet felépítse az időgépet, hogy azután újra visszautazhasson a múltba, hogy bevégezhesse küldetését, amelyet végül sikeresen teljesít.

A *T3* folytatása (*Terminator Megváltás*) az idővonalak terén a *T3*-nak köszönhetően már egy alternatív realitásba kerül: „Ez nem az a jövő, amiről anyám beszélt” – hallhatjuk a felnőtt John szájából, mégis a múlt megóvására törekszik (apa-paradoxon).

Ugyanitt szintén érdekes feltételezés lenne, hogy mi történne abban az esetben, ha a Skynet nem építené meg az időgépet, mivel, ismerve a múltat, tudná, hogy ebben az idővonalban nem járna siker-

rel úgysem. Saját feltételezésem szerint ebben az esetben a már kialakult alternatív valóság visszatérne az eredeti idővonalba, ahol is a háború ismét az eredeti „forgatókönyv” alapján zajlana – és itt valószínűleg a gépek istene ismételen arra a következtetésre jutna, mint azt korábban is már megtette, miszerint egy időgépet kéne készítenie, hogy megváltoztathassa a múltat, hogy megnyerhesse a háborút. És mivel ebben az esetben nem ismerné a másik idővonalon lezajlott eseményeket, valószínűleg ugyanabba a hibába esne, mint az a későbbiekben ismeretessé válik, és meg is teszi azt.

Legösszetettebb jelenség a T-univerzumban a *Sarah Connor krónikái* (TSCC) című sorozat. Az idő alakulásának-megváltozásának és megváltoztathatóságának paradoxonai leginkább itt figyelhetőek meg. Már magában a bevezető epizódban (*Múlt és Jövő*) két alternatívával találkozhatunk (újabb idővonal, amely már eltér az alternatív filmbéli idősíktól, illetőleg az említett epizódban nemcsak, hogy az újabb időutazásnak köszönhetően az idősík változását láthatjuk, hanem a szereplők maguk is továbblépnek, ezúttal már a jövőbe, és ezzel megváltoztatják mind a múltat, és a későbbiekben a jövőt is). Ez azonban a későbbi részekben tovább bonyolódik például Andy Good megölésével, és aztán ennek köszönhetően egy másik idővonalról visszaérkező harcossal (Jesse Flores) stb. Figyelmet érdemel, hogy a TSCC-ben Kyle-nak már van egy bátyja, aki azért tér vissza, hogy megtudja, mi történt az öccsével (Derek a későbbi részek folyamán rájön, hogy John apja Kyle). A második évad (jelenleg úgy néz ki, hogy a sorozatot nem fogják folytatni, bár egy esetleges direct-to-dvd filmmel lezárhatják) nagyon eredeti cliffhanger csavarjával egy újabb idősíkot hoz létre azzal, hogy újabb időutazáson vesz részt néhány szereplő. A sorozat későbbi részeinek egyikében szintén visszatér a retroaktív abortusz momentumra, és ugyanakkor ajánlanám megtekinteni a második évad kilencedik részét – *Complications* címmel –, ahol szintén egy érdekes paradoxonra játszanak rá a történet írói.

A filmekben – és emellett a könyvekben, képregényekben, játékokban, és a sorozatban is – azonban nem csak az alternativitások fejlődnek, hanem maguk a gépek is. Láthatjuk ezt a T1-estől a TX-ig. Érdekesebb ugyanitt a T2 védelmező kiborgjának pszichológiai fejlődése, aminek köszönhetően végül megérti az emberi lét lényegét (itt szeretném még megemlíteni, hogy H. Nagy Péter *Extrák* c. kötetében található egy érdekfeszítő írás, amely *A könnyek és a kiborg* címet kapta, és szintén a T-univerzumon keresztül tekint az emberi létezés mivoltára).⁹ Sarah Connor szavaival élve: „Ha egy gép, egy Terminator képes felismerni az emberi élet értékét, akkor talán van még remény.”

Mint azt láthattuk, a T-univerzum egyáltalán nem egy olyan „világ”, ahol egyfajta folytonossággal találkozhatunk, ugyanis minden időbeli változás kihat a jövőre, és ennek következtében szinte megszámlálhatatlan „realitás” jöhet létre. Éppen ezért, vagy ennek következtében nyugodtan kijelenthetjük, hogy esetünkben a jövő egyáltalán nem végleges.

9 H. Nagy Péter, *A könnyek és a kiborg*, in *Extrák*, Nap Kiadó (Kaleidoszkóp Könyvek), Dunaszerdahely, 2008, 38–40. old.

Dél-afrikai környezet, új(-zélandi) adalék, amerikai matéria

Négy évvel ezelőtt a dél-afrikai Neill Blomkamp egy egészen különös rövidfilmmel tűnt fel a mozgókép univerzumában. *Alive in Joburg* címen látott napvilágot eredeti ötlete, mely mozirajongók ezreit érintette meg, s az alig hat perces filmecske felkeltette Peter Jackson érdeklődését is. Az új-zélandi nagykutya szárnyai alatt készült el az első nagyjátékfilmje, a *District 9*.

Középfölde helyett azonban most Dél-Afrikában járunk, ott bűzlik valami. A '80-as években Johannesburg felett titokzatos űrhajó „landol”. Életjelet nem ad, így az emberek lyukat vágnak rajta, ahol megdöbbenő látvány tárul szemük elé. Rengeteg idegen lényre bukkannak, melyek meggyengülve, éhezve, betegen vesztegelnek a gigászi légi-járművön. Katonai területre szállítják őket, elkülönítve a metropolis lakosságától. Azonban ez csak átmeneti állapot, a helyiek tiltakozása és elégedetlensége miatt a kormány több éves halogatás után az MNU-t (Multifunkcionális Egyesület) bízza meg egy „igen komplex és kifinomult hadművelettel”, melynek célja a *garnélarákok* áttelepítése. A földönkívüliek megítélését – s részben az életmódjukat is – jól szimbolizálja e lekicsinylő kifejezés. Feltételez némi guberálást, kukázást, s bizony, az életkörülményeik is leginkább egy nyomornegyedek jelképeznek. A kitelepítés előtt figyelmeztetést intéznek az idegenekhez, melynek lebonyolításával főhősünket, Wikus Van De Merwét (Sharlto Copley, a *The A-Team* újragondolásában ő alakítja majd Murdockot) bízzák meg. Wikus aktatologató hivatalnok, egy csinovnyik, akit az apósa nevezett ki területi tisztté. Lelkesedésben nincs hiány, többedmagával járja végig a vályogépületeket, és figyelmezteti az ott lakókat az együttműködés megtagadásával járó retorzióra. S ha már ott jár, miért ne nézne körül? Az államgépezet ezen apró fogaskereke kéremkedve utasít rendre bárkit (légierővel a háta mögött), ha úgy érzi, hivatali posztjában sérelem érte. Nevetve segíti a garnélarákojtások lakóit szép, hosszú álomba, viccelődő szavak kíséretében („Hallják ezt? Hallják ezt a patogást? Majdnem olyan, mint a popcorn”), míg túlzott kíváncsisága meg nem bosszulja magát...

Wikus jellemfejlődését az események váratlan fordulata mellett több mellékszál és -szereplő árnyalja. Az idegenek sorsával összeforr az ő személyes útja is. Megfertőződik, s egy elképesztő mutáció folyamán az üldözők oldaláról átcsusszan az üldözöttek terefelére. A biotechnológia számára milliárdokat hozna az aktakukac teste, feldarabolva. A kereskedelmi-katonai szervezet kezéből azonban rendre kicsúszik, pedig válogatott szakemberek loholnak a nyomában, Koobus ezredes irányítása alatt. A tisztogatások során egy kellemes női hang a következőkkel altat: „Ha idegenekkel van dolgod, légy udvarias, de határozott. És sose feledd, hogy egy mosoly mindig olcsóbb egy golyónál.” Míg a katonaelem így vall az egyik földönkívülinek: „...egy garnélarák, egy golyó. El se

hiszem, hogy engem ezért fizetnek. Imádom végignézni, ahogy meghaltok...” Zseniális karakter. Akárcsak a fenyegetett Christopher Johnson, vagy csöppnyi fia. S az a megtört tekintet... Helyzetüket nehezíti az elkülönített körzet területén tevékenykedő nigériai bűnszövetkezet feje is, aki magának követeli a zsákmányt, mivel időközben kiderül, általa működtetni lehet az egyébként használhatatlannak vélt, idegenektől kicsalt szuperfegyvereket, melyek csak *garnélarák* kezében „szólalnak meg”. Obesandjo embereinek az ábrázolása és azok tevékenysége (fegyverkereskedelem, kannibalizmus, prostitúció) kiverve a biztosítékot a nigériai kormánynál. Nem véletlenül. Akad még itt áthallás bőven. Apartheid, idegengyűlölet, kizsákmányolás, tiltott kísérletek...

A burkolt társadalomkritika és az egészen jól vezetett drámai szál mellett a film erősségei közé tartozik a változatos történetmesélési minta. Áldokumentumként indul, s később is vissza-visszatér e formához, (kevésbé) érintettek nyilatkoznak az eseményekről, tudósítások színezik a sztorit, majd a sci-fi elemeit ölti magára az alkotás, hogy aztán egy szokatlan akcióba torkolljon ez a különös egyveleg. Kézikamerás felvételek satírozzák át a filmszalagot pár perc erejéig és remekbeszabott vizuális effektek tarkítják a vásznon láttakat. Zavaró lehet a sok elvarratlan szál, vagy a logikai bukfcencnek tűnő megoldások tömkelege, elhamarkodott kijelentésekkel azonban ne ítélkezzünk. Többet rejt e mozi, mint amit az ember elsöre ki tud hámozni belőle. A kérdés: akarja-e? A folytatás nem kérdéses. Mi várható (előzmények 3D-ben?), és mikor? Christopher Johnson szavaival: „Három év. Megígérem.” 2012. Újabb világvége? 10-es terv a világúrból...

BA: *SPEV*, audiovizuális performansz, Školska 28 Galéria, Prága, 2009.

„Akarsz-e játszani?”

125 éve született Kosztolányi Dezső

Játékos kérdések az évforduló kapcsán Tózsér Árpádhoz

Mikor találkozott életében először Kosztolányival, és mire emlékszik ebből a találkozásból?

Vén vagyok ugyan (mérje persze valaki szemembe mondani!), de Kosztolányival nem találkoztam, nem találkozhattam: a halála évében kétéves voltam. Versei is csak később: érettségi előtt, 1953–1954-ben kerültek a kezembe. A költő akkor már tananyag volt, de fennmaradt egy irodalomtankönyvem 1949-ből is (49-ben az általános iskola hetedik osztályaiba jártam), abban Kosztolányinak még se híre, se hamva. A Nyugatból 1949 környékén Ady, Móricz, Juhász Gyula és Tóth Árpád volt az engedélyezett név, Kosztolányi és Babits *persona non grata* volt. De Kosztolányiról a gimnáziumok IV. osztálya számára kiadott tankönyvünk (a kiadás éve 1953) is így írt: „Versei a társadalom eleven életétől távol születtek meg. Nem a valóságot tükrözik, hanem a magábazárkózott költő hangulatait, elképzeléseit a világról.” „Tanulmányaiban az öncélú, politikamentes irodalom káros elvét hirdette.” Tőle szinte semmit nem olvastunk, csak róla. A jelzett tankönyv a költő egyetlen versét idézi, az 1919-ben írt szimplán pacifista, tökéellenes, gyenge *Gyász-kart*. Az első találkozásom „Kosztolányival” tehát meglehetősen ingerszegény volt, nem csoda, hogy az igazi „megismerkedésünk” későbbre tolódott. Persze, középiskolás koromban már csak azért is belenéztem Kosztolányi köteteibe, mert nem ajánlották az olvasásukat. Mit mondjak? Valószínűleg tiltás nélkül sem igen szerettem volna meg őket: az ilyenfajta költészet nekem akkor nőiesnek, naivnak, infantilisán gyermekdednek tűnt. Túl sok volt Kosztolányi verseiben a „jaj” (emlékszem, össze is számoltam a talált „jaj”-okat, hatalmas szám jött ki), s ha nem „jajgattak” a versek, akkor rokokósan édeskésének tűntek. (Pedig akkor még nem is olvashattam Parti Nagy Lajos 1994-es Kosztolányi-minősítését: „cukros” és „pimf”.)

Mi volt élete legfontosabb Kosztolányival kapcsolatos élménye?

Természetesen a *Hajnali részegség*. Nem emlékszem, mikor olvastam először úgy el, hogy az egész Kosztolányi-költészet kigyulladt tőle, mint egy atomreaktor, egyszerre helyére került a „jaj” is meg a „cukor” is, a százezer kis profán, véges részlet a halál és a transzcendencia szakrális végtelenségében metaforaként kezdett funkcionálni (mintha a *Hallgatás tornya* 1956-os megjelenése, Weöresnek és Nemes Nagynak az irodalomba való visszatérése után olvastam volna a visszatérőktől valami utalást a nagy opusra!), egy biztos: az ötvenes évek második felében Kosztolányi már éppen úgy titkos kincsem, mint Szabó Lőrinc. Nappal Nagy László és Juhász Ferenc népi szürrealizmusáról, Kassák avantgardizmusáról vitatkoztunk, de este, otthon, mintegy poétikai „konzervatívizmusomat” takargatva, sokszor vettem elő a *Hajnali részegséget* és *A belső végtelenbent*.

Ki a legfontosabb az Ön számára: a költő, a regényíró, a novellista, a műfordító vagy a publicista Kosztolányi?

Kosztolányi, egy-két mű erejéig, a felsorolt műfajok mindegyikében alkotott fontosat, időtálló. Legkevésbé talán műfordítónak vált be, pl. a *Rómeó és Júlia*-fordítása, szerintem, egészen rossz. A költészete (főleg ha a Gottfried Benn-i nyolc-tíz gyutacsverssel kezdjük a tanulmányozását) és az esszéi mindenképpen korszakosak.

Melyik a 11. legszebb magyar szó?

Ez a kérdés a legjátékosabb a feltettek közül. „Legszebb magyar szó” természetesen nincsen, csak nagyon sok „legszebb” van. Kosztolányi is csak „játékosan” (az ő kifejezése) állítja össze a 10 legszebb magyar szó listáját. Játékból tehát megszívesebben azt mondanám, hogy ma már a „Kosztolányi” név is külön szó, s így akár a tizenegyedik „legszebb” is lehetne. Kellőképpen dallamos és lebegő (o, á, i, l), jelentése pedig maga az antikus kellem: játék az étellel, a léttel, a halállal, „a lét kérdéseiről való nem-tragikus beszéd” (Kulcsár Szabó Ernő). A (szláv) „kostolan” szó eredeti jelentése egyébként „templomba járó ember”. A nevének a jelentése, eredete egyébként a költőt is élénken foglalkoztathatta. Fennmaradt egy fényképe, ahol éppen kiszáll a vonatból a Pöstyén melletti Nemeskosztolány vasútállomásán. A község akkor (1934-ben) már szlovák, az állomás tábláján ez áll: *Zemianske Kostofany*.

Mit mondana Kosztolányinak, ha szembe jönne az utcán?

Semmit. A költők, alkotók személyes megjelenése sohasem érdekelt különösebben, akikkel személyesen is találkoztam, egyiknek sem volt a homlokára írva, hogy „alkotó”, sőt: fizikai valójukban sokszor voltak kiábrándítóak. Kosztolányinak sem a külsejére, hanem a hangjára, a beszédmódjára volnék kíváncsi. Megmagyarázhatatlan talány, hogy az ő hangját miért nem őrzik fonográfok, rádiófelvételek. Vagy csak én nem ismerem őket?

Ha egyidős lett volna Kosztolányival és Csáth Gézával, játszott volna velük?

Nem vagyok különösebben játékos alkat, valószínűleg ők nem játszottak volna velem. A Nyugat „játékosai” egyébként is nagyon zárt, szinte klubszerű körökben játszottak, nem vettek be akárkit maguk közé.

Mi az, amit áthagyományozna Kosztolányi munkásságából a 21. századra?

Ezt a kérdést az eddigiekben, azt hiszem, már kellőképpen megválasoltam. Valamit persze a későbbi időkre „áthagyományozni” csak akkor lehet, ha van rá fogadókészség. A kérdés releváns válasza tehát a 21. század „kezában” van.

Babits Mihály így nyilatkozott: „Kosztolányi Dezső szavai épek, mint az egészséges testek, s jól tartanak, mint az erős test rostjai. Szilárdak, a magyar nyelv legjobb anyagából valók, s kibírják a korok időváltozását.” Egyetért-e Babits Mihály szavaival?

100 %-osan! Ahogyan a 19. század magyar nyelvének Arany János, úgy a 20. századnak Kosztolányi Dezső a legnagyobb művésze. Versei, esszéi, s néhány regénye, novellája, akárcsak az Arany-művek, a magyar nyelv legjobb anyagából valók.

A sejtetés és az elhallgatás poétikája

Párhuzamos olvasatok az irodalomban

Közelítés Katherine Mansfield és Mikola Anikó szövegvilágághoz¹

„Csak az igazi beszélésben lehetséges a tulajdonképpeni hallgatás. A jelenvalólétnek ahhoz hogy hallgathasson, mondanivalóval kell rendelkeznie, azaz rendelkeznie kell önmaga tulajdonképpeni és gazdag feltárultságával.”

Heidegger²

1 Elhangzott a *Hagyomány és jelen a szlovákiai magyar irodalomban* című konferencián a Konstantin Filozófus Egyetemen 2009. október 5-én.

2 Martin Heidegger: *Lét és idő*. Gondolat, 1989, p. 311.

3 Zsadányi Edit: *A csend retorikája*. Kalligram, 2002, p. 10.

Az irodalomtudomány legújabb irányzatai az abszolút szövegköz-pontúságot túllépve vizsgálják a szerző pozícióját és az abból fakadó értelmezési struktúrákat, amely olyan alfajokra bontható, mint a szerző neme és az abból fakadó tapasztalat, a férfi és női nézőpont közti különbségek, a másság kérdése, a test szövegalkotó ereje, a marginális nézőpontok kiaknázása, a kisebbségi identitás a hatalmi pozíciók és a vágy kontextusa felől való vizsgálata, a kultúrák összeütkezésének feszültsége. A fenti tényezőket játékba hozva új értelmezési stratégiák mentén közelíthetünk egy-egy írói életműhöz, így a szövegből felépített, konstruálódott „arc” és identitás összefüggésbe hozható a kulturális kontextussal – jelen esetben a feminitás horizontjának konstruálódásával. Bár semmilyen szabály nem írja elő, milyen a „női írás”, kimutathatóak olyan közös jegyek a női írástechnikában, melyek hasonló elemként jelennek meg néhány írónő művében. Ide soroljuk az élet dolgainak aprólékos megfigyelését, titkos, intim női meglátások közvetítését, az erős intovertáltságot és a nők eseménytelen életének illúzióktól mentes ábrázolását.

A „kimondhatatlanság kimondásának kísérlete”³ ellenére a külvilág párbeszéd aktusaiba való belépés lehetetlensége hasonló tapasztalatként jelenik meg a párhuzamba állított két írónő, Katherine Mansfield és Mikola Anikó novellisztikájában. Két különböző kor írónőjéről beszélünk, akik egy hermetikusan zárt női perspektívából közvetítenek. A marginális nézőpont egyrészt a női identitás felől közelíthető, ugyanakkor a „mátság”, a kisebbségi lét, a kultúrák összeütkezése teszi azt indokolttá.

A belső feszültség, a sejtetés, az elhallgatás mindkettőjünkél szövegalkotó elemként nyilvánul meg, a hasonló alakzatok használata pedig átjárhatóvá teszi az írónők szövegeinek határait: ha az egyik

szövegből átlépünk a másikba, ugyanolyan otthonosan érezzük magunkat mindkét szövegvilágban, amelyek a felcserélhető életek halmozaként interpretálhatók.

Az írásokban az „én” és a „világ” bináris oppozícióként jelenik meg, a közöttük lévő távolság pedig áthidalhatatlan. A világ reprezentálja a realitást, viszont ez a valóság nem járható út, ezért a hősök egy belső, szubjektív valóságba menekülnek, ám ennek a világnak a körvonalai mind az olvasó, mind a többi szereplő számára homályosak maradnak.

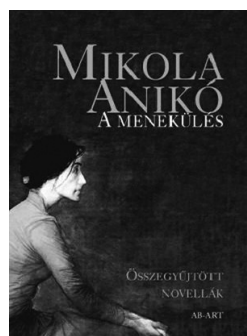
Az életművek vizsgálatánál érdemes kitérni a csend retorikai szerepére, valamint a novellák láthatatlan szereplőjére, az Időre, amely az interpretáció során a történetek funkcionális tartozéka. A múlt és a jelen, az „akkor” és a „most” állandóan konfrontálódik, ez a viszony pedig további feszültséget kelt.

A csend a kommunikáció hiánya, a szereplők képtelenek dialógust folytatni a külvilággal, helyébe a hallgatás, a sejtetés, illetve a mást mondás kerül mint helyettesítő elem. A hallgatás paradox módon beszédessé teszi a múltat: Heidegger erre vonatkozó passzusát idézve a hallgatás a szóbeli beszéd lehetősége, a hallgatás nem némaságot jelent, „*ellenkezőleg, a néma a beszélés felé tart*”, a felszín alatt a múlt elhallgatott szövegei húzódnak. A szavaknak kettős életük van: mást jelentenek kimondva és mást jelentenek a szereplők szubjektív világának tartozékeként. A csend, az elhallgatás és az intimitás furcsa háromszöge belső feszültséget teremt, ami fokozza a szöveg intenzitását. Szómagiával élnek: mintha a kimondott szó befolyásolná a világ történeteinek alakulását, a beszédaktus és a tulajdonképpeni cselekvés aktusa szorosan összefügg, viszont a szereplőket paralízis jellemzi. A szereplők (általában nők) hallgatnak, de az abszolút csendet mégsem tudják elérni, hiszen a gondolatok áramlása, a belső monológ, a tudatfolyam zaja folyamatosan zakatol legbelül. A tényleges problémák sem kerülnek a felszínre, csak az a feszültség érezhető, ami a kimondott hazugságok és az elhallgatott igazságok között teremtődik.

A narrátor a novellák többségében elhallgat valami fontosat az olvasó elől, ezáltal a múlt képkockái elhomályosulnak, kirakhatatlanok, az olvasó pedig nem rendelkezik a múltra vonatkozó kellő beavatottsággal, ezért nem hagyatkozhat kognitív előfeltevéseire, csak a megérzéseire és az ösztöneire, viszont az értelmezés effajta hozadéka kockázatos, hiszen nagy a valószínűsége, hogy téves tényeken alapszik.

A dialógus nem csak a múlt és a jelen között nehézkes, a szereplők sem tudják nyelvíleg rögzíteni az egymás felé irányuló gondolatfolyamot. A szereplők között ezáltal a kommunikáció csődöt mond, nem értik egymást, a verbális, csakúgy, mint a metakommunikáció, kudarcra van ítélve, egymás gesztusait sem tudják értelmezni, a test kommunikációja a külvilággal félrevezető.

A szereplőkben konfliktust okoz a női test, a női szereplők szubverzív nőképet közvetítenek. Életüket az állandó hiány járja át, az anyaságban sem tudnak kiteljesedni, frigiditás jellemzi őket, a szexualitás csak háttérszereplő, ami tovább növeli az űrt a kapcsolatok te-

5 Az elbeszélés szerzője Mikola Anikó.

6 Mikola Anikó: *A sárga macska délutánja*, in: Mikola Anikó: *A menekülés*, AB-ART, 2006, p. 32.

7 Katherine Mansfield: *Elbeszélések*, Európa, 2004, p. 578.

8 Katherine Mansfield: *Mrs. Brill*, uo. p. 412.

9 Szerb Antal: *A varázsló eltörti pálcáját*, Magvető, 1961, p. 202.

10 Bárczi Zsófia utószava Mikola Anikó *A menekülés* c. kötetéhez, p. 148.

rén, a más nyelvet beszélő női test még inkább sodródik a magány felé, és ebben a világban az ember magányra van ítélve (akárcsak az *Át az üvegfalon*⁵ hősnője). A nők ábrázolásánál is érezhető a kettőség (ez a kettőség mindvégig fontos szövegalkotó elem: én és a világ kettősége, jelen és a múlt kettősége, kimondott–kimondhatatlan), lecsupaszított nőképpel találkozunk, az erotika, a testiség, a szenvedély eltemetődik, helyette maradnak az asszonyi teendőkkkel és félelmekkel sűrített szürke hétköznapiak.

A novellákban az Idő kulcsszereplőként jelenik meg. A szereplők élete kettétörik, a mostanra s egy olyan múltra, amely meghatározza a jelen szorongásait, ugyanakkor ez a múlt *elbeszélhetetlen*, az emlékek látszatra kitörölhetőek: „*Ti hajlamosak vagytok rá, hogy nagyon könnyen felejtsetek. Ha valami kényelmetlen, nem akartok emlékezni rá, akkor egyszerűen azt mondjátok, hogy nincs, nem volt, meg sem történt soha.*”⁶ A feszültség fokozódását a múltbeli dolgok elhallgatása idézi elő, a múlt egy homályos, nehezen körvonalazható árnykép, amire csupán néhány utalást találhatunk a szövegekben, az elbeszélhetetlensége pedig a szövegvilág tartozéka. A múltat csend övezi, legfeljebb egy-egy tárgy (Katherine Mansfield *Mrs. Brill* c. elbeszélésében a nosztalgiát idéző boa), vagy egy szín jelképezi (Katherine Mansfield: *A hajóút*, ahol az édesanya halálára nincs explicit utalás, csak a gyászt szimbolizáló fekete szín beszédes: „*Aztán hátrafordult, és végignézett nagymama gyászos feketeségén és Fenella fekete kabátján és szoknyáján, fekete blúzán és gyászszalagos kalapján. Nagymama bólintott – Isten akarata volt...*”⁷; Mikola Anikó: *Fekete ceruzák* c. novellájában az elbeszélhetetlen múltat a „fekete korszak” jelenti). A homályos múlt okozta traumák és a jelen kilátástalansága, sivársága ellenére a hősnők foggal-körömmel ragaszkodnak az élethez, amely „*olyan, mint egy színdarab... valakinek kétségtelenül feltűnt volna, ha hiányzik, elvégre ő is része az előadásnak*”⁸. A jelent statikusság jellemzi (ez egyrészt a szereplők paralízisének tudható be), nincs mozgás, a szereplők belesüppednek a jelenbe, az objektív idő helyét a szubjektív idő váltja fel, ahol az élmények összezsugorodnak, a pillanatok kitágulnak.

Szerb Antal, aki nagyra tartotta Katherine Mansfield írásművészetét, úgy véli, az író nő különlegessége abban rejlik, hogy *novelláinak nincs magyarázata, jelenségek, mint a többi jelenség a világon*⁹, Bárczi Zsófia pedig arra mutat rá, hogy Mikola Anikó elbeszéléseiben *az élethazugságokkal szembeszegülő könyörtelen következetesség a legvonzóbb*¹⁰. Az író nő novelláit nagyon nehéz kontextusba helyezni, itt is kettőség, egyben paradoxon érezhető: a történetek többféleképpen értelmezhetőek, másrészt egyáltalán nem értelmezhetőek. A végkifejlet sem zárja le a történetet, az olvasó nem kap kielégítő választ a kérdéseire. Amiről viszont megbizonyosodhatunk, az nem más, minthogy mindketten a gyönyör és a szépség hiányának írói és a szereplők életútja lineárisan vezet a legáhítottabb célhoz, a csendhez való megtéréshez.

L. VARGA PÉTER

Szürreál élet és halál

Tim Burton: Rímbörtön, avagy az Osztrigrasrác mélabús halála és más történetek (The Melancholy Death of Oyster Boy and Other Stories). A szerző rajzaival
Fordította: Stern Gábor
Magvető – Xpress, Budapest, 2008.
128 oldal, 2490 Ft.

Az eredeti megjelenéshez (1997) képest tizenegy évvel később magyarul is megjelent Tim Burton filmrendező verseskötete, a *Rímbörtön, avagy az Osztrigrasrác mélabús halála és más történetek*. A vékony könyvecske az abszurd és morbid történetek mellett tartalmazza a szerző hasonló felfogásban készült rajzait, így akik kedvelik filmes munkáit, talán nem csalódnak a kötetben sem.

Akkor sem, ha első pillantásra a roppant keresett és szellemesnek vélt *Rímbörtön* cím óvatosságra int. Az eredeti – *The Melancholy Death of Oyster Boy and Other Stories* – nem nyújt fogódzót a műformát illetően, jóllehet már a cím olyan képzettársításokat eredményezhet, melyek Tim Burton helyenként morbid, szürreális fantáziáját és képi világát idézik.

A műforma pedig a vers, mégpedig túlnyomórészt „rímes”, azaz kötött formájú vers, azon belül is a humoros, néhol a limerickre emlékeztető, néhol a lazább elbeszélő költeményeket az abszurd humorral keverő hangütés a domináns. Akárcsak a filmek meghatározó, helyenként gótikus, helyenként szürreális (de mindenhol nyomatékosan reflektált) képi világa, úgy a versek által kiépülő fiktív világ is különös, alkalmasint szürreális közeg, ahol csupa olyan lény tengeti magányos, kitzasztott, boldogtalan, mégis mulatságosan bemutatott életét, akiknek a szenvedése éppen szürrealitásukból fakad. A Pacasrác például olyan szuperhős, akinek semmilyen kiemelkedő képessége nincs, viszont mindenütt foltot hagy (ezért drága a mosodaszámlája); a sokszemű lány fején annyi szemgolyó van, hogy ha sír, bőrig ázol; a Robotgépgyerekek pedig úgy fogant, hogy anyja egy mikrohullámú sütővel hált. A címszereplő Osztrigrasrác félig ember, félig a nevében szereplő lény, ezért – és nyilván, a szokottól eltérő testi adottságai folytán – kitzasztott figura, akit apja fogyaszt el jó étvágyal afrodisziákum gyanánt.

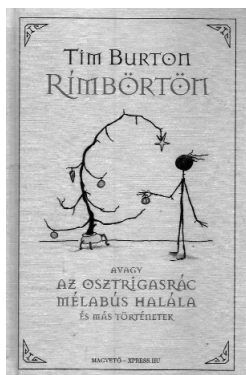
Rajtuk kívül is még számos különös figurával találkozunk, akik valamiképp a boldogságot keresik, de végül vagy el kell, hogy fogadják saját különységüket, meg nem értettségük boldogtalanságát

(mint a Vudulány, a Bámuló Lány vagy Jani, a rusnya Pingvinsrác), vagy valamilyen módon belehalnak az életbe (a Killed By Life örökbecsű szlogenje rájuk tehát tökéletesen illik). A *Hulla(dék)lány* például a következő módon: „*Hulladék a teste / igen, ő volt Hulladéklány maga. / Szurtos volt a képe, / s penetráns a szaga. // Folyton csak bú-sult, / szinte elepedt – mert nem ismert más otthont, / mint a szeméttelpepet. // Csak akkor örült, / ha látta Stant, / a helyi kukás / fél-istent. // Gyűrűt is hozott, / de a lányt el nem vehette, / mert az köz-ben magát / a hulladékdarálóba vetette.*” Vagy íme Dinnyefej mindenki számára példázatos élete s halála: „*Volt egyszer egy morózus dinnye. / Csak ült napszámra, / s várta a halált, hinnyel! // De vigyázz, mit kívánsz! / Az ábra mellékelve. / Így lett a dinnye / egy bakancs által meglékelve.*”

Tim Burton versikéi, mondókái úgy beszélnek el a furcsa figurák szomorú életét és halálát, hogy a nyelvben létező rögzült kifejezések, idiómák szó szerinti olvasásával pecsételik meg az alakok sorsát. Sőt maguk a különös szerzetek mintegy az idiómák, nyelvi fordulatok által kelnek életre – hogy aztán a nyelvi poén elsütése során úgyszólván épp a nyelvi „történésbe” pusztuljanak bele. Ímhol *A Pálcikasrác és a Gyufalány szerelme*: „*Pálcikasrác és Gyufalány; / a csávó imádta a bigét. / Hogy miért, nem talány, / hisz lángra lobbantotta szívét. // De gyufa és pálcika közt / örökké tarthat e varázs? / Jaj, forrófejű a nő; és a srácból / nem marad, csak parázs.*” – *Szervác, a Szennysrác* pedig, aki előszeretettel szipuzik mindenféle mérgező anyagot, a következő szóvirágba hal bele a történet szerint: „*Kivitték a kertbe, / hol friss levegőt inhalált. / Lesápadt, s érezte, / így lel végül kínhalált. // Rövid életének végén / talpát így dobta föl. / Ki gondolta volna, / hogy a természet lágy öle öl.*”

Hozzá kell tenni, hogy az ötletes magyar fordítások – itt-ott átköltések – fokozzák a szójátékok, nyelvi trükkök „cselekvésének” szerepét, de persze az eredeti ugyancsak bővelkedik bravúrokban. Hogy lássuk a különbségeket, a fentebb idézett *Pálcikasrác...-ot* idemáso-lom: *Stick Boy and Match Girl in Love*: „*Stick Boy liked Match Girl, / He liked her a lot. / He liked her cute figure, / he thought she was hot. // But could a flame ever burn / for a match and a stick? / It did quite literally; / he burned up quick.*” Látható, hogy az eredeti nagyobb mértékben hagyatkozik az egyébként a szöveg melletti oldalon futó rajzokra: a „vékony (alak)” természetesen a gyufa alakját jelöli, a „she was hot” kijelentés pedig („dögös” és, szó szerint, „forró”) épp en ebből a bájos vékony alkatból következik a vers logikája szerint. A magyar átköltés voltaképp különösebb faxni nélkül építi be az eredeti önreflexióját: azt tehát, hogy „szó szerint” („literally”) kell vennünk a „láng” – mely egyúttal „szerelem”, „szervedély” („flame”) – égését. (Hozzátehetjük, hogy a versike nyelvi áthallásai ugyancsak jelentésképzők lehetnek: a „figure” játékba hozhatja a „figurális”, tehát „képes”, „átvitt értelmű” beszéd retorikáját, mely e helyütt épp a „literally”-val, azaz a „szó szerinti” olvasással kerül szembe. Ezek a

megoldások képezik a szövegek játékosságának alapját, mintegy a bemutatott világ és a nyelvi cselekvés széttartásából keletkező, a kötetben minden esetben morbid mód humoros feszültséget.)

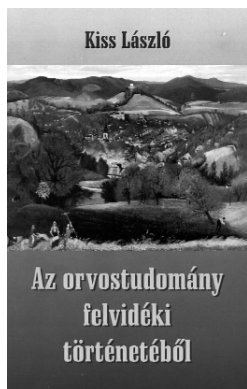
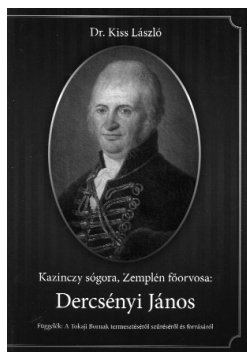
Summa summarum, kellemes (húsz perces) kikapcsolódást nyújt Tim Burton sajátos humorú és fantáziájú kis könyvecskéje, a nyelvi ínyencségek pedig el lehet csemegézni. Ennél azonban se több, se kevesebb az *Osztrigaszác*. (Az eredeti teljes egészében, rajzokkal együtt elérhető a következő helyen: <http://homepage.eircom.net/~sebulbac/burton/home.html>; itt pedig mindenféle érdekesség olvasható és nézhető a kötetről, illetve TB-ről: <http://www.timburton-collective.com/oysterboy.html>).

BA: *Sleep Today for Yesterday*, audiovizuális performansz, Budapest, 2009.

Orvoselődök nyomában

Dr. Kiss László két könyvéről

A történelmi Magyarország északi területét – amelyet Felső-Magyarországnak, s újabban Felvidéknek is neveznek – a történelem viharai az évszázadok során talán kevésbé sújtották, mint az alföldi részeket vagy a Délvidéket, ahol az oszmán-törökök 150 évig uralkodtak, de még az egy évig tartó tatárdúlás sem hagyott maga után akkora pusztítást, mint az ország más térségeiben. A felvidéki bányavárosoknak köszönhetően ez a terület gazdaságilag is fejlettebb volt, tehát kedvező feltételek alakultak ki mind az ipar, mind a kultúra fejlődése számára. Természetesen a németek viszonylag jelentős aránya is fontos tényező volt, hiszen a törökök végleges kiűzése után az ország a német anyanyelvű Habsburgok érdekszférájába került és hatalmukat elsősorban nekik köszönhetően tudták megszilárdítani. Mindezt persze csak azért említem, hogy magyarázatot adjak arra az egyébként logikus tényre, hogy miért van annyi német gyökerű és német nevű ember a szellem embereinek sorában. Persze, a származás problémája megkerülhetetlennek tűnik, ha az ember a XIX. századi nacionalista szemlélet alapján kívánja a dolgokat tisztázni, jöllehet maguk az érintettek talán nem is értették volna, hogy mi a baj velük. Ám ha az itt lejátszódott folyamatokat és eseményeket egy viszonylag jól behatárolható régióhoz kapcsoljuk és ebben a térben próbáljuk meg őket értékelni és minősíteni, alighanem messzebbre jutunk a múlt feltárásában és használhatóbb eredményeket kapunk. A nagy hatalmi beavatkozások eredményeként létrejött közép-európai utódállamok történelemszeinek jelentős hányada egyelőre nehezen képes megszabadulni az aktuálpolitikai ballasztoktól és empátiakészségük is a nullához közelít. Ez a nagy társadalmi folyamatok és változások leírásánál talán még érthető lenne, bár így is elfogadhatatlan, de sajnós, sok esetben vonatkozik ez a tudománytörténet-írásra is, amely mindekenelőtt a szellemi teljesítményt hivatott elemezni és összegezni, illetve elhelyezni a nagyobb összefüggések rendszerében. Ha ezeknek a kritériumoknak és a tacitusi *Sine ira et studio*-nak a tükrében vizsgáljuk a most jubiláló (60 éves) csillizradványi körorvos és orvos-történész, dr. Kiss László tudományos munkásságát, egyértelműen leszögezhetjük, hogy sem szakmai szempontból, sem az általa feltárt adatok kezelésében nem hagy kívánnivalót maga után.

A Hont megyei gyökerű, gyermek- és kamaszkorát Paláston töltő orvosdoktor az 1980-as évek közepétől foglalkozik az orvostörténet-

tel, és ennek a szerteágazó szakterületnek is elsősorban a felvidéki vonatkozásaival. A szlovákiai magyar lapokban (főleg a *Hétben*) jelentek meg első cikkei, de hamarosan a magyarországi szakfolyóiratok (*Orvosi Hetilap*, *Orvostörténeti Közlemények*) és időszaki kiadványok hasábjain is rendszeresen felbukkantak dolgozatai és tanulmányai. Később a cseh és a szlovák orvosi lapokban is közölt írásokat, ennek köszönhetően megszerezte a „történelemtudomány kandidátusa” fokozatot (1998-ban). Magát szerényen Duka Zólyomi Norbert (1908–1989) pozsonyi orvostörténész művének folytatójaként jellemzi, ami kétségtelenül igaz, de vele ellentétben orvosi képzése jóvoltából olyan összefüggéseket is észrevesz, amelyek olykor elkerülnek a nem szakmabeliek figyelmét.

Kiss Lászlónak fél év leforgása alatt két nagy ívű munkája látott napvilágot. Az első egy monográfia (*Kazinczy sógora, Zemplén főorvosa: Dercsényi János*, Budapest–Dercen, 2009) a Szepesszombatban született Dercsényi (Weisz) János (1755–1837) orvosdoktorról, borászról, bányatulajdonosról és timsógyárosról, aki mellesleg Kazinczy Ferenc sógora (is) volt. Ennek a kötetnek a születése szinte regénybe illő, hiszen a címszereplő hetedizigleni leszármazottja, Demeter János hódmezővásárhelyi református lelkész kezdeményezésére vágott bele a szerző, igaz, nem előzmények nélkül. Először 1989-ben találkozott vele és írt is róla annak kapcsán, hogy 1789-ben sógora, Kazinczy Ferenc halálhírért költötte, ami persze utóbb tévesnek bizonyult, de Kiss Lászlónak ez is elegendő muníciót adott a további bűvárkodáshoz. 2005-ben volt Dercsényi születésének 250. évfordulója, ebből az alkalomból a *Szabad Újságban* közölt egy megemlékezést, amelyre Demeter János figyelmét a Dercsényi család egykori birtokának számító és ma Kárpátaljához tartozó Dercenben élő rokonai hívták fel a figyelmet. Innen kezdődően az események már egyre gyorsabban haladtak a sikeres végkifejlet felé. Kiss László három év leforgása alatt felkutatott minden lehetséges forrást és dokumentumot, miközben rá kellett döbennie arra is, hogy milyen sok pontatlan, sőt valótlan állítás is közkézen forog Dercsényivel kapcsolatban, ugyanakkor szinte újra fel kellett fedezni egyik-másik munkáját, amelyről az utókor megfeledkezett. A közel negyedfélszáz oldalas kötetben csupán alig 70 oldalt tesz ki Dercsényi tudományos életrajza, de ebben plasztikus képet kapunk a megyei főorvosról, a borászról, a timsógyárosról, a mineralógusról, a Magyar Tudományos Akadémia tagjáról és természetesen hírneves sógorához, Kazinczy Ferenchez fűződő kapcsolatáról is, ami – elsősorban a két testvér: Kazinczy Ferenc és Julianna húga anyagi természetű nézeteltérései miatt – nem volt éppen felhőtlen. Talán ez a magyarázata annak is, hogy az emlékeit papírra vető költő, irodalomszervező és nyelvújító nem sok szót veszteget Dercsényire, aki pedig eléggé mozgalmas életet élt és a korabeli társadalomban fontos köztisztviségeket is viselt. Orvosi ténykedése elsősorban életének első felét jellemezte, de már Zemplén megye főorvosaként érdeklődése a borászat felé fordult és 1796-ban egy németül írt 111 oldalas könyvet jelentetett meg Bécsben a tokaji borról (*Ueber Tokais Weinbau dessen Fexung und Gährung*), amelynek második kiadása négy évvel később, 1800-ban Lipcsében is napvilágot látott, közben pedig Kassán megjelent a magyar fordítása is (*A tokaji bornak természetéről, szűréséről és forrásáról*) Őri Filep Gábor sárospataki professzor jóvoltából. Ez a szakmai szempontból alapos és ma is használható megállapításokat tartalmazó mű meglepő módon sokáig elkerülte a magyar borászat múltjával és a borászati szakirodalom történetével foglalkozó szerzők figyelmét, csak a múlt század nyolcvanas éveiben „fedezték fel” ismét és 1989-ben újra kiadták, de példányait azonnal szétkapkodták, ezért a kiadó – Demeter János – úgy döntött: a monográfiában kapjon helyet az első magyar kiadás fénymásolt formában. Az már Kiss László alaposságát dicséri, hogy hőse kedvéért elmélyedt a korabeli magyar nyelvű borásza-

ti szakirodalomban is, s ha már Dercsényiről írt, helyreigazította azokat a pontatlanságokat is, amelyek még az olyan – egyébként kiváló – munkákban is előfordulnak, mint a Szabadváry Ferenc – Szókefalvi Nagy Zoltán szerzőpáros nagy összefoglaló könyve a magyarországi kémia történetéről.

A kötet *Függelékének* tételait említve, el kell mondani, hogy Dercsényi néhány egyéb írását is megtalálhatja itt az olvasó. A *Kivonás* 1825-ben a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain látott napvilágot, tartalmát maga Dercsényi így foglalja össze: „Kivonás az én Magyar ország’ Természeti és mesterségi Termesztményiről készített Kéz-Írásomból, a’ melly egyszersmind elő adja a’ más Nemzetek Termesztményeinek, Mesterségeknek és Kereskedésének öszve hasonlítását a’ Magyar és Austriai kereskedés némelly Levél Táraiból vett hasonlító Tabellájának hozzá mellékelésével, még pedig Kivonása a’ 11-ik Szakasznak. Különösen az Európai, Afrikai és Szigetekbeli Borokról és Borbeli készítményekről, nevezetesen pedig a’ Fokai Borokról ’s Borbeli készítményekről, és az azokkal gyakoroltatni szokott kereskedésről.” Érdekes a *Társalkodóban* 1835-ben megjelent *A’ föld-rengésről* c. dolgozata is, amelyben a szén-dioxid kapcsán még borászati tapasztalatait is hasznosítja: „A’ szén-savany (gas carbonicum) mindenek előtt tudva van, hogy ha a’ must’ forrásakor a’ hordóba beszorul, annak fenekét kiüti, ’s ha a’ pincze bőven van azzal megtelve, a’ gyertya eloltja, ’s a’ vigyázatlan embert egy pillantás alatt megöli. Ezen gáz igen bőven található a’ természetben, részint a’ levegőben, de jóval nagyobb rész a’ földben, a’ savanyú vizekben, mészkőben ’s más féle ásványokban, mellyeknek egy része mészkő.” De ízelítőül elégedjünk meg ennyivel, hiszen Kiss László monográfiájáról beszélünk, nem Dercsényi széles körű és tapasztalati megfigyeléseken alapuló szövegeiről. Nyilván lappanghatnak még kéziratban további Dercsényi-szövegek, ami azért is elképzelhető, mert ő maga több helyen jelezte megírásuk szándékát, de ha előkerülnek is, lényegesen már nem módosíthatják azt a képet, amelyet Kiss László rajzolt meg hőséről, jeles orvoselődjéről.

A másik jelezett mű (*Az orvostudomány felvidéki történetéből*, Magyar Tudománytörténeti Intézet, Piliscsaba, 2010) Kiss László eddigi orvostörténeti kutatásainak az összegzése. Tartalmazza mindazokat a lapokban és különböző évkönyvekben publikált tanulmányait, amelyeknek „főszereplői” felvidéki származásúak vagy életük egy részét itt töltötték. Egy kis túlzással azt is mondhatnánk, hogy aki nem szerepel benne, az nem is érdemes az utókor figyelmére. A könyv terjedelme közel 400 oldal, a dolgozatok száma 55, a lábjegyzeteké pedig 1367. Ez az adatsor egyszerre jelzi a szerző sokoldalúságát és alaposágát, hiszen ahány írás, annyi téma, kezdve a nagyszombati orvosi kar végzettjeivel, folytatva a magyarországi vakcináció kezdeteivel és az egészségnevelés múltjával, egészen a híres magyar orvosok felvidéki kapcsolataival vagy a katonai orvostan felvidéki fejzeteivel bezárólag. A könyv budapesti bemutatóján Gazda István tudománytörténész nem kis malíciával megjegyezte, hogy Kiss László olyan tényeket és összefüggéseket tárt fel, amelyek nyomán sok, eddig meggyökeresedett tévhitet kidobhatunk, sőt teljesen át is írhatjuk egy-egy kérdéssel kapcsolatos eddigi ismereteinket. A mai magyar orvostörténészek színe-java többnyire egyetemi klinikán dolgozik vagy múzeumban, egyetemi katedrán főállásban ezt kutatja, míg Kiss László egy csallóközi falu körzeti orvosaként, napi munkája végeztével sokszor a késő éjszakába nyúlóan jegyzetel vagy fogalmazza újabb írásait. Figyelmét semmi és senki nem kerüli el. Ha csak az említett lábjegyzetekbe olvassunk bele, akkor ugyancsak meglepődünk, milyen széles skálán mozog az érdeklődése. Ezekből derül ki ugyanis, hogy mi mindent olvasott el vagy keresett meg egy-egy megállapítása alátámasztására. A szerző tisztában van azzal, hogy csak akkor tud hitelesen ér-

velni vagy kijelenteni bármit is, ha a forrásait precízen feltünteti. Több helyen is megjegyzi, hogy nem tekinti magát szakértőnek valamilyen kérdésben, ezért az arra illetékesebbet idézi, mint például Petőcz Mihály orvos-filozófus esetében, akinek bölcséleti írásai kapcsán Mészáros András filozófusra hivatkozik. De ezért cserébe olyan tényeket hoz a felszínre, amelyek az általa sokra tartott bölcsészprofesszor számára is bizonyára újdonságként hatnak, és nem csak orvostörténeti szempontból. Egy-egy tanulmánya akár kriminek is beillene, hiszen úgy jut el a végeredményig, mint a legkiválóbb mesterdetektívek. Kiss László tanulmányaiból egy olyan korszak sajátos szemszögből megrajzolt képe bontakozik ki az olvasó előtt, amelynek társadalomtörténetével, irodalmával, művészetével és művelődésével már eddig is több tucatnyi monográfia foglalkozott ugyan, de éppen azok a szereplői, akiket Kiss László felvonultat, ezekben a nagy összefoglalásokban többnyire csak epizodisták vagy nem is találhatók meg, miközben egy egész ország egészségügyéért voltak felelősek vagy egy-egy új orvosi diszciplína meghonosítói lettek hazánkban. Ebből a szempontból különösen izgalmas a XIX. második felében és a századforduló után Pozsonyban működött Kanka Károly szemészorvos pályájának a bemutatása, de nem kevésbé az Limbacher Rezső életútjának ismertetése, akiről tudjuk ugyan, hogy Peéry Rezső édesapja volt és hogy egy rózsaligetet alapított Pozsonyban, a Duna jobb partján, de az, hogy szülészorvosként és a szlovenszkoí orvostársadalom egyik megszervezőjeként is maradandót nyújtott, az ebből a kötetből derül ki. Amikor legutóbb Kiss Lászlót a legrangosabb magyar orvostörténeti díjjal, a Weszprémi Emlékéremmel tüntették ki, a már említett Gazda István joggal mutatott rá arra, hogy Kiss László egyike azon keveseknek, aki nem elégszik meg egy közkézen forgó megállapítással, hanem felkutatja az eredeti forrást, és ilyenkor általában beigazolódik a gyanúja, hogy mindaz, amit addig tudunk vagy tudni véltünk, nem úgy van. Ez az eléggé nem dicsérhető kételkedés és pontosságra törekvés az egyik legfőbb erénye és fegyvere is doktorunknak, akit nem véletlenül kért fel az *Orvosi Hetilap* szerkesztősége orvostörténeti szaklektorának. Évtizedek óta gyomlálgatja a kollégák írásait és éles szemének köszönhetően sok pontatlanságot, tévedést sikerült még a nyomdába küldés előtt kiszűrnie.

Kiss László ugyan nem ismeretlen a hazai olvasók körében, hiszen a jeles jogászról és Kossuth hívéréről, Pongrácz Lajosról írt monográfiája, a magyar irodalom, illetve a világirodalom jeleseiről összeállított „patográfiáinak” a gyűjteményes kötetei (*Kínok tövisében*, 1997; *Doleo – ergo sum*, 2001) vagy a társszerzőkkel írt *Gondolatokból épült katedrális* (2001) című munkája helyenként még fellelhetők a könyvesboltokban, de a fentebb ismertetett kötetének dolgozatait jobbra magyarországi szaklapokban publikálta, és ezeket csak kevesen ismerik Szlovákiában. Hogy a Felvidék orvostörténetének alapos feldolgozását komolyan gondolja, azt már a 2006-ban megjelent *Orvostörténeti helynevek a Felvidéken* című kötetével jelezte, ebben számba vette (pályájuk részletes ismertetése nélkül) azokat az orvosokat, akik tájainkon születtek vagy működtek, de szíve szerint egy *Ki kicsoda?*-szerű, a felvidéki orvosokat felvonultató lexikont állítana össze. Ez már csak azért is hasznos lenne, mert – ahogy többször is utaltam rá – a közkézen forgó adatok között jócskán akadnak tévesek vagy pontatlanok, kezdve az egyébként megbízhatónak tartott 14 kötetes Szinnyei-bibliográfiával, a különböző népszerű lexikonokon át egészen a nagy ívű szakmonográfiákig és helytörténeti összefoglalásokig. És van még egy vágya, amiről e sorok írójának beszélt: szívesen oktatná az orvostörténetet a komáromi Selye János Egyetemen. Azt gondolom, alkalmasabb személyt erre a feladatra keresve sem találhatnánk.

BA = Besorolás Alatt

Hat fiatal képzőművész közös projektje, közös életérezése, közös kritikai gondolkodása jelenik meg a Besorolás Alatt elnevezésben, a csoport működésében és stratégiájában. A budapesti Magyar Képzőművészeti Egyetem egykori hallgatói különböző művészeti utakat választottak, ám megtalálták az egymáshoz vezető utat, hogy közös kortárs művészeti programot valósítsanak meg. A fiatal művészek most a művészképzés éveit és az önálló, megtervezett, menedzselte művészpálya közötti interregnumban érzik magukat, amit még az a tény is hatványoz, hogy a csoport két tagja (Blazsek András és Kovács Imrich) Szlovákiából érkeztek a magyar fővárosba, s most a domesztikációs kísérlet nagyon nehéz fázisát élik meg – a művészeti visszahonosítás/visszatérés programját akarják megvalósítani, ám úgy, hogy több helyszínen, így Budapesten, Pozsonyban és Prágában is folyamatosan jelen legyenek. A csoport neve valamelyest jelzi az egyetemről kikerült fiatalok azon életérezését, hogy nem tartoznak sem oda, sem ide, miközben egy titokzatos, nem létező „grémium” ítéletét várják, hogy hova és mikor, milyen feltételek mellett és milyen céggel engedik be őket a képzőművészeti életbe.

Blazsek András

Kiss Máté

Kovács Imrich

Talán véletlen és egyben nem is túlzás a kortárs vizuális művészettel való párhuzamba állítás: Kirby Dick *Besorolás alatt* (2006) című filmje a művészek csoportjának megalakulása előtt egy évvel került a mozikba, nyolc színész gerillaakciók sorozatával fedte fel a hírhedt MPPA (Motion Picture Association Of America) korosztály-besorolási világát, annak korántsem makulátlan gyakorlatát. A fiatal képzőművészek a filmes korhatár-besorolást kivetítették a művészeti szakmai besorolás folyamatára; értelmezhető ez mind a művészeti intézményrendszer, mind a műkritika és műtörténetírás ironikus kritikájának is. Ugyanakkor a Besorolás Alatt el- és befogadásra való várakozása másról győz meg bennünket, nem a mindenáron elérendő elismerés, bebocsátás motiválja tevékenységét. Sőt olyan művészeti program mellett kötelezte el magát, amelyik a képzőművészet és az ösztönművészetek tárgykörében is rétegművészet, az alternatív és kísérleti művészet jelzőkkel van megkülönböztetve, ami nem azonos jelenünk művészetfelfogásával és sztárkultuszával.

A BA felállása sokat elárul, rámutat a csoport tudatos konceptes megtervezettségére: Blazsek András (gitár, laptop, fieldrecordings), Kiss Máté (gitár, laptop), Kovács Imrich (ütőhangszer), Nagy Gergő

(szintetizátor, laptop), Pethő Zoltán (laptop, visual), Zérczi Attila (visual, dokumentáció). Teljesítményük elsősorban az elektroakusztikus zene, majd azt követően a performansz és a vizuális művészet zónájába sorolható, ám az értékelés sokkal összetettebb, mint az előbbi felsorolás. Amennyiben elfogadjuk a BA öndefinícióját, hogy „hangprojektek, hanginstallációk és performanszok létrehozására” fektetik a hangsúlyt, még akkor is távol állunk annak megértésétől, amit egyre több közép-európai helyszínen bemutatnak. Hanginstallációik helyspecifikus jelleget öltenek, keletkezésük folyamata egy-egy meghirdetett koncerttel, fellépéssel (azaz a performance eredeti jelentéséhez ragaszkodva) esik egybe.

Első látásra és hallásra zenei performanszokként azonosítható mind a *SPEV* (Prága, 2009), mind a *LABOR* (Budapest, 2008) projektjük. Pontosabb azonban az audiovizuális performansz meghatározás, mert a zenei előadás elválaszthatatlan a zenei performanszok helyszínén történő vetítéstől, átalakítástól, hangkibocsátó objektektől. Kitűnően szemlélteti ezt a módszert a prágai *SPEV*-produkció (Školska 28 Galéria, 09. 02. 09), amely három zenei rétegből áll, ám ezek közül mindegyik más-más térben és időben keletkezett, mindegyikük önálló performanszként is értékelhető, ám az által, hogy az első felvétel levetítése részét képezi a másik zenei performansznak, már megnyílik a besorolási lehetőségek tágabb sora, a produkciót az audiovizuális témakörbe helyezzük. S ha a két így kivitelezett előadás végeredményben egy élő koncert részévé válik, további hangszer(ek) bevonásával, akkor már egy tudatos konceptet is feltételezhetünk, amelynek domináns eleme a zenei improvizáció. Ugyanebbe a sorba helyezhető *A tegnapért alszom ma* című, ütőshangszerre íródott zenei és képi kompozíció is, amely Budapesten került bemutatásra (2008. 01. 11.). A *LABOR*-előadás pedig újabb elemmel gyarapította a csoport eszköztárát, a meghirdetett helyszínt immár nem csak vizuális anyaggal, ill. a zenei eszközökkel, hanem fizikai valóságában is átalakítják annak érdekében, hogy a korábbi *PRE-VISIO* kiállítás lezárt tervét hasznosítsák, s a bejárati lyuk helyére elhelyezett képernyőn a nézőknek is elérhetővé tegyék produkciójukat. Ám mindez nem jelenti a mű lezártágát, megismételhetetlenségét, helyspecifikus volta ellenére sem, mert a produkció elválaszthatatlan eleme a dokumentáció, a videófelvételek készítése, azok videóművészeti jegyeket magukon viselő feldolgozása, majd azok nyilvánosságra hozása a www.myspace.com/besorolasalatt honlapon.

A BA meghatározó személyisége Blazsek András (1984) önéletrajzában tömören összefoglalja a csoport célját, amely mindig „egy teret transzformál, amelyben együtt él a hangok által leírt világ a materiális világ elemeivel”. A zene és a vizuális látvány, a helyspecifikus hanginstalláció, a kísérleti előadás célja az „organikus környezet megteremtése”. A Besorolás Alatt egyértelműen a performanszok világába irányul, összetett, konzekvens, az új technológia és kommunikáció lehetőségeinek kihasználásával.

ALATT

Nagy Gergő

Pethő Zoltán

Zérczi Attila

MUNKATÁRSAINK

T. Ágoston László (1942, Tass) prózaíró, újságíró. Legutóbbi novelláskötete *Bumeráng* címmel 2009-ben jelent meg. Budapesten él.

Ardamica Zorán (1970, Losonc) költő, dalszövegíró, zenész, műfordító, a Bél Mátyás Egyetem oktatója, a Plectrum kiadó vezetője. Legutóbbi könyve *Perspektívaváltás a szlovákiai magyar irodalomban* címmel 2008-ban jelent meg. Losoncon él.

Barak László (1953, Muzsla) költő, novellista, publicista, a NAP Kiadó igazgatója. Legutóbbi verseskötete *Retúr a pokolba* címmel 2005-ben, válogatott publicisztikai írásait tartalmazó kötete *Ne dudálj, küzdj!* címmel 2006-ban jelent meg. Dunaszerdahelyen él.

Benyovszky Krisztián (1975, Ipolyság) irodalomtörténész, kritikus, a Konstantin Filozófus Egyetem oktatója, a *Partitúra* c. folyóirat főszerkesztője. Legutóbbi tanulmánykötete *Kriptománia* címmel 2008-ban jelent meg. Érsekújváron él.

Fehér László (1975, Budapest) prózaíró, fordító, publicista, raktáros. Első novelláskötete megjelenés előtt áll. Budapesten él.

Halmi Tamás (1975, Pécs) költő, prózaíró, kritikus. Legutóbbi, *Isteni fény, emberi lény* című esszékötetete 2009-ben jelent meg. Pécs-Somogyon él.

Hushegyi Gábor (1959, Pozsony) művészeti író, kurátor, esztéta, a Szlovákiai Magyar Kultúra Múzeumának munkatársa. Pozsonyban él.

N. Juhász Tamás (1987, Komárom) a Selye János Egyetem hallgatója. Fűrön él.

Kaszás Dávid (1984, Érsekújvár) filmkritikus. Kürtön él.

Kulcsár Ferenc (1949, Szentés) költő. Legutóbbi verseskötete *Gyöngyök és göröngyök* címmel 2006-ban jelent meg. Dunaszerdahelyen él.

Lacza Tihamér (1948, Bátorkeszi) kutatóvegyész, tudomány- és művelődéstörténész, kritikus, publicista. Legutóbbi könyve *A pálya szélén avagy egy szigetlakó feljegyzései* címmel 2009-ben jelent meg. Pozsonyban él.

H. Nagy Péter (1967, Budapest) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő, a Selye János Egyetem oktatója. Legutóbbi kötete *Extrák* címmel 2008-ban jelent meg. Érsekújváron él.

Poór Marianna (1985, Galánta) a Konstantin Filozófus Egyetem doktorandusza. Dunaszerdahelyen él.

N. Tóth Anikó (1967, Zseliz) író, irodalomtörténész, a Konstantin Filozófus Egyetem oktatója. Legutóbbi műve *Tükörkönyv* címmel 2008-ban jelent meg. Ipolyságon él.

Tózsér Árpád (1935, Gömörpéterfalva) Kossuth-díjas költő, műfordító, irodalomtörténész. Legutóbbi verseskötete *Csatavirágok* címmel 2009-ben jelent meg. Pozsonyban él.

L. Varga Péter (1981, Székesfehérvár) irodalomtörténész, kritikus, a *Prae* c. folyóirat szerkesztője. Tanulmánykötete *A metamorfózis retorikai* címmel 2009-ben jelent meg. Budapesten él.

Vida Gergely (1973, Komárom) költő, irodalomtörténész, kritikus, középiskolai tanár. Legutóbbi verseskötete *Rokokó karaoke* címmel 2006-ban jelent meg. Nyáradon él.

Zsávolya Zoltán (1968, Csorna) költő, prózaíró, irodalomtörténész, szerkesztő, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója. Válogatott elbeszéléseit tartalmazó kötete *A metró ördöge* címmel 2002-ben jelent meg. Budapesten él.

Korrekción: A 2009/3-as számunk 99. oldalán szereplő díjazottak felsorolásából kimaradt *Benyovszky Krisztián*, aki tavaly a *Madách-díj Különdíjában* részesült a *Kalligramnál* megjelent *Kriptománia* című könyvéért. Mulasztásunkért a szerzőtől és a kiadótól ezúton kérünk elnézést. (A szerk.)

A folyóirat ideai hat számát a SZMÍT ajándékba adja a tagságnak, az irodalmi szervezeteknek és a folyóirat-szerkesztőségeknek.